

SOSYAL, BEŞERİ VE İDARİ BİLİMLER
TEMEL ALANINDA AKADEMİK ÇALIŞMALAR - VI

Editor: **Doç. Dr. Emre KUZUGÜDENLİ**

ARTİKEL AKADEMİ:199

Sosyal Beşeri ve İdari Bilimler Temel Alanında Akademik Çalışmalar - VI

Editor: Doç. Dr. Emre KUZUGÜDENLİ

HAKEM KURULU:

Prof. Dr. Giuseppe T. CIRELLA

Prof. Dr. Mohammed SHARAF

Prof. Dr. Selin Şahin Sevgili

Prof. Dr. Targan ÜNAL

Doç. Dr. Sibel ŞAHİN AYLAY

ISBN 978-625-8088-39-7

Birinci Basım: Ekim - 2022

Ofset Hazırlık: Artikel Akademi

Baskı ve Cilt: Net Kırtasiye Tanıtım ve Matbaa San. Tic. Ltd. Şti.

Gümüşsuyu, İnönü Caddesi & Beytül Malcı Sokak 23/A,

34427 Beyoğlu/İstanbul

Matbaa Sertifika No: 47334

Artikel Akademi bir Karadeniz Kitap Ltd. Şti. markasıdır.

©Karadeniz Kitap - 2022

Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında
yayımcının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

KARADENİZ KİTAP LTD. ŞTİ.

Koşuyolu Mah. Mehmet Akfan Sok. No:67/3 Kadıköy-İstanbul

Tel: 0 216 428 06 54 // 0530 076 94 90

Yayıncı Sertifika No: 52549

mail: info@artikelakademi.com

www.artikelakademi.com

SOSYAL, BEŞERİ VE İDARİ BİLİMLER TEMEL ALANINDA AKADEMİK ÇALIŞMALAR - VI

Editor: **Doç. Dr. Emre KUZUGÜDENLİ**

YAZARLAR

- *Abdurrahim Fahimi AYDIN*

- *Ali YALÇIN*

- *Burak BOYRAZ*

- *Canpolat KAYA*

- *Cebrail TELEK*

- *Emre ERTÜRK*

- *Eylem BEYAZIT*

- *Gökhan GÖKTÜRK*

- *Halil AYTEKİN*

- *Mehmet İlhan GÜLS*

- *Merve KARAER*

- *Şenay ALSAN*

- *Tuğçenur AYTEKİN*

- *U. Seren YARIM ALTUNAY*

- *Veli Can BAŞKAR*

- *Yusuf Ekrem AKBAŞ*

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	7
1. Bölüm	
TÜRKİYE CUMHURİYETİ İNKILAP TARİHİ VE ATATÜRKÇÜLÜK DERS KİTAPLARINDA OSMANLI - İNGİLİZ İLİŞKİLERİNİN İNCELENMESİ	9
- <i>Ali YALÇIN</i>	
2. Bölüm	
SOSYAL BİLGİLER, DİJİTAL OKURYAZARLIK VE ARTTIRILMIŞ GERÇEKLIK UYGULAMALARI	19
- <i>Ali YALÇIN</i>	
3. Bölüm	
TARİH ANLATIMINDAN SANAT NESNESİNE UZANAN BİR SERÜVENİN ÖYKÜSÜ: DİORAMALAR.....	31
- <i>Mehmet İlhan GÜL & Burak BOYRAZ</i>	
4. Bölüm	
BEDENSEL ENGELLİLERE YÖNELİK DOĞA EĞİTİMİNİN PERFORMANSININ DEĞERLENDİRİLMESİ	47
- <i>Canpolat KAYA & Veli Can BAŞKAR</i>	
5. Bölüm	
YENİLENEBİLİR VE YENİLENEMEZ ENERJİ TÜKETİMİ İLE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİ: BRICS-T ÜLKELERİNDE EKÇ HİPOTEZİNİN GEÇERLİLİĞİNİN İNCELENMESİ	59
- <i>Cebrail TELEK & Abdurrahim Fahimi AYDIN & Yusuf Ekrem AKBAŞ</i>	

6. Bölüm	
KOLEKTİVİST KÜLTÜRÜN TÜRK SİNEMASINDAKİ TEZAHÜRLERİ	73
- <i>Emre ERTÜRK</i>	
7. Bölüm	
UYGARLIK TARTIŞMALARINI AFRİKA ÜZERİNDEN OKUMAK	91
- <i>Gökhan GÖKTÜRK</i>	
8. Bölüm	
ÖRGÜTLERDE MOBBİNG	115
- <i>Merve KARAER</i>	
9. Bölüm	
GÖBEKLİTEPE ÇIPLAK KADIN FİGÜRÜNE TEOLOJİK VE SEMBOİK AÇIDAN BAKIŞ	133
- <i>Şenay ALSAN</i>	
10. Bölüm	
RUS-UKRAYNA SAVAŞINDA YENİ BİR CEPHE OLARAK SOSYAL MEDYA.....	153
- <i>Tuğçenur AYTEKİN & Halil AYTEKİN</i>	
11. Bölüm	
SOYLULAŞMADAN SOYLULAŞTIRMAYA: KENTSEL MEKÂNDAN SOYLULAŞTIRMA AKTÖRÜ OLARAK DEVLET	183
- <i>U. Seren YARIM ALTUNAY & Eylem BEYAZIT</i>	

ÖNSÖZ

Son yıllarda multidisipliner diye tabir edilen farklı disiplinlerde çalışan akademisyenlerin birlikte gerçekleştirdiği çalışmalar teşvik edilmektedir. Bu sayede problemlere farklı bakış açıları ve farklı çözümler üretme potansiyeli elde edilmiştir.

Disiplinler arası çalışmaları içeren bu kitap alanında birbirinden güzide akademisyenlerin sosyal, beşerî ve idari bilimlerdeki çalışmaları içermektedir.

Kitap içerisinde yer alan konular Dijital okuryazarlık, Sanal gerçeklik, Dioramalar, Doğa eğitimleri, EKC hipotezinin geçerliliği, Kolektivist kültürü, Afrika uygarlıkları, Mobbing, Göbeklitepe, Sosyal medya perspektifinden Rusya-Ukrayna savaşı ve Kentsel mekânda soylulaştırma aktörü olarak devlet şeklinde olup benzer araştırmalara teşvik etmesi ve mevcut çalışmaların ise geliştirilmesi temennisiyle siz değerli okurlara sunulmuştur.

- Doç. Dr. Emre KUZUGÜDENLİ

1. Bölüm

TÜRKİYE CUMHURİYETİ İNKILAP TARİHİ VE ATATÜRKÇÜLÜK DERS KİTAPLARINDA OSMANLI - İNGİLİZ İLİŞKİLERİNİN İNCELENMESİ

Dr. Ali YALÇIN

aliylenn77@gmail.com

Orcid No: 0000-0001-8421-3924

1. GİRİŞ

1.1. Osmanlı-İngiliz İlişkileri

Osmanlı ve İngiliz ilişkilerinin oluşmasına zemin hazırlayan iki temel konu vardır. Bunlardan birincisi savaşlar, ikincisi de deniz ticareti aracılığıyla meydana gelmiştir. Son dönemlerde yapılan araştırmalara göre Osmanlı ve İngilizlerin ilk karşılaşması 1396 yılında meydana gelen Niğbolu savaşına dayandığı belirtilmektedir. Fakat bu olaydan çok önce Türk-Haçlı seferlerine kadar gidilmektedir (Kocatürk, 2011). Sonraki dönemlerde özellikle Kanuni Sultan Süleyman döneminde İngiltere ile ticari ve siyasi ilişkiler gelişmeye başlamış, İngiliz tüccarları İstanbul'a sık sık gelerek ticari faaliyetlerinin gelişmesini sağlamışlardır. Ayrıca Akdeniz bölgesinde elde ettiği ayrıcalıklar sayesinde Osmanlı topraklarında etkin bir şekilde ticari ve siyasi faaliyetlerini arttırmışlardır (Çakır, 2022).

Osmanlı Devleti, batılı devletlerle XVII. yüzyılda birçok savaş yapmış ve bunun sonucunda çok sayıda antlaşma yapmıştır. Bu siyasi süreçte İngilizler, aktif bir şekilde arabuluculuk rolünü üstlenmiştir. Söz konusu Osmanlı Devleti'nin askeri kayıpları ve siyasi başarısızlarının artması neticesinde İngilizlerin gelişen sanayisi için Osmanlı'nın bulunduğu coğrafyada sömürgecilik faaliyetlerine

başlamıştır. Özellikle sanayi devrimi ile birlikte sömürgecilik artmış; Afrika, Orta doğu ve Güneydoğu Asya bölgesinde kolonileşme safhaları oluşmaya başlamıştır. XVIII. yüzyılda Osmanlı döneminde başlanan yenileşme ve ıslahat hareketleri neticesinde İngiliz uzmanlarından da faydalanılmıştır (Akin, 2011). XVIII. yüzyılda Yusuf Agâh Efendi Londra'ya gönderilmiş ve burada daimi bir elçilik kurmuştur (Günce, 2020). Böylece Avrupa'nın önemli bir kentinde meydana gelen gelişmeleri takip etmiş ve zamanla bu gelişme ve yenilikleri Osmanlı bürokratik sistemine aktarmaya çalışmıştır.

İngiltere XVIII. yüzyılda Osmanlı Devleti ile olan diplomatik ilişkilerinde en çok önem verdiği meselenin, menfaatleri ve çıkarları gereği olarak, Osmanlı Devleti'ni her türlü tehlikeye karşı korumak, bu sayede hem Osmanlı Devleti üzerindeki nüfuzunu devam ettirmek hem de Hindistan yolunun güvenliğini sağlamak olduğu söylenebilir (Çakır, 2022). Sonuç olarak Osmanlı Devleti'nin bulunduğu coğrafyada siyasi ve ticari ilişkilerini yoğunlaştıran İngiltere, bir yandan imtiyazlarını arttırırken öte yandan Osmanlı'nın iç siyasetinden de etkin olmaya başlamıştır. Özellikle bu süreç 1. Dünya savaşına kadar aralıklı bir şekilde devam etmiştir. Ayrıca bu dönemlerde birçok önemli İngiliz devlet adamı, bürokrat ve seyyah, Osmanlı Devleti'ni ziyaret etmiştir.

2. TÜRKİYE CUMHURİYETİ İNKILAP TARİHİ VE ATATÜRKÇÜLÜK DERS KİTAPLARINDA OSMANLI VE İNGİLİZ İLİŞKİLERİ

Bir öğretim aracı olarak ders kitapları sayesinde eğitim ve öğretim faaliyetleri, etkili bir şekilde gerçekleştirilir. Geçmişte yaşanmış olayları öğrenme yollarından biri de ders kitaplarıdır. Etkili bir öğretim aracı olan ders kitapları sayesinde bireyler, birçok konu hakkında bilgi edinir ve kültür düzeyleri yükselir. Ders kitapları, sınıf düzeylerine göre hazırlanmakta ve öğrencilerin ilgisini ve dikkatini çekebilecek düzeyde hazırlanması öğrencilerin öğrenmelerini daha iyi destekler. Özellikle tarih konularının öğretim sürecinde öğrencilerin dikkatini çekmek için tarihte ilginç hikâye, anı, fıkra, bilmece gibi edebi ürünlerin kullanılması tarih dersine yönelik ilgiyi arttırabilir.

Osmanlı ve İngiliz ilişkilerinin incelenmesi konulu bu araştırma, ders

kitaplarına bağı bir çalışmadır. Özellikle Türkiye Cumhuriyeti İnkılap tarihi ve Atatürkçülük ders kitaplarında bu konuların varlığını tespit etmek ve bu konularla ilgili etkinliklerin olduğunu betimlemek için ilgili literatür desteğiyle tartışılmış ve yorumlanmaya çalışılmıştır. Osmanlı Devletinin son dönemleri ve cumhuriyet dönemi konularının ağırlıkta olduğu İnkılap tarihi ve Atatürkçülük ders kitabında siyasi ve askeri konuların ağırlığı göze çarpmaktadır. Bu konuların içerisinde Osmanlı ve İngiliz ilişkilerinin varlığına yönelik konuların tespiti sayesinde ilgili alana katkı sağlamak, ilgili alanın literatürünü zenginleştirmeye yardımcı olmak ve okuyucuya İngilizlerin Osmanlı coğrafyasında faaliyetlerine ilişkin açıklamalarda bulunmak, araştırmanın önemini belirtmek adına faydası vardır.

Bu araştırmada Osmanlı ve İngilizler ile ilgili ikili ilişkileri daha iyi anlamak adına tarihsel sürece ilişkin genel bilgiler verilmiştir. Literatürde ağırlıklı olarak Osmanlı'nın siyasi, askeri ve ticari ilişkileri üzerine çok sayıda çalışma yapıldığı görülmektedir (Zeyrek, 2007; Aydın, 2002; Köse, 2013; Aktaş, 2013; Akbaba, 2014; Çakır, 2022). Öğrencilerin tarihsel süreci daha iyi anlamaları ve kavrayabilmeleri için ders kitapları önemli bir araçtır. Öğrenciler, tarih kitapları aracılığıyla hem kendi tarihini öğrenir hem de uluslararası konularda bir takım bilgilere sahip olur.

Ders kitapları, öğrenme ve öğretime sürecinde doğrudan rol oynamaktadır (Gök, 2003). Bu sebeple ders kitaplarında yer alan konuların kazanım, amaç, bilgi, beceri ve değerlere göre yapılandırılması, öğrenme süreci açısından önemlidir. Öğrencilerin tarih konularına yönelik ilgilerini ve alakalarını arttırmak için dönemin önemli şahsiyetleri ile ilgili etkinliklere ve aktif öğrenme teknikleri önemli bir destek sağlar. Ayrıca imkânlar dâhilinde okul dışı öğrenme ortamları da tarih bilincinin oluşmasına yardımcı olur. Günümüzde sanal tarih araçlarının gelişmesi, çeşitli sanal müzelerin kullanıma sunulması ve benzeri öğrenme ortamları sayesinde ders kitaplarındaki bilgileri desteklemek ve öğrenme sürecinin anlamlı ve kavranabilir hale getirmek için bu tarz yardımcı kaynakları kullanmak gereklidir.

Bu araştırmanın ana amacı, Türkiye Cumhuriyeti İnkılap tarihi ve Atatürkçülük ders kitaplarında, Osmanlı ve İngiliz ilişkileri ile ilgili konuları tespit etmeyi amaçlamaktadır. Ders kitaplarında hangi konuların yer aldığını belirlemek için ilgili alan ve literatüre akademik bir destek sağlamayı hedeflemektedir. Ayrıca ders kitaplarının konu içeriklerinin yapılandırılmasında bazı ipuçları verebilir.

3. YÖNTEM

3.1. Araştırmanın modeli

Bu araştırma nitel araştırma yöntemlerine göre tasarlanmıştır. Bu bağlamda doküman incelemesi tekniği kullanılmıştır. Bu araştırma yönteminin en önemli özelliği, yazılı materyallerin analizini kapsayan olgu ve bilgileri içermesidir (Yıldırım ve Şimşek, 2016).

3.2. Veri toplama aracı ve verilerin toplanması

Bu araştırmanın veri toplama süreci araştırmanın amacına göre gerçekleştirilmiştir. İlgili alan uzmanlarına danışılarak sistemli ve planlı bir veri toplama süreci yapılmıştır. Bu nedenle temel veri toplama aracı yazılı dokümanlardır. Bu yazılı materyallere ulaşmak için Milli Eğitim Bakanlığı Eğitim, Bilişim Ağı üzerinde dokümanlara ulaşılmış ve pdf şeklinde elektronik ortamda bilgisayara indirilmiştir. Araştırmada temel kaynak olarak kullanılan dokümanlar şunlardır:

3.3. Verilerin Analizi

Bu çalışmada dokümanlar aracılığıyla toplanan veriler betimsel analiz tekniğine göre analiz edilmiştir. Bu analiz sürecinde bulguların düzenlenmesi ve yorumlanması söz konusudur. Bu bağlamda veriler, araştırma sorusuna göre ve ders kitaplarında yer alan temalara göre betimlenmeye çalışılmış ve yorumlanmıştır. Osmanlı ve İngiliz ilişkilerinin yer aldığı Türkiye Cumhuriyeti 8. ve 12. Sınıflar için İnkılap tarihi ve Atatürkçülük ders kitapları, araştırmanın kapsamına dahil edilmiştir. Önce ortaokul 8. sınıf İnkılap tarihi ve Atatürkçülük ders kitabı incelenmiş daha sonra 12. sınıf İnkılap tarihi ve Atatürkçülük ders kitabı incelenerek bulgular bölümünde yorumlanmıştır. Araştırmanın geçerlik ve güvenilirliğini arttırmak için uzman görüşü de alınmış ve konuya uygun olmayan veriler çikartılmış veya bazılarının üzerinde uzlaşa sağlanmıştır.

4. BULGULAR

Bu bölümde, araştırmanın verileri ışığından elde edilen bulgular ve yorumlara yer verilmiştir.

1. Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu 8. Sınıf Türkiye Cumhuriyeti İnkılap tarihi ve Atatürkçülük ders kitabında Osmanlı Devleti-İngiliz ilişkileri alakalı bulgular ve yorumlara yer verilmiştir.

Tablo 1. Sınıf düzeyine göre İnkılap tarihi ve Atatürkçülük ders kitabında Osmanlı-İngiliz İlişkileri anlatan konular ve içerikleri

İlişkiye konu olan siyasi, askeri ve sosya-kültürel olaylar	İçerik	8. Sınıf	12. Sınıf
II. Meşrutiyet'in İlanı (1908)	İngiltere ve Rusya'nın Reval'de bir araya gelerek Makedonya ve Boğazlar konusunda yaptıkları görüşmelerin etkisi	●	●
İngiltere Mısır'ın işgali	Ortadoğu'daki faaliyetleri	—	●
Londra Antlaşması 30 Mayıs 1913	Balkanlar savaşlarında arabuluculuk	●	●
1. Dünya savaşı (1914)	İngiliz donanmasından kaçan gemiler (Goeben (Goben) ve Breslau (Breslav))	●	●
İngiliz uçak gemisi HMS Ben My Chree (Ben May Krii)	Akdeniz'de İtilaf devletleri ve faaliyetleri	—	●
Irak cephesi	Selman-ı Pâk, Kut'ül-Amâre	●	●
General Townshend	Ortadoğu'daki faaliyetleri	●	●
Suriye-Filistin Cephesi	Yıldırım Orduları Grubu komutanlığının İngilizlere karşı faaliyetleri	●	●

Hicaz Yemen Cephesi	Mekke Emiri Şerif Hüseyin ve Fahrettin Paşa
Kanal cephesi (1915)	Süveyş Kanalı
1915 Olayları	Doğru Anadolu'daki faaliyetleri
Çanakkale savaşları	Boğazlar ve İstanbul'u işgal etmek, Rusya'ya yardım
Anzaklar	İngilizlere yardım
ABD Başkanı Wilson İlkeleri	İngiliz mandaterliği olayı
Paris Barış Konferansı ve Osmanlı	Doğudaki sömürgelerin güvenliği
İstanbul Antlaşması (18 Mart-10 Nisan 1915)	Trakya bölgesi/Arabaluculuk –
Sykes-Picot (Sayks Piko) Antlaşması (26 Nisan 1916)	İngiltere'nin Ortadoğu'daki faaliyetlerine destek amacı
St. Jean De Maurienne (Sen Jan Dö Moryen) Antlaşması (17 Nisan 1917)	İtalya'ya destek olma amacı
30 Ekim 1918 Mondros Ateşkes Anlaşması	Bahriye Nazırı Rauf Bey ve İngiliz Amiral Calthorpe
Kuvâ-yı İnzibatiye Ayaklanması	İstanbul ve çevre illerinde faaliyetleri
Güney Cephesi	Maraş, Urfa ve Antep'i işgal olayı
Mudanya Ateşkes Anlaşması (11 Ekim 1922)	Boğazlar ve İstanbul

Musul sorunu	Ortadoğu
Esir olayı (Milli mücadele dönemi)	Malta adası ve esir değişimi
Yabancı okullar	Misyonerlik faaliyetleri
Lozan Barış Antlaşması	Osmanlı'dan kalan sorunları çözmek
Kürt Teali Cemiyeti	İngiliz etkisi ve desteği
İngiliz Muhipleri Cemiyeti	Propaganda ve faaliyetler
Havza genelgesi	Samsun ve civarı faaliyetleri
Damat Ferit Paşa Hükûmeti	İngiltere'nin baskıları

Osmanlı ve İngiliz ilişkilerini anlatan konu ve içerikler, hem normal tarih ders kitaplarında geçmekte hem de Türkiye Cumhuriyeti İnkılap tarihi ve Atatürkçülük ders kitabında yer almaktadır. Bu nedenle araştırma çok geniş bir konu alanına sahip olduğu için araştırmanın konusu daha spesifik bir hale getirilmiştir. Tablo 1'de ders kitaplarında Osmanlı-İngiliz ilişkilerini anlatan konu ve içerik bağlantıları açıklanmıştır. Burada dikkat çeken nokta İngilizlerin Haçlı seferlerindeki hedef ve amaçlarına benzer bir politikayla Ortadoğu'da aktif rol oynayan ve buradaki siyasi, askeri ve ekonomik çıkarlarını elinde tutmak isteyen bir devlet politikası yürütmektedir. Türkiye'deki ders kitaplarından da anlaşıldığı gibi Osmanlı-İngiliz politikalarına yansıyan konular: Akdeniz, Ege, Ortadoğu ve Anadolu toprakları eksenslidir. Tabi ki bu konular, tarihsel sürece göre ilişkilerin düzeyi ve sahadaki role göre değişmiştir.

Tablo 1'de veriler genel olarak değerlendirildiğinde, Türkiye Cumhuriyeti İnkılap tarihi ve Atatürkçülük ders kitaplarında Osmanlı-İngiliz ilişkilerini anlatan konulara yansıma durumu II. Meşrutiyet'in İlanı ile başlamaktadır. Hem ortaokul düzeyinde hem de Ortaöğretim düzeyinde bu konuyla başlandığı söylenebilir. Her ne kadar Osmanlı dönemindeki yabancı okulların oluşmasında etkin rol oynayan İngilizlerin ismi, ders kitabında geçse de buna yönelik detaylı bir bilgiye yer verilmemiştir. İngiltere'nin Mısırı işgali, İngiliz uçak gemisi HMS

Ben My Chree (Ben May Krii), Paris Barış Konferansı ve Osmanlı, İstanbul Antlaşması (18 Mart-10 Nisan 1915), Sykes-Picot (Sayks Piko) Antlaşması (26 Nisan 1916), St. Jean De Maurienne (Sen Jan Dö Moryen) Antlaşmasını (17 Nisan 1917) anlatan konu, 8. sınıfta yer almazken 12. sınıfta yer almaktadır.

Ders kitaplarında Osmanlı-İngiliz konuları genel olarak değerlendirildiğinde, Osmanlı Devleti'nin XIX. ve XX. yüzyıl başlarındaki siyasi ve sosyal durumunun kavranabilmesi için öncelikle Avrupa'daki gelişmelerin bu ikili ilişkilere de etki ettiği görülmektedir. Nitekim Osmanlının siyasi, askeri, ekonomik ve sosyal kültürel olarak çöküşü bu tarz devletlerin Ortadoğu ve Anadolu coğrafyasında etkin rol oynamalarına zemin hazırlamıştır. Zamanla yapılan savaşlar ve siyasi antlaşmalarla bu ikili ilişkiler günün koşullarına göre değişiklik kazanmıştır. Bu konulardan bazıları da ders kitaplarının içeriğine yansımıştır.

Osmanlı-İngiliz ilişkilerini anlatan konuların ders kitaplarına yansımaları ile ilgili bu araştırmada betimleyici bulgular kısa ve öz bir şekilde yorumlanmıştır. "18. yüzyılda İngiltere'de başlayan ve diğer Avrupa ülkelerine yayılan Sanayi İnkılabıyla birlikte insan gücünün yerini makineler aldı. Üretimde ve ulaşımda buhar makinelerinin devreye girmesiyle pamuk, kömür gibi ham maddelere duyulan ihtiyaç daha önceki devirlere göre görülmemiş ölçüde arttı" (Tüysüz, 2022, s. 10). Bu ders kitaplarında Osmanlı-İngiliz ilişkileri konularına yer verme sebeplerinden biri de yeni düzenin bu seviyeye ulaşmasında geçmişte yaşanan olayların etkisini kavramak, geçmişten ders almak, tarih bilincinin oluşmasına destek olmak, devletin nasıl kurulduğunu anlamak, İngilizlerin, Osmanlı devletindeki faaliyetleri hakkında bilgi edinmek, tarihsel süreci daha iyi anlamak için siyasi ve askeri konuların kronolojisine hâkim olmak gibi birçok neden gösterilebilir.

5. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu bölümde araştırmanın verileri doğrultusunda sonuçlara yer verilmiş ve literatür desteğiyle tartışılmış ve bazı öneriler belirtilmiştir.

Osmanlı-İngiliz ilişkilerinin çok köklü bir geçmişi vardır. Bu ilişkilerin tarihsel süreci Türk-Haçlı seferlerine kadar gidilse de askeri ilişkilerden ziyade siyasi ve ticari ilişkilerde İngilizler her zaman aktif rol oynamışlardır. İngilizlerin, sanayi

devrimi ile beraber Osmanlı coğrafyasındaki etkinliği artmış, özellikle sanayisi için ham madde kaynaklarını bulmak amacıyla Afrika, Ortadoğu ve Anadolu'da çeşitli faaliyetler yürütmüştür. Osmanlı-İngiliz ilişkilerinin anlatıldığı kaynaklardan biri de 8. ve 12. Sınıflar için Türkiye Cumhuriyeti İnkılap tarihi ve Atatürkçülük ders kitaplarıdır. Bu ders kitaplarında İngilizlerin, Osmanlının siyasi ve askeri olarak çöküşünden faydalanarak Anadolu ve Ortadoğu'daki siyasi ve ekonomik çıkarlarını devam ettirmeye çalışmıştır. İngiltere yeri gelmiş Osmanlılarla savaşmış yeri geldiğinde arabuluculuk rolünü sergilemiştir. Bu siyasetini Osmanlıdan yeni Türkiye Cumhuriyetinin ilk zamanlarına kadar devam ettiği görülmektedir. Bu açıklamalar ışığında Osmanlı-İngiliz ilişkilerinin anlatıldığı ders kitaplarında yüzeysel ve temel bilgiler yer almaktadır. Özellikle bu ikili ilişkilerde aktif rol oynayan devlet adamları ve bürokratların isimleri geçmektedir. Ayrıca ders kitaplarında İngilizlerin, Ortadoğu, Anadolu, Akdeniz, Ege ve İstanbul bölgesindeki çıkarları ve faaliyetlerinin neler olduğu hakkında bilgiler yer almaktadır.

Ders kitaplarında, Osmanlı ve İngilizler ile ilgili konuların sunuş biçimi siyasi ve askeri ağırlıklıdır. Bazı konular, çeşitli görsellerle desteklenmiş fakat ağırlıklı olarak metinsel bilgilere yer verilmiştir. Tarihsel olarak değerlendirildiğinde, kronolojik olaylara dikkat edilmiştir. Öğrencilerin tarihsel bilinç ve duyarlılığını arttırmak adına ders kitabı okul dışı öğrenme ortamlarına ağırlık verilebilir. Özellikle sanal müzeler, fotoğrafik müzeler, tarih sit alanlarına yönelik uygulamalar ve filmlerden faydalanmalıdır. Bu öğretim araçları, ders kitaplarının amacına ulaşmasında yardımcı olacak kaynaklar arasındadır. Yapılan bir araştırmanın sonucuna göre ders kitaplarında anlatılan tarihsel olayların metinsel ve görsel olarak uyumu sayesinde öğrencilerin tarihsel duyarlılığı arttırabilir (Çakmak ve Kaçar, 2020).

Geçmişte yaşanmış bazı siyasi ve askeri olayların ders kitaplarında anlatılması (Zeyrek, 2007), tarih konularına yönelik ilgi ve alakayı arttırmaktır. Tarihte birçok savaşın meydana geldiği ve bu savaşların gelecek kuşaklara anlatmanın zorluğu ortadadır (Aktaş, 2013). Bu sebeple bu askeri ve siyasi olaylar anlatılırken kendi içinde bir takım sınıflandırmaların yapılması ve ders kitaplarında bu şekilde sunulması konu karışıklığını giderebilir. Bu sebeple bu çalışmada Osmanlı-İngiliz ilişkilerini anlatan konuların siyasi, askeri ve sosyo-kültürel olarak sınıflandırılabilir. Ders kitapları tasarlanırken özellikle tarih konularında bu tarz sınıflandırmalara ağırlık verilebilir.

KAYNAKÇA

- Akbaba, B. (2014). “Türkiye Cumhuriyetinin Kuruluşundan Günümüze Lise Tarih Ders Kitaplarında Türk-Arap İlişkilerinin Sunumu Ve Arap İmajı.” Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 34(3), 337-356.
- AKIN, Hatice, “XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı İmparatorluğu’nda Islahat Çabaları,” Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Antalya, 2011.
- Aktaş, Ö. (2013). “Tarih Ders Kitaplarında Savaş Konularının Anlatımı Üzerine Bir Değerlendirme,” Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 6(14), S. 70-106.
- Aydın, M. (2002). “Osmanlı-İngiliz İlişkilerinde Balkanlar’ın Yeri: Bosna-Hersek Ve Bulgaristan’daki Ayaklanmalar,” 1875-1876.
- Gök, F. (2003) *Vatandaşlık Ve İnsan Hakları Eğitimi Ders Kitapları, Ders Kitaplarında İnsan Hakları: Tarama Sonuçları İçinde*. Tarih Vakfı Yayınları.
- Çakmak, Z. & Kaçar, T. (2020). *7. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabının Resim-Metin İlişkisi Açısından Değerlendirilmesi*, Turkish Studies-Education, 15(3), 1629-1649. <https://dx.doi.org/10.29228/Turkishstudies.43268>.
- Çevik, A., Koç, G. & Şerbetçi, K. (2021). *Ortaöğretim 8. Sınıf Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi Ve Atatürkçülük Ders Kitabı*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığına Devlet Kitapları.
- Kocatürk, Ö. (2011). *Osmanlı İngiliz İlişkilerinin Dönüm Noktası (1911-1914) I*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.
- Meliha, K. Ö. S. E. (2013). *1997 İle 2012 Yılları Arasında İlköğretim Ve Ortaöğretimde Okutulan Sosyal Bilgiler Ve Tarih Ders Kitaplarında Balkan Savaşları*. Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, (26), 132-160.
- Tüysüz, S. (2022). *Ortaokul Ve İmam Hatip Ortaokulu 8. Sınıf Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi Ve Atatürkçülük Ders Kitabı*. Ankara: Dersdestek Yayıncılık.
- Yıldırım, A. Ve Şimşek, H. (2016). *Nitel Araştırma Yöntemleri* Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Zeyrek, Ş. (2007). “Liselerde Okutulan Türkiye Cumhuriyeti Ve Atatürkçülük Adlı Ders Kitaplarında Çanakkale Savaşları.” Atatürk Yolu Dergisi, 10(40), 707-721.

2. Bölüm

SOSYAL BİLGİLER, DİJİTAL OKURYAZARLIK VE ARTTIRILMIŞ GERÇEKLİK UYGULAMALARI

Dr. Ali YALÇIN

aliylcnn77@gmail.com

Orcid No: 0000-0001-8421-3924

GİRİŞ

1. SOSYAL BİLGİLER VE DİJİTAL OKURYAZARLIK

Sosyal bilgiler dersi, 21. Yüzyılda bireylerin sahip olması gereken temel, bilgi, beceri, değer ve kavramlara sahip olmasına yardımcı olmaktadır. Sosyal bilgiler dersi, hak ve sorumluluklarını bilen, teknolojik araçları hedeflerine ulaşmak için bir araç olarak kullanan, disiplinler arası bir derstir. Sosyal bilgiler, yaşamın kendisidir. Bilgi kaynağını sosyal bilimlerin disiplinlerinden alan ve teknolojik araçlardan etkin bir şekilde faydalanılan derstir.

Sosyal bilgiler dersi, sahip olduğu zengin konu ve içerikleri sayesinde, bireyleri toplumsal yaşama hazırlar. Öğrencilerin toplumsal yaşamda sahip olması gereken temel bilgi ve becerilerle donatılmasında etkin rol oynar. Aslında sosyal bilgiler dersi günümüz dünyasında eleştirel ve problem çözme becerisine sahip, dijital ve bilgi teknolojilerini etkin kullanan, toplumsal sorunlarla başa çıkan, değerleri içselleştirmiş bireyleri yetiştirmeyi hedefler.

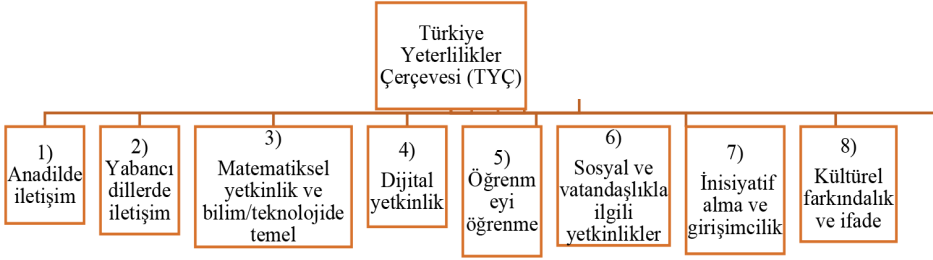
Sosyal bilgiler dersinde teknolojik araç ve gereçlerden etkin bir şekilde yararlanılmaktadır. Özellikle ders sürecinde dijital okuryazarlık becerilerine sahip öğretmenler, sıklıkla dijital uygulamaları ders sürecinde kullanmaktadır. Özellikle günümüz dünyasında öğretmen ve öğrencilerin dijital okuryazarlık

becerilerine sahip olması beklenilmektedir. Bu açıklamalar ışığında sosyal bilgiler dersinde dijital okuryazarlık becerisi ile ilgili genel bilgiler vermenin önemli olduğu düşünülmektedir. Daha sonra dijital okuryazarlık ve arttırılmış gerçeklik uygulamalarına ağırlık verilecektir.

Sosyal bilgiler, ülkemizde Cumhuriyet (1923) döneminden itibaren çeşitli isimlerle ilk ve ortaokul düzeyinde öğretilen derslerden biridir. Bireylere, toplumun değerlerini benimsetmek amacıyla hak ve özgürlükler ve temel vatandaşlık bilgilerinin farklı sosyal bilim disiplinleri ile öğrencilere öğretmeyi hedeflemektedir (Turan & Avcı, 2018). 21. Yüzyılda bu temel bilgi ve becerilere duyulan ihtiyaç giderek artmaktadır. Çünkü bilim ve teknolojide yaşanan hızlı değişim bireysel ve toplumsal ihtiyaçları, yenilik ve gelişmeler, bireylerden beklenen davranış ve rolleri doğrudan etkilemiştir (Milli Eğitim Bakanlığı [MEB], 2018).

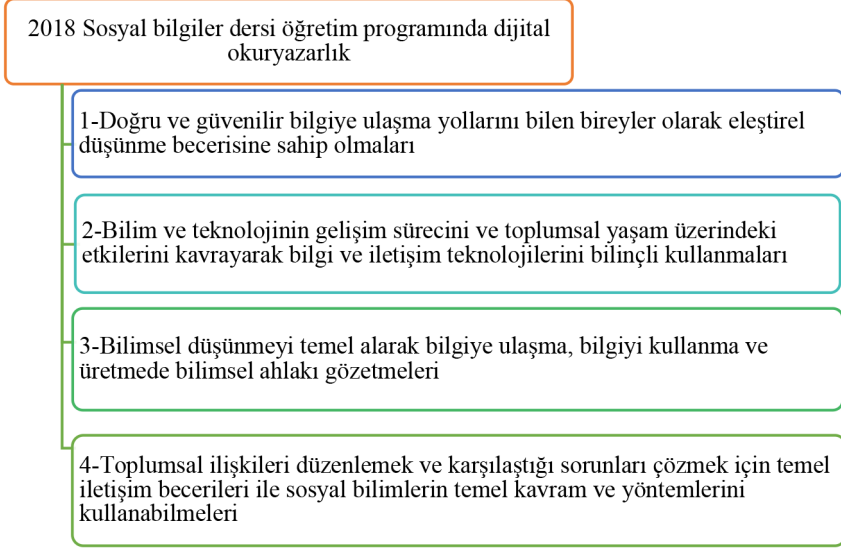
Sosyal bilgiler dersinde dijital okuryazarlık beceresine sahip olmak bilgiye ulaşmada kolaylıklar sağlar. Bir öğretim aracı olarak ders kitapları ile beraber dijital araçlarda öğretim sürecinde etkin bir şekilde kullanılmaktadır. Aslında Teknolojik okuryazarlığın bir bileşeni diyebileceğimiz dijital okuryazarlık, sosyal bilgiler dersi ve öğretim programı ile uyumlu niteliklere sahiptir. Sosyal bilgiler dersinde teknolojik araç ve gereçlerin kullanılması bilgiye ulaşma, bilgiyi düzenleme ve bilginin tasarlanması konusunda yardımcı bir rol üstlenir (Lee, Doolittle ve Hicks 2006; Crowe, 2006).

Milli Eğitim Bakanlığı, 2018 yılında öğretim programlarını güncelleştirmiş ve öğretim programlarının amaçlarının içerisinde, “bireylerin öz düzenleme, gündelik hayatta ihtiyaç duyacağı temel düzeyde sözel, sayısal ve bilimsel akıl yürütme ilkelerini kullanma” (MEB, 2018) gibi özellikler sayesinde bireylerin dijital okuryazarlıkları geliştirilmesi hedeflenmektedir. Son öğretim programlarında yapılan güncellemelerde, Türkiye Yeterlilikler Çerçevesi (TYÇ) denilen sekiz anahtar TYÇ belirlenmiştir. Aslında bu yeterlilikler, dijital okuryazarlık becerisinin niteliklerini kapsamaktadır. Bu yeterliliklerin geliştirilmesinde dijital araçlar önemli katkılar sağlar. Bu yeterlilikleri (MEB, 2018) şekil 1 üzerinde göstermek okuyucuya daha açıklayıcı bir bilgi sağlar.

Şekil 1: Bu yeterlilikler incelendiğinde, dijital yetkinlik isminde bir yetkinlik alanı görülmektedir. Böylece MEB, bireylerin dijital çağda, dijital okuryazarlık becerilerine sahip olmaları için ulaşılması gereken temel amaçları içerisinde belirtmiştir. Burada asıl iş öğretmen ve öğrencilere düşmektedir. Çünkü öğretmenler dijital okuryazarlık becerilerini hem geliştirmeleri gerekir hem de öğrencilerin bu becerileri kazanmaları yardımcı olmalıdır. Sosyal bilgilerde bireylerin dijital vatandaşlık becerilerini geliştirmek için (Turan & Avcı, 2018) ilk önce temel dijital okuryazarlık becerilerini öğrenmelidir.

2018 SBDÖP’de öğrencilerin dijital okuryazarlık becerilerini geliştirmek için 4 tane genel amacın yer aldığı görülmektedir. Bu amaçlar sayesinde bireyler, dijital okuryazarlık becerilerine sahip olmaları hedeflenmektedir. Öğretim programında bu becerilerin hangileri olduğunu tespit etmek için 2018 SBDÖP’nin içeriği incelenmiş ve şu amaçların, dijital okuryazarlık ile ilgili olduğu söylenebilir.

Şekil 2: Sosyal bilgiler dersinde yer alan okuryazarlık becerilerinden biri de dijital okuryazarlık becerisidir. Bu beceriyle öğrencilerin sosyal bilgiler dersinde bilim, teknoloji ve toplum konularında temel bilgi ve becerileri kazanmaları, dijital teknolojilerin gelişmesiyle toplum ve bireylerin yaşamlarının nasıl değiştiğini fark etmeleri gerekir. Bunu gerçekleştirmek için iyi bir dijital okuryazarlık becerisine ihtiyaç vardır. Söz konusu sosyal bilgiler dersi de bu temel bilgi ve becerilere sahiptir. SBDÖP’de dijital okuryazarlık becerisi 4. sırada yer almaktadır (MEB, 2018). Öğrencilerin bilgiye erişiminin çok kolay olduğu bu dünyada dijital yetkinlikleri kazanmak artık zorunluluk olarak görülmektedir. Sosyal bilgilerin önemli öğretim yaklaşımlarından biri olan yansıtıcı düşünme olarak sosyal bilgiler öğretimi aracılığıyla bireylerin dijital okuryazarlık becerileri geliştirilebilir. Sosyal bilgiler dersinde öğrencilerin dijital okuryazarlık becerilerini geliştirmek için dijital vatandaşlık ismini kullanmıştır. Çünkü vatandaşlar, dijital çağ dediğimiz bu zamanda birçok işini dijital teknolojiler ve uygulamaları aracılığıyla internet ortamında çözebilmektedir. Bu nedenle bu becerileri küçük yaştan itibaren öğrenmeleri büyük avantaj sağlamaktadır. Nitekim bu dijital teknolojileri kullandıkları zaman temel hak ve sorumluluklarının farkında olmaları gerekir. Özellikle sanal dünya da çeşitli sorunlarla karşılaşmamak için ya da karşılaştığında hak ve sorumluluklarının neler olduğunu bilmeleri adına dijital okuryazarlık becerisinin sosyal bilgiler dersi için ayrı bir öneme sahiptir. (MEB, 2018, s. 8).

2. DİJİTAL OKURYAZARLIK

21. Yüzyılda bilginin gelişmesi teknolojinin gelişmesiyle beraber hız kazanmış ve dijital platformların gelişmesine de etki etmiştir. Böylece bilgi ve iletişim teknolojilerinin de gelişmesiyle bilginin yaygınlaşması ve gelişmesi devam etmiştir. Nitekim bu gelişmeler, bazı yeni okuryazarlıkların çıkmasına da zemin hazırlamıştır. Bu yeni okuryazarlıklar içerisinde dijital okuryazarlık kavramı çok popüler hale gelmeye başlamıştır (Mossberger, Tolbert ve McNeal, 2007; NG, 2012). Dijital okuryazarlık ile ilgili en önemli konulardan biri de bilgiye ulaşırken etik konuları göz önünde bulundurmadır. Dijital içeriklerin eğitim ve öğretim sürecinde kullanılması öğrencilerin dijital okuryazarlık becerilerinin gelişmesine destek olur (Olur, 2021).

Dijital dünyada öğrenmek, yaratmak ve işbirliği yapmak giderek daha karmaşık hale geliyor. Üniversite kütüphaneleri, dijital okuryazarlık girişimleri aracılığıyla, dijital ortamlarda gezinirken ve bunlara katılırken öğrenen ve araştırmacı topluluğumuzu güçlendirmeyi amaçlamaktadır. (<https://lib.vt.edu/research-teaching/digital-literacy.html>). İlgili literatür incelendiğinde, dijital okuryazarlık ile ilgili çok sayıda tanım yapılmıştır. Dijital okuryazarlık, dijital bir yaşama katılmak, toplum içerisinde yaşamak, ilgi duyulan bilgi, beceri ve tutumlardır (JISC, 2020). “Dijital okuryazarlık, teknolojik bilgi birikiminden daha fazlası olmakla birlikte iş hayatı, okul ortamı ve günlük hayatta yerleşik olan çok çeşitli etik, sosyal ve yansıtıcı uygulamaları içermektedir” (MEB, 2021, s. 5).

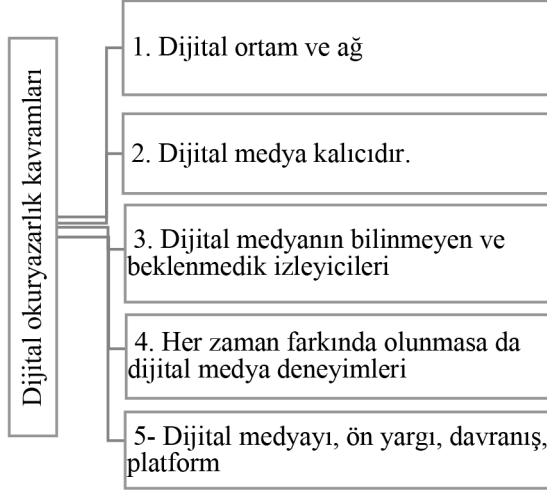
Dijital okuryazarlık, kullanıcıların teknolojiyi kullanarak bilgiye erişim sağlama, ulaşma, değerlendirme, organize etme, tasarlama ve teknoloji açısından zengin ortamlarda bu becerileri kullanarak problemleri çözme becerisidir (Leu, Kinzer, Coiro, Castek ve Henry, 2013). Dijital bir çağda bireylerin temel bilgi ve iletişim teknolojilerini etkin kullanmalarında dijital vatandaşlık becerilerinin geliştirilmesinde, dijital dünyada sorunların etkin çözümünde bu becerileri kullanmak artık bir zorunluluktur.

Eğitim ve öğretim programları aracılığıyla öğrencilerin dijital okuryazarlık becerileri gelişebilir (MEB, 2021). Bireylerin dijital okuryazarlık becerilerini geliştirmede okul önemli bir rol üstlenebilir. Nitekim çocuklar ve gençler sürekli telefon, bilgisayar, tablet, tv gibi araçlarla etkileşim halindedir. Ayrıca okulda akıllı tahta ve çeşitli teknolojik araç ve gereçlerle etkileşimde bulunmaktadır.

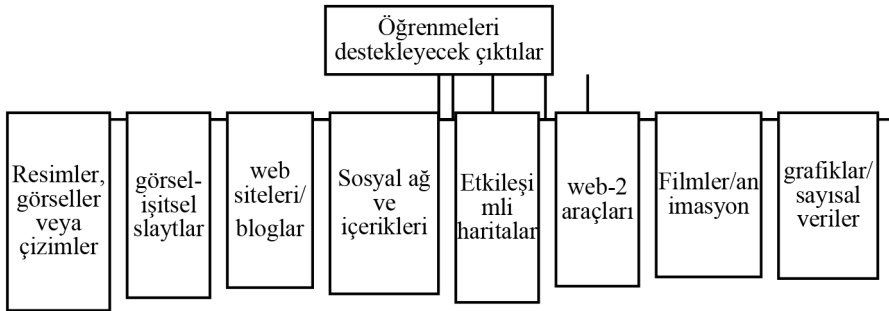
Ancak öğrencilerin iyi bir dijital okuryazarlık becerisine sahip olmalarında bunların ötesinde olan bir olaydır. Örneğin dijital ortamda kişisel verilerimizi kullandığımız zaman temel hak ve sorumluluklarımızı bilmemiz gerekir. Özellikle dijital okuryazarlık becerinin gelişimi açısından bu tarz sanal ortamlarda kişisel bilgileri kullanmak ve haklarımızı kullanmak önemlidir.

Dijital okuryazarı olan bir insan, okuldaki temel bilgi ve becerileri tamamlayan ve yaşama bakış açısı değişen ve hayat becerilerine sahip olmak demektir. Bu bağlamda dijital okuryazarlık becerilerinin okul müfredat içeriklerine entegre edilmesi bireylerin dijital dünyanın becerilerinden geri kalmasını önler. Sosyal bilgiler dersinde dijital okuryazarlık becerisi ile ilgili kazanımların yer aldığı görülmektedir. Özellikle öğrenme alanlarında bazı kazanımlar dijital okuryazarlık becerisiyle uyumludur. Ancak yeterli olduğu söylenemez. Günümüz dünyasında teknolojinin hâkimiyetini göz önünde bulundurursak dijital okuryazarlığın disiplinler arası bir bütünlük bakış açısına sahip olduğu görülmektedir. Bu sebeple birçok konu dijital teknolojiler sayesinde hemen erişilebilmektedir. Hatta öğrenciler bu araçlar sayesinde bilgiye erişir, bilgiyi kullanır ve yeniden bilgiyi organize ederek yorumlar.

Dijital okuryazarlığın kendine ait bazı bilgi ve becerileri vardır. Önce dijital okuryazarlığın temel kavramları hakkında bilgi edinmek öğrenme sürecinde yardımcı rol üstlenir. Özellikle öğretmenler ders sürecinde dijital okuryazarlık yetkinliklerine sahip olması demek ders sürecinin zenginleşmesi ve dijital dünyanın ders ortamına aktarılması demektir. Bu nedenle bu temel kavramların neler olduğunu belirtmek önemlidir. Nitekim Milli Eğitim Bakanlığı, öğretmenlere yönelik hazırlamış olduğu dijital okuryazarlık el kitabında, dijital okuryazarlık becerileri, yetkinlikleri, kapsamı ve temel kavramları hakkında detaylı bilgiler vermiştir (MEB, 2021). Bu temel kavramlar şu başlıklar altında sıralanabilir.

Şekil 3: Öğretmenler, sınıf içinde öğrencilerin dijital okuryazarlık becerilerini geliştirmeleri için konuya uygun dijital teknolojik araçlarla ürün ortaya koyma, sergileme, bu süreçte eleştirel ve yaratıcı düşünme becerilerini geliştirmeleri desteklenebilir. Dijitalleşen bu dünyada öğrencilerin dijital okuryazarlık becerilerinin geliştirilmesi için eğitim platformlarına yönlendirilmelidir (MEB, 2021). Dijital okuryazarlık becerileri sayesinde öğrencilerin yaratıcı ve eleştirel düşünme becerileri de gelişir. Sosyal bilgiler dersinde öğrencilerin dijital okuryazarlık becerilerini geliştirmek için öğrencilerin öğrendikleri konuya yönelik öğrenme çıktılarını gösterebilir ve sergileyebilirler. Özellikle bununla ilgili sosyal bilgiler dersinde zengin bir ürün çıktılarını destekleyecek içerik bileşenleri mevcuttur. Bunlar Şekil 4’te belirtilmiştir.

Şekil 4

3. ARTTIRILMIŞ GERÇEKLİK UYGULAMALARI

Dijital teknolojilerin eğitim ortamlarında kullanılmasıyla öğrenme ve öğretme süreci, çeşitlilik kazanmıştır. Özellikle algılanması ve ulaşılması zor nesnelerin gerçeklikleri arttırılarak sınıf ortamında kullanılması son derece önemli bir olaydır. Nitekim sosyal bilgiler dersinin konularının bazılarının öğretilmesi zor ve uzun bir zaman alabilmektedir. Ancak bunun üstesinden gelebilmenin yolları da vardır. Son yıllarda Arttırılmış Gerçeklik (Augmented Reality) (AR) bir diğer ismiyle bilgisayar grafik ve uygulamaları sayesinde, bazı konuların öğretimi iyice kolaylaşmaya başlamıştır (Silva, Oliveira ve Giraldi, 2003). Literatürde arttırılmış gerçeklik (AG) ile ilgili birçok tanımlama yapılmıştır. Algılama ve anlamayı arttırdığı gibi duyularla anlaşılması zor olan konu ve olayları anlaşılır hale getirmeye yardımcı olan teknolojik gelişme ve uygulamalardır (Azuma, 1997). Gerçek olmayan bir diğer ismiyle sanal ortamlarda zor görünen nesnelere, olaylar ve benzeri durumların teknolojik araçlarla gerçek ortamlarda entegre edilmesidir.

Teknoloji ve dijital çağ denilen bu çağda, öğrencilerin öğrenme yaşantılarında teknolojik araçların ve bileşenlerinin sağladığı avantajların sayısı oldukça fazladır. Bu yüzden eğitim camiasının arttırılmış gerçeklik (AG) uygulama teknolojilerinin eğitim sürecinde aktif bir şekilde kullanmaları öğrenme sürecinde kendilerine büyük bir avantaj sağlar. Sosyal bilgiler dersinde okul dışı öğrenme ortamlarında arttırılmış gerçeklik (AG) uygulama teknolojileri kullanılabilir. Özellikle bazı gidilmesi zor olan ve erişilmesi kolay olmayan nesne, yer, olay ve mekânların sanal ortama aktarılmasıyla öğrenme ortamı zenginleşir. Bununla ilgili son zamanlarda bazı kamu ve özel kuruluşlar çeşitli arttırılmış gerçeklik (AG) uygulamalar yapmış ve insanların hizmetine sunmuştur. Öğretim sürecinde bunlardan faydalanılabilir.

Sosyal bilgiler dersinde arttırılmış gerçeklik (AG) uygulamalarından faydalanılacak yerler: Resmî daireler, fabrikalar, sergiler, arkeolojik kazı alanları, atölyeler, müzeler ve tarihî mekânlar (MEB, 2018) gibi alanlarda kullanılabilir. Yapılan bir araştırma sonucuna göre “sosyal bilgiler dersinde arttırılmış gerçeklik uygulamasının uygulandığı sınıf ortamını çok sevdiklerini ve diğer derslerde de olmasını istediklerini ifade etmişlerdir” (Azı, 2020, s. 14).

Son dönemlerde mobil ve tabletlerde teknolojik uygulamaların kullanımı artmış ve günümüzde arttırılmış gerçeklik (AG) uygulama teknolojisi kavramı

yaygınlaşmaya başlanmıştır. Çeşitli teknolojik platformlarda ses, video, grafik gibi araçların geliştirilmesi ile eğitim, sağlık, sanayi, gıda, çevre, mühendislik, tasarım, müzik ve sanat gibi birçok farklı sektörde kullanılan bir teknolojiye dönüşmüştür. Eğitim ortamında soyut konu ve kavramların öğretilmesinde yardımcı olduğu söylenebilir. “AG teknolojisi sanal nesnelere 3 boyutlu nesnelere dönüştürdüğünden bu süreklilik nesnelere veya durumları anlamlandırma açısından önemli olduğu düşünülmektedir” (Azı, 2020, s. 14).

AG teknolojisi öğrencilerin gerçek dünyası ile sanal ortamları birleştirilerek bilgi ve becerilerinin uygulandığı bir teknolojidir. Dünyanın birçok ülkesinde AG uygulamaları yapılmıştır. Bunlar eğitim sürecinde yardımcı olarak kullanılmaktadır. Özellikle öğrencilerin derse yönelik ilgisini arttırdığı, dikkatlerini derse yoğunlaştırdığı ve öğrenme sürecinde hoşlandığı söylenebilir. Nitekim yapılan bazı araştırmalarda AG teknolojik uygulamalarının öğrenme sürecinde ilgiyi arttırdığı gibi öğrencilerin öğrenme ortamında eğlendikleri, hoşlandıkları, motivasyonlarını ve akademik başarılarını arttırdığını belirtmişlerdir (Han, Hyun ve So, 2015; Kerawalla, Luckin, Seljeflot ve Woolard, 2006; Şahin ve Yılmaz, 2019).

AG teknolojisi kullanılarak gelişmeler sağlanan akademik çalışmaların başında eğitim uygulamaları yer almaktadır. Bu uygulamalar, ilköğretimden üniversiteye kadar ki tüm seviyelerde eğitim materyali olarak kullanılabilir (İçten ve Bal, 2017). Bu açıklamalardan hareketle AG uygulamalarına çok sayıda örnek verilebilir. Ancak bunların hepsini burada izah etmek mümkün değildir. Sadece bazılarının ismini belirtmekte fayda vardır.

Tablo 1. Eğitim için Arttırılmış Gerçeklik Uygulamalarından Örnekler

Eğitim İçin Arttırılmış Gerçeklik Uygulamaları (Augmented Reality Applications)¹			
The Dinosaur 4D+ app.	Figment AR Çevre	Elements 4D	Amazing Space Journey – 3D Solar System
The Elements 4D app.	Reality Pool	Qlone	Kouji – AR Video Messaging
Google Expeditions https://vimeo.com/312068158	Domino World AR	Quiver – 3D boyama Uygulaması	The Brain AR App

The FETCH!Lunch Rush	Anatomy 4D	AR-3D Science	Storyfab
Walk – Explore the Sky	Küre Orb	Visual Studio 2012,	Vuforia Chalk
QuiverVision	WorldBrush	Microsoft, Silverlight, SLARToolkit	Arloon Plants
Layar	Google Çeviri	3D Balder ve 3DS Max	Blippar
Nytra	AR Flashcards – Animal Alphabet	EasyMeasure	Bugs 3D
İnsan Anatomisi Atlası	JigSpace	HP Reveal	Mathalive
AR Flash Cards	AugThat	Arloon Plants	Starwalk

KAYNAKÇA

- Azı, F.B. (2020). Artırılmış gerçeklik uygulamalarının sosyal bilgiler dersinde akademik başarı ve ders tutumlarına etkisi. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Konya
- Azuma, R. T. (1997). A survey of augmented reality. *Presence*, 6(4), 355-385.
- Boz, M. S. (2019). Eğitimde artırılmış gerçeklik uygulamalarının değerlendirilmesi. Milli Eğitim Bakanlığı Yenilik Ve Eğitim Teknolojileri Genel Müdürlüğü. Ankara
- Crowe, A. (2006). Technology, citizenship, and the social studies classroom: Education for democracy in a technological age. *International Journal of Social Education*, 21(1), 111.
- Han, J., Jo, M., Hyun, E. & So, H. J. (2015). Examining young children's perception toward augmented reality infused dramatic play. *Educational Technology Research and Development*, 63(3), 455-474
- İçten, T. ve Güngör, B. (2017). Artırılmış gerçeklik üzerine son gelişmelerin ve uygulamaların incelenmesi. *Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*. 5(2): 111-136.
- JICS. Digital Literacy. Erişim adresi: <https://www.jisc.ac.uk/guides/developing-digital-literacies>. tarihinde erişim sağlandı. 5.10.2022.
- Kerawalla, L., Luckin, R., Seljeflot, S. & Woolard, A. (2006). Make it real?: Exploring

- the potential of augmented reality for teaching primary school science. *Virtual reality*, 10(3-4), 163-174.
- Lee, J. K., Doolittle, P. E., ve Hicks, D. (2006). Social studies and history teachers' uses of non-digital and digital historical resources. *Social Studies Research and Practice*, 1(3), 291-311.
- Leu, D. J., Kinzer, C. K., Coiro, J., Castek, J. ve Henry, L. A. (2013). New literacies: A Dual-level theory of the changing nature of literacy, instruction, and assessment. In D. E. Alvermann, N. J. Unrau, & R. B. Ruddell (Eds.), *Theoretical models and processes of reading* (Sixth Edit., pp. 1150–1181). Newark, DE: International Reading Association.
- Millî Eğitim Bakanlığı, [MEB], (2018). Sosyal bilgiler dersi öğretim programı. Ankara.
- Millî Eğitim Bakanlığı, [MEB], (2021). Dijital okuryazarlık öğretmen kılavuzu. Ankara.
- Mossberger, K., Tolbert, C. J. ve McNeal, R. S. (2007). *Digital citizenship: The Internet, society, and participation* MA:MIT Press.
- National Council for the Social Studies (NCSS). (1993). A vision of powerful teaching and learning in the social studies: Building social understanding and civic efficacy. *Social Education*, 57(5), 213-223.
- Nebel, M., Jamison, B., ve Bennett, L. (2009). Students as digital citizens on Web 2.0. *Social Studies and the Young Learner*, 21(4), 5-7.
- NG, W. (2012). Can we teach digital natives digital literacy? *Computers & Education*, 59, s. 1065-1078. doi:<https://doi.org/10.1016/j.compedu.2012.04.016>.
- Olur, B. (2021). Sosyal bilgiler dersinde dijital hikâye kullanımı: öğrencilerin yeterlik ve değerlerinin incelenmesi. (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Afyon.
- Ribble, M. ve Bailey, G. (2007). Digital citizenship in schools. *Washington DC: The International Society for Technology in Education (ISTE)*.
- Risinger, C. F. (2006). Using blogs in the classroom: A new approach to teaching social studies with the internet. *Social Education*, 70(3), 130.
- Silva, R., Oliveira, J. C. & Giraldo, G. A. (2003). Introduction to augmented reality. *National Laboratory for Scientific Computation*, (25), 1-11.
- Şahin, D. & Yılmaz, R. M. (2019). The effect of augmented reality technology on middle school students' achievements and attitudes towards science education. *Computers & Education*, 144, 103710, ISSN 0360- 1315, <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2019.103710>.
- Turan, S. ve Avcı, E.K. (2018). 2018 Sosyal bilgiler öğretim programının dijital

vatandaşlık bağlamında incelenmesi. *Eğitim ve Yeni Yaklaşımlar Dergisi*, 1(1), 28-38.
<https://educathub.com/egitim-ve-ogretimde-artirilmis-gerceklik-olgularinin-kullanimi/>
<https://www.survivingateacherssalary.com/25-best-augmented-reality-apps-transforming-education/>
<https://elearningindustry.com/augmented-reality-in-education-staggering-insight-into-future>
(<https://lib.vt.edu/research-teaching/digital-literacy.html>).

INTERNET KAYNAKLARI

- 1 <https://educathub.com/egitim-ve-ogretimde-artirilmis-gerceklik-olgularinin-kullanimi/>
- <https://www.survivingateacherssalary.com/25-best-augmented-reality-apps-transforming-education/>
- <https://elearningindustry.com/augmented-reality-in-education-staggering-insight-into-future>

3. Bölüm

TARİH ANLATIMINDAN SANAT NESNESİNE UZANAN BİR SERÜVENİN ÖYKÜSÜ: DİORAMALAR

Mehmet İlhan GÜL

Yıldız Teknik Üniversitesi,

Sanat ve Tasarım Yüksek Lisans Prog. Öğr.

Doç. Dr. Burak BOYRAZ

Yıldız Teknik Üniversitesi,

Sanat ve Tasarım Fakültesi,

GİRİŞ

Sanat tarihi oldukça geniş bir literatüre sahiptir. Bu literatürün önemli bir kısmını sanat mirasının değişimini ifade eden tasvir odaklı metinler oluşturmaktadır. Söz konusu metinler keşfedilmeyi bekleyen veya soru işaretleri barındıran görsel estetikleri olabilecek en yalın ve en basit şekilde açıklamayı hedeflemektedir. Böylelikle; sanata, sanatçılara ve sanat nesnelere yönelik bulgular etüt edilmekte, tanıklıklar betimlenip, kayıt altına alınmaktadır. Yine çelişkileri tespit etmek veya bir takım bağlantıların izlerini sürerek genel geçer kanılara varmak mümkündür. Tercih edilen hangisi olursa olsun, vakit ilerledikçe ve doğru sorular soruldukça, tutarsızlıklar giderilmeye, olay örgüleri çözümlenmeye başlamaktadır. Çözüm yolunda ilerlerken, yani metinler kaleme alınırken, tümevarım veya tümdengelim yöntemlerinden biri seçilebilmektedir. Ancak paragraf sayısı çoğaldıkça referanslar kalabalıklaşmakta, örnekler çeşitlendikçe de yöneme bağlılık teyide muhtaç hale gelmektedir. Böyle anlarda metnin gidişatı hususunda karmaşıklık arz eden bir durum belirmektedir. Gelinek noktada anlatımı akışkan, ifadeleri ise anlaşılır kılan, sürecin en başından beri takip edilen kronolojik rotadır. Zira bu rota rakamsal bulgular ile gözlem yoluyla satırlara dökülen cümleleri belirli zaman aralıkları eşliğinde ve bir tarih cetveli

üzerinden sunmayı sağlamaktadır. Öznel çıkarımlar ve anlatının niteliği bu doğrusal kronoloji ile eşleştirilerek ölçülmektedir.

Türk resim sanatına yönelik bilindik kaynakların hemen hepsi üstte özetlemeye çalıştığımız türden bir yaklaşıma sahiptir. Eş zamanlılık konusunda kıstas alınıp, yan anlatı olarak sunulan ise genellikle siyasi tarihtir. Çünkü önce Osmanlı sonrasında da cumhuriyet döneminde, sanat alanına doğrudan veya dolaylı biçimde etki eden pek çok politika hayata geçirilmiştir. Bunlar içinde kahramanlık destanları ile dolu bir harbin ardından uygulanan millileştirme politikaları Anadolu'nun yeniden keşfine ön ayak olmuştur. Özgünlük gayesi taşıyan kolektif çabalar ile tuvallerdeki kompozisyonlara yerel coğrafya ve halka atıfta bulunan temsiller yerleştirilmiştir. 1950'lerden sonra ise karşımıza daha farklı bir tablo çıkmaktadır. Soyut resim artık saygın müzelerce kabul gören hatta türevlerine uzak coğrafyalarda dahi rastlanabilen bir güç gösterisine dönüşmüş vaziyettedir. Yine postmodernizmin ani yükselişi sonrasında beliren deneysel teknikler sergi salonlarının görünümünü değiştirmiştir. Sanat nesnelere bir önceki yüzyıla kıyasla artık daha çeşitlidir. (1960'lara doğru ilerlerken, Doğudaki sermayenin Batı'ya yönelmesi sonrasında finansal bir devrim yaşayan) Türkiye durumu yakından gözlemleyen ülkeler arasındadır. Başta yurt dışına gönderilen sanat öğrencilerinin ilgisi ile Avrupa ve Birleşik Devletler'deki akımlardan haberdar olunmaktadır. Yenilikler pürdikkat takip edilmekte, türevlerinin etüt edilip edilemeyeceği tartışılmaktadır. Bu bilinçle şekillendirilen yapıtlar ve düzenlenen sergiler pek tabii olarak önceleri ufak toplulukların girişimidir. Fakat görece asgari sayıdaki bu toplulukların sanatçıları genç, kompozisyonları ise başkalaşma arzularını betimlencesine sıra dışıdır. Geniş perspektiften bakıldığında gerçekleşen; kökleri minyatür geleneğine kadar uzanan bir kültürün Batı merkezli yeni eğilimler ile tanışma girişimidir. Zaman ilerledikçe bu girişim kabul görece ve "Yeni Eğilimler" ilki 1977'den başlamak üzere çok sayıda sergi ile taçlandırılacaktır. Gelgelelim konu sanat olunca ve vakit ilerledikçe tablo bambaşka bir görünüme bürünecektir.

1980'ler seri üretim ve tüketim kavramlarının küresel ama eskiye nazaran daha rafine biçimde tartışıldığı yıllardır. Zira o yıllarda öne çıkıp, popülerlik kazanan bir başka kavram daha mevcuttur. "Bilgi" yeni gündem maddesi, yeni anahtar kelimedir. Tetkik edilip irdelendikçe kullanım alanları genişlemektedir. Bilhassa fen bilimlerindeki atılımlar ve otomasyon odaklı yeni buluşlar eşliğinde hızla insan hayatının merkezine doğru ilerlemektedir. Diğer taraftan teknoloji

küresel rekabet adına hiç olmadığı kadar önem arz etmektedir. Dolayısıyla sanatçılar; teknolojiyi, bilgiyi kullanma konusunda sağladığı pratiklikleri ve iletişim becerilerini takip etmeye yönelmiştir. Bu durumun bir çıktısı olarak da sanat mecralarına dijital sanatı armağan etmişlerdir.

Günümüzde bilgi, teknoloji ve sanat ilişkisini; bienaller ve çağdaş sanat fuarları üzerinden gözlemleyip, incelemek mümkündür. Hatta pandemi¹ döneminde pek çok sanatseverin ilgisi artan teknoloji kullanımının da etkisi ile blok zinciri² esas alan dijital sanat ürünleri; NFT³'lere ve bunların sergilenebildikleri sanal ortamların başında gelen Metaverse'e kaymıştır. Türkiye, bilhassa internet ve sosyal medyaların sunduğu görsel içerikli iletişim imkanı ile süreci Batı ile eş zamanlı şekilde takip edebilmiş ve hem NFT'ler hem de Metaverse konusunda ivedi adımlar atmıştır. Öyle ki Pandeminin hemen ardından gerçekleşen fuar ve bienal gibi etkinliklerde ya NFT'ler ile Metaverse uygulamalarına yer verilmiş ya da bunlara yönelik söyleşiler ve seminerler düzenlenmiştir. Tabi atılan adımların bir eğitim-öğretim ayağı olduğunu da unutmamak gerek. Sanat mecralarının NFT ve Metaverse'e olan ilgisi canlılığını korurken; bağlantılı literatür ve blok zinciri teknolojisinin pratikliklerini ele alan dersler vakit kaybetmeden yükseköğretim kurumlarının müfredatlarına eklenmiştir (Bkz. *Yıldız Teknik Üniversitesi*). Bu sayede yenilikler akademik ortamlarda tetkik edilmiş, gelecekte karşılaşılması muhtemel sorunlar saptanarak bunlara öğretim üyeleri ve öğrencilerin katılımı ile çözüm önerileri geliştirme çabası içine girilmiştir.

Yukarıdaki paragraflarda kabaca plastik sanatlar disiplininde kat ettiğimiz mesafe özetlenmiştir. Sanat tarihi ile başladığımız bu metnin esas konusu ise tarih anlatımını destekleme hususunda ufak ama gösterişli bir materyal olan dioramaların birer sanat nesnesine dönüşümü ve bu dönüşümün uzantısı olarak bienaller ile çağdaş sanat fuarlarında yer almaya başlamasıdır. Bu bağlamda metin bir metamorfoz serüveninden bahsetmektedir. Yer yer belirli kilometre taşlarına değinen paragraflar konuyu dioramaların mevcut sanat mecraları içindeki yerini değerlendiren bir sonuca bağlamaktadır.

1 Bkz. COVID-19 Pandemisi. 2020-2022.

2 ENG. Blockchain.

3 ENG. Non Fungible Token / TUR. Nitelikli Fikri Tapu.

1. DİORAMAYA GİDEN YOL: PANORAMALAR

Sanayi Devrimi sonrasında fen bilimleri ile sanat arasındaki bağın bir adım öteye götürülüp götürülemeyeceği tartışılmıştır. Rönesans'tan ilham alan ve farklı disiplinlerin katılımı ile belirli bir çeşitlilik ve derinlik kazanan tartışmalar yeni fikirlere zemin hazırlayarak deneyselliğin önünü açmıştır. Başlangıçta pek çok sanatçı yüzünü matematik ve geometriye dönmüş bu vesile ile o dönem için rasyonelliğin ötesine geçme gayesi güden yapıtlar türemiştir. Misal manzaralara illüzyonist bir görünüm katmanın, diğer bir deyişle mevcut perspektif kurallarını ileri götürmenin yolları aranmıştır. Kabul gören yaklaşımlar harmanlanınca da ortaya yeni bir sunum biçimi olan panoramalar çıkmıştır (Kamecke & Hutterer, 2015, s.7).

Panoramalar düz bir sath üzerinde tatbik edilen, kavisli ve boyalı yapıtlardır. İçerik olarak tek bir bakış açısı üzerinden birden fazla açıyı görmeye olanak tanıyan bir tekniğe sahiptirler. Bu doğrultuda sanatçılar kompozisyonda yer alacak çevre ve öğelerini merkezi bir noktadan izlenildiği vakit bütünsellik arz edecek biçimde tasvir etmektedir. Literatüre göre panoramanın öncüleri *Robert Barker* ve *Johann Adam Breysig*'dir. *R. Barker*, öncü örneği 1787 yılında, İskoçya'nın başkenti Edinburgh şehrinin manzarasını resmederek oluşturmuştur (Klawitter, 2019, s.381).

Panoramalar sergilendikleri ilk günden itibaren ziyaretçilerin ilgisini çekmiştir. Bilhassa savaş panoramaları merak uyandırmıştır. Kahramanlık öykülerini betimleyip, tarihi şahsiyetlere atıfta bulunmalarının etkisi ile ünleri git gide yayılmıştır. Yine şehir manzaraları ile bütünleşik akışlara sahip olan din temalı panoramalar mevcuttur. Bunlara törenlerde ve özel günlerde ayrı bir önem atfedilirken türevleri vakit ilerledikçe çoğalmış ve uygulamalarda yeni yorumlar belirlemiştir (Turvey, 2004, s.11). Bugünün bakış açısı ile panoramalara odaklanan bazı gruplamalardan söz etmek mümkündür. Bu çerçevede üç panorama grubu öne çıkmaktadır. İlk Neorama'lardır. Neoramalar; dairesel bir resim olarak, her hangi bir yapının iç kısmını, insanlar ve değişkenlik gösteren ambiyanslar eşliğinde tasvir etmeye yarayan bir yöntem bütünlüğüne sahiptir (Benosman & Kang, 2001, s.8). Öte yandan olay örgülerinin Neorama'lardan farklı olarak doğrusal bir şerit üzerinde anlatıldığı Myrioma'lar bulunmaktadır. Bunlar da sonsuz ufuk çizgilerinden oluşan boyalı manzaralardır. Genel kompozisyonu meydana getiren her bir kesit diğerleri ile örtüşecek biçimde resmedilmekte,

böylece akışa müdahale edilip alternatif anlatımlar oluşturulabilmektedir (Kamcke & Hutterer, 2015, s.8). Bir başka grup ise Kozmorama'lardır. Kozmorama'lar küçük oda tasvirleridir. Suluboya ile boyanan kağıtlar üzerinde işlenen topografik görünümle en ayırt edici özellikleridir. Gün ışığı ile aydınlatılarak çeşitli performanslarda kullanılabilirler (Herold, 2000, s.128).

Üsttekilerin haricinde farklı bir üsluba sahip olan hareketli panoramalara da bir paragraf ayrılabilir. Bunlar yine 360 derecelik görüntünün gergin bir tuval üzerine resmedilmesinden oluşmaktadır. Genellikle tek bir parça, kimi zaman da birden fazla tuvalin yan yana getirilmesi ile vücut bulmaktadır. Bu noktada yapılmak istenen uzun uzadıya sıralanan tuvaler ile izleyici üzerinde bir yanılsama etkisi uyandırmaktır. 19. yüzyılda birçok alanda kullanılmışlardır. Hatta drama tiyatrolarında sahne dekorlarının en belirgin parçası olarak yer almışlardır (Verwiebe, 1997, s.20).

2. YARI SAYDAM BİR GÖRÜNTÜ: İLK DİORAMALAR

Dioramalar; tarihsel olayları, manzaraları, mühendislik ve çevre yapılarını sunmakla ilgilenmektedir. Betimleme açısından durağan veya hareketli ayırt etmeden pek çok sahneyi yeniden canlandırma olanağı sağlamaktadırlar. Üretimleri nezdinde önemli olan, genel geçerlik arz eden belirli ölçülerle (1/8, 1/12, 1/16 vb.) sadık kalmak ve detaylandırma ile renklendirmede titiz davranmaktır. Kurgusal olarak tıpkı bir tiyatro sahnesi gibi belirli kompozisyon kaygıları gütmektedirler (Mahmoud, 2019, s.1). Bu açıdan portatif ve gezgin tiyatrolar olarak tanımlanabilirler. Kaldı ki bu tip üretimlerin yaygınlaşmasına katkı sağlayanlar arasında sahne tasarımcıları da yer almaktadır. Örneğin bir sahne tasarımcısı ve sahne ressamı olan *Louis Jacques Mandé Daguerre*, Paris'te bir diorama modeli geliştirmek için 1821 yılının Nisan ayında ressam *Charles Bouton* ile bir ortaklık kurmuştur (Böcekler, 2015, s.148). *C. Bouton, J. L. M. Daguerre*'e göre daha seçkin ve deneyimli bir sanatçıdır. Genellikle iç mekan tasvirleri ile bilinmektedir. *Daguerre* ise tiyatro sahnelerini deneyimlediği için ışıklandırma ve manzara efektleri konusunda alternatif ve yenilikçi bir bakış açısına sahiptir. İkilinin amacı ortak bir projede buluşarak mekânsal bir yanılsama oluşturmaktır (Wood, 2013, s.286).

İlk modelleme için devasa resimler, yarı saydam malzemeler kullanılarak boyanmıştır. Ayrıntılı aydınlatma ile öndeki resim, doğrudan yansıyan ışık eşliğinde görülebilirken, arkadan iletilen diğer ışık, resmin farklı kısımlarını ortaya çıkararak teatral bir görünüm oluşturmuştur (Kerby vd, 2017, s.354). Oluşturulan model 1822 yılının Temmuz ayında Paris’te izleyici karşısına çıkmıştır (Böcekler, 2015, s.148). Yapısal olarak (biri *J. L. M. Daguerre*’nin diğeri ise *C. Bouton*’un iç mekan ve manzarası olmak üzere) iki katmandan meydana gelmiştir.

İlk modelden sonra ortaya koyulan ifade biçimi diğer sanatçıların ilgisini çekmiştir. Devam eden süreçte *J. L. M. Daguerre* başka denemelerde de bulunmuştur. En görünür başarısını ise 1834’te, *Saint Etienne du Mont* kilisesinde, toplamda üç yıl boyunca sergilediği bir gece yarısı ayını temsili ile yakalamıştır (Wood, 1997, s.39). Özetle kilise başlangıçta tam olarak gün ışığı almaktadır. Ancak gün ışığı yerini yavaş yavaş azalarak geceye bırakmaktadır. Dışarıdaki ışık azaldıkça kilisede daha fazla mum yanmakta ve aydınlanma bu şekilde sağlanmaktadır. *J. L. M. Daguerre* dönemin sanat mecralarında adından övgüyle söz ettirmiştir. Gelgelelim *J. L. M. Daguerre* tarafından üretilen devasa modelin 1839 yılında bir yangında yok olması ile bu ebatlardaki modeller popülerliklerini kaybetmiştir. Tekrar canlandırma girişimleri ise maliyetleri ve türevi riskler karşısındaki savunmasızlıkları nedeni ile pek kabul görmemiştir (Kamcke & Hutterer, 2015, s.15).

3. 20. YÜZYIL VE MODERN DİORAMALAR

19. yüzyıl sona erdiğinde ışık gösterileri eşliğinde sunulan eski devasa modeller görünürlüklerini kaybetmiştir. Yerlerini belirli ölçü kriterlerine sahip olan, risksiz minyatür modeller almıştır. Küçülmeye karşın dioramaların üstlendiği misyonlar çeşitlilik kazanmıştır. Artık tematik bir zenginlikten söz etmek mümkündür. Çünkü ufaltılıp, ölçeklendirilen modeller tıpkı birinci bölümde bahsini geçirdiğimiz panoramalar gibi kullanışlılık arz etmektedir. Bu açıdan kendilerine olan rağbet fazlalaşmıştır.

Tematik özelliklerine bakarsak karşımıza iki temel olgu çıkmaktadır. İlki “habitat ve doğal yaşam” olgusudur. Habitat dioramaları bilhassa doğa tarihi

müzelerinin ilgisini çeken ve pek çok sergileme yöntemine eşlik edebilen uygulamalardır. 20. Yüzyılda hemen her müzenin envanter listesine giren bu tip dioramalar genellikle doğal yaşamın ve belirli canlıların karakteristik özelliklerini yansıtmakta, böylelikle ziyaretçiler bilimsel incelemeye mazhar koşulları farklı bir metot ile gözlemleyebilmektedir. Yine bitki örtüsü ve topografya gibi coğrafya ile ilintili konular bu dioramalar aracılığıyla (kuş bakışına müsait biçimde) sunulabilmektedir (Hutterer, R, 2015, 24).

Resim 1. Habitat ve doğa tarihi içerikli müzeler bugün Avrupa kıtasının pek çok ülkesinde yer almaktadır. Bunlar kimi zaman canlıların birebir modellerini (mankenleri) kullanmaktadır. Türevi modellerin ölçü birimi 1/1'dir. Ancak diorama niteliği taşıyanlar daha çok 1/4 ve katlarındaki ölçülerden oluşmaktadır. Kompozisyonlar için figür tasvirleri kadar çevresel koşullar ve belirli yaşam alanlarına dair modeller üretilebilmektedir. *Aşağı Saksonya Eyalet Müzesi, Hannover / Almanya.*

Kaynak. *Burak Boyraz Arşivi, 2018.*

“Habitat ve doğal yaşam” kadar tercih edilen bir diğer olgu ise “muharebedir”. Tarih çağlarının belirli aşamalarında vuku bulan ve milletlerin kaderine tesir eden harplere yönelik sahnelerin canlandırılmaları özellikle müzelerdeki eğitim çalışmalarında kullanılmaktadır. Bu tip dioramalar aracılığı ile askeri teçhizatlar, üniformalar, gündelik yaşam nesnelere ve hatta tarafların kullandığı saldırı/savunma stratejileri üzerine fikir sahibi olmak mümkündür. Yine muharebenin seyrine etki eden manevralar, fedakarlık teşkil eden girişimler ve aksiyon anları bu

dioramaların ele aldığı konular arasındadır. Bu alanda özellikle *Birinci* ve *İkinci Dünya Savaşı*'nın (1914-1918 / 1939-1945) işlendiği dioramalar popülerdir. Hem tarih hem de askeri müzeler bunları ilgili koleksiyon nesnelere yönelik arka plan hikâyelerini pekiştirmek için kullanmaktadır.

Resim 2. Konu savaş dioramaları olunca mevcut zaman diliminde Türkiye'deki en kapsamlı müzenin Sn. *Nejat Çuhadaroğlu*'nun şahsi koleksiyonundan oluşan *Hisart Canlı Tarih ve Diorama Müzesi* olduğunu belirtmek gerekir. Görselde bu müzede yer alan ve bir Birleşik Devletler taarruz uçağının Japon askerlerinin kontrolünde bulunan sahile zorunlu inişini konu alan diorama yer almaktadır. *Hisart Canlı Tarih ve Diorama Müzesi*, İstanbul / Türkiye.

Kaynak: *Mehmet İlhan Gül* Arşivi, 2018.

Saymış olduğumuz iki grup, eğitim adına kullanışlılık arz eden örneklerle işaret etmektedir. Bir de hayal gücü üzerinden şekillendirilene estetik tatmin duygusuna yönelik dioramalar mevcuttur. Ancak bunlardan evvel 20. Yüzyılın değişen sanat anlayışına yer vermek, dioramaların bu yöne nasıl meyil ettiğini açıklamamızı kolaylaştıracaktır.

Bilindiği üzere *İkinci Dünya Savaşı*, ilkinde olduğu gibi toplumu ekonomik ve sosyal açıdan etkilemiştir. Savaş sonrası dönemde özellikle Avrupa kıtası, bazı tasarruf tedbirleri ve yavaş ilerleyen iktisat politikaları nedeni ile zor günler geçirmiştir. Fakat süre zarfında muharebe yıllarında durma noktasına gelen

sanat girişimleri yeniden filizlenmiştir. Soyut ve alt kategorileri (Bkz. soyut dışavurumculuk) artık pek çok sanatçının tuvaline yansıyan yaklaşımlardır. *Giriş* başlığı altında belirttiğimiz gibi türevlerine uzak coğrafyalarda dahi rastlanabilen bir güç gösterisine dönüşmüş vaziyettedirler. Fakat 1960'lara ilerlerken değişip gelişen seri üretim ve bu tarihlerden sonra dikkat çekmeye başlayan tüketim olgusu dönemin sanat anlayışı üzerinde farklı bir etki uyandırmıştır. 20. Yüzyılın ikinci yarısına egemen olacak bu olgular başta sosyal bilimler nezdinde ele alınmıştır. Durumu gözlemleyen ve araştırmalardan haberdar olan sanatçılar gerek içeriksel gerekse yapısal yönden onlara atıfta bulunmaya başlamıştır. Deneysel içgüdüler ile üretilen sıra dışı yapıtlar vakit ilerledikçe kolektif bir karşılık bulmuştur. Pop-Art bunun sonucunda ortaya çıkan akımlardan biridir. Sanatçıları, sanat nesnesi olarak ürün ambalajları, hazır yemek kutuları, dergi, gazete, yol işaretleri, çizgi romanlar vb. gibi sıradan nesnelere yer yer kes-yapıştırır şekilde kullanarak çok yönlü imajlar oluşturmaktadır. (Bilindik sanatçı *Andy Warhol* kullandığı hazır nesnelere ile bu hareketin sembol ismidir). (Rycroft, 2005, s.354). Halk, sürecin başında bu sanat hareketini ciddiye almasa da, 20. Yüzyılın sonlarında en çok tanınan sanat akımlarından biri haline gelmiştir.

Pop-Art ile yapılan bir bakıma hem *İkinci Dünya Savaşı*'nın hem de ardından baş gösteren *Soğuk Savaş*'ın pesimist havasından sıyrılmaktır. Yine sanatçıya daha özgür ve daha bağımsız bir hareket alanı kazandırarak yenilikçi yapıtların önünü açmaktadır. Benzer amaçlar güden ve aynı devir dâhilinde ortaya çıkan bir diğer sanat akımı ise Op-Art'tır.

Op-Art kelimesi ilk olarak *Time* dergisinde yeni bir sanat hareketi hakkında açıklama yaparken kullanılmıştır (Hodge, 2011, s.172). Bu hareket kapsamında sanatçılar geometrik tasarımlar ve desenler resmederek optik yanılsamalar oluşturmaktadır. Her ne kadar titreşen imgeler ve yapay dalgalanmalar bazı kesimler tarafından estetik bulunmasa da merak uyandıran yönleri nedeni ile pek çok müze ve galeride yer almışlardır.

Dioramalar için önemli olan akımlar arasında Kavramsal Sanat da bulunmaktadır. Kavramsal Sanat temel ilke olarak sanat üretiminde fikirlerin ön planda tutulması gerektiği hususunu benimsemiştir. Bu akım dâhilinde sanatçılar fikirlerin "görünümüne" odaklanmış ve yerleşik kavramlara meydan okuma düşüncesiyle hareket etmiştir. Bu yönüyle; performans sanatı, video sanatı, enstalasyon, arazi sanatı vb. gibi daha pek çok akıma kılavuzluk etmiştir

(Shanken, 2002, s.435).

Tekrar estetik tatmin duygusuna hitap eden dioramalara dönersek, belirli sanatsal kaygılar ile üretilen bu tür dioramalar sanatçının okumuş olduğu herhangi bir edebi eseri görsel olarak yorumlama arzusu veya bütünüyle kurgusal bir tasvir ortaya koyma isteği gibi gerekçeler ile vücut bulabilmektedir. Dolayısıyla şekillenmeleri hususundaki tüm kriterler üretici kimliğine sahip olan sanatçıya bağlıdır. Bu bağlılık onlara ünik bir nitelik kazandırmakta ve türevlerinden ayrı biçimde ele alınmalarını sağlamaktadır.

Önceki paragraflarda bahsini geçirdiğimiz sanat akımlarından Pop-Art'ın kes-yapıştır üslubu bu tarz dioramalarda tatbik edilen bir yöntemdir. Yine belirli bir perspektif hissiyatı vermek adına Op-Art'da olduğu gibi çizgi ve geometrik şekillerden faydalanılabilmektedir. Bazı yapıtlarda ise işçilik topyekûn geri plana atılmakta ve Kavramsal Sanat'a gönderme yaparçasına yalnızca fikir ön plana çıkmaktadır.

21. Yüzyıl bu tip dioramalar adına pratiklikler sunan teknolojik gelişmeler içermektedir. Misal üç boyutlu yazıcılar ufak ebatlı ve modüler nesnelere üretiminde hız ve işçilikten tasarruf sağlamıştır. Yine yapıtın oluşum aşamasındaki hata payları ve insan kaynaklı fireler asgariye indirilmiş, çoğul gereksinim duyulan modeller aynı kalitede seri biçimde üretilmeye başlamıştır. Üç boyutlu yazıcıların sunduğu bu imkânlar ile sanatçılar biçimsel kaygılarını geri planda tutarak bütünüyle kompozisyona odaklanabilmiştir.

Resim 3. Günümüz teknolojileri diorama üreten sanatçılar için kolaylıklar sağlamaktadır. Metin içinde bahsettiğimiz gibi üç boyutlu yazıcılar modelleme için oldukça pratiktir. Ancak renkli çıktı almaya imkan tanıyan plotter yazıcılar ve lazer kesim makineleri de sanatçılara faydalar sunmaktadır. Örneğin görseldeki uygulamadaki gibi dekoratif kompozisyon öğeleri olan tablolar ve kitaplar bu yöntem ile etüt edilebilmektedir. Yapıt: *Mehmet İlhan Gül, "Kelimeler, hikayeler ve odalar"* serisinden, 2022.

Kaynak: *Betül Kemer kaya Arşivi, 2022.*

SONUÇ

Müzeler doğa ve insanlık tarihine ışık tutan çok sayıda koleksiyona ev sahipliği yapmaktadır. Sergileme salonları geçmiş ile bağlantı kurmayı mümkün kılmakta, araştırma ve öğrenmeyi olabilecek en yapıcı şekilde teşvik etmektedir. Bu açıdan birer informal eğitim sahası olma niteliğine sahiptirler. Ancak 21. Yüzyılın eğitim anlayışı çok yönlüdür. Dolayısıyla müzeler mevzubahis niteliklerine işlevsellik kazandırmak için sahip oldukları değerleri en yalın ve en akışkan biçimde anlatmanın yollarını aramaktadır.

Belirttiğimiz farkındalığa sahip olan ve eğitime diğer işlevler ile bağlantılı şekilde yaklaşan müze ekibinin ilk adımı genellikle doğru sergileme yöntemine karar vermektir. Karar verme aşamasında belirleyici olan ise nesnelere fiziksel durumları (kondüsyonları) ve hedef kitlelerin nitelikleri gibi ayrıştırıcı özelliklerdir.

İç kısımlarda sergilemeye yardımcı bir öğe olarak ele aldığımız dioramalar bugün bilhassa müzelerde karşımıza çıkan ve öncelikli olarak görme duyusuna hitap eden materyallerdir. Küratörler onları tarihsel olay örgülerine özgü sahneleri yeniden canlandırarak ziyaretçinin zihninde bir imgelem uyandırmak için kullanmaktadır. Zira mekânları ve gerçekleşen aksiyonları betimlemek için ekonomik ve alandan tasarruf ettiren uygulamalar olma özelliğine sahiptirler. Ancak önceki kısımda değindiğimiz gibi 1960 sonrasında farklılaşmış derinlik kazanan sanat estetiği ve yenilikçi sanat akımları dioramaların tarih anlatımından bağımsız biçimde takdim edilmesinin önünü açmıştır. Onlar artık ilgili sanatçıların iç dünyalarının dışavurumuna aracılık eden ve reel olduğu kadar sürreal öğeler barındırabilen sanat nesnelere olabilmektedir. Bu yaklaşım ile örtüşen yapıtlara bakarsak; bazı sanatçılar kendi sıradan yaşam alanlarının ufaltılmış modellerini üretmektedir. Bu vesile ile halet-i ruhiyelerine yön veren atmosferi karakterize bir estetik anlayış eşliğinde şekillendirebilmektedirler. Türevi uygulamalarda ölçüler, oran ve orantılar devre dışı kalabilmektedir. Ayrıca kompozisyon ve öğeleri tamamen sanatçının hayalgücü üzerinden şekillenebilmektedir. Yine bazı sanatçılar edebi yapıtlardaki mekânları, mitolojik öyküleri, sinema filmlerindeki sahneleri veya kendi yarattıkları imgesel figürleri modelleyebilmektedir. Buradaki amaç bütüncül bir sergileme anlayışının ufak bir parçası olmaktan öte; aslına uygunluk, üç boyutlu biçimlendirme, doku verme ve renklendirme konularındaki maharetlerin gözler önüne serilmesidir. Benzer amaçlar ile vücut bulan dioramalar daha çok uluslararası bienallerde ve çağdaş sanat fuarlarında boy göstermektedir. Karşılaşılma olasılıkları belki teknoloji destekli sanat eserleri kadar yüksektir. Fakat bu dioramaların günümüzde bazı şartları taşıması durumunda başlı başına bir sanat nesnesi olarak kabul edildiği gerçeğini değiştirmemektedir.

Resim 4. Dioramaların sanatsal örneklerine günümüz etkinliklerinde sıklıkla rastlanabilmektedir. Daha çok fuarlarda ve çağdaş sanat bienallerinde görülebilecek bu tip örnekler ziyaretçilerin ilgisini en az diğer sanat eserleri kadar çekmektedir. Görselde *Yıldız Teknik Üniversitesi* tarafından kurumun *Davutpaşa Kampüsü* içindeki *Tarihi Hamam Binası*'nda düzenlenen öğrenci bienalinden ve bu bienalde sergilenen dioramadan kesitler yer almaktadır. *Yıldız Teknik Üniversitesi Öğrenci Bienali, Davutpaşa Kampüsü, Tarihi Hamam Binası, 10-21 Ocak 2022.*

Kaynak: *Mehmet İlhan Gül Arşivi, 2022.*

Tamamlarsak dioramalar ve değişim serüvenleri sanatsal açıdan ilgi çekici referanslar barındırmaktadır. Bugünün penceresinden bakıldığında 1960 sonrasında üretilen popüler sanat yapıtlarının önemli bir kısmı yenilik ve özgünlük konusunda teşvik edicidir. Daha geniş bir perspektiften yaklaşırsak 21. Yüzyıl sanat mecraları bütünüyle bu yönde bir arayışın içindedir. Arayışa dâhil olmak ve nitelikli yapıt üretmek için sanat nesnesine dönüşme potansiyeli barındıran ifade araçlarının kullanım amaç ve biçimlerini iyi etüt etmek gerekir.

Devamında onlara yeni anlamlar yükleme olasılığı tartışılmalı ve görünmeyen özelliklerini öne çıkarmanın doğuracağı sonuçlar değerlendirilmelidir. Diğer bir deyişle başarıya ulaşmak için görünenin ardındakini aramak, bulduğunda da onu iyi yorumlayıp, orijinallik gayesi ile hareket etmek gerekir.

KAYNAKÇA

- Assa, J. & Kurt, L. (2007). “Diorama Construction From a Single Image”. *Eurographics*. 26 (3), 599-608.
- Benosman, R. & Kang, S. B. (2001). “A Brief Historical Perspective on Panorama”. *Springer*, New York, NY. 5-20.
- Böcekler, B. (2016). “Louis Jacques Mandé Daguerre ve Charles Marie Bouton’un Dioraması ve Tarihsel Kökenleri”. *Sanat Tarihi Dergisi*, 24 (2), 139-160.
- Herold, K. (2000). “The Cosmorama”, *The Slavic and East European Journal*, 44 (1). 128-130.
- Hutterer, R. (2015). Habitat Dioramas. *Natural History Dioramas* (Ed. Sue Dale Tunnicliffe & Annette Scheerso). 23-32.
- Iversen, G. (2011). “Inventing The Nation: Diorama in Norway 1888–1894”. *Early Popular Visual Culture*, 9 (2), 123-129.
- Kamcke, C. & Hutterer R. (2015). History of Dioramas. *Natural History Dioramas* (Ed. Sue Dale Tunnicliffe & Annette Scheerso) 7-22.
- Kerby, M. vd. (2017). “The Museum Diorama: Caught Between Art and History”. *Australian Art Education*. 38 (2). 354-37.
- Klawitter, A. (2019). “Şaşkınlık ve Zevk Arasında: Goethe ve Romantikler’deki Panorama” *Johann Christian Senckenberg Üniversitesi Kütüphanesi*, 381-396.
- Mahmoud, W. A. (2019). “Diorama Presentation Methods”. *Natural History Research Center and Museum*. 2(1). 1-3
- Morgan, R. (2001). “A Complete Diorama: The Art of Restoration in Hardy’s The Return of the Native”. *The Hardy Review* (4). 148-155.
- Narumi, T. vd. (2011). “Digital Diorama: AR Exhibition System to Convey Background Information for Museums”. *Lecture Notes in Computer Science*, 76-86.
- Rycroft, S. (2005). “Op Art’ın Doğası: Bridget Riley ve Temsil Etmeme Sanatı”. *Çevre ve Planlama D: Toplum ve Mekân*. 23 (3), 351–371.

- Shanken, E. A. (2002). “Bilgi Çağında Sanat: Teknoloji ve Kavramsal Sanat” . *Leonardo*, 35(4). 433–438.
- Turvey. G. (2004). “Panoramas, Parades and the Picturesque: The Aesthetics of British Actuality Films, 1895-1901”. *Film History: Sydney*. 16 (1), 9-27.
- Verwiebe. B. (1997). “Işık Oyunu: Ay Işığı Afişinden Diorama’ya”. *Füslin*. 1. 132.
- Wilkinson, N. & Howie, H. L. (1943). “The Diorama as an Art Project”. 44(9). 18-19.
- Wood, R.D. (1997). “Daguerre and His Diorama in the 1830s: Some Financial Announcements” *European Society for the History of Photography*, Croydon, UK. 38-40.
- Wood, R.D. (2013). “The Diorama in Great Britain in the 1820s”. *History of Photography*. 17. 284-295.

4. Bölüm

BEDENSEL ENGELLİLERE YÖNELİK DOĞA EĞİTİMİNİN PERFORMANSININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Dr. Öğr. Üyesi Canpolat KAYA

Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi

Yenişarbademli Meslek Yüksekokulu

canpolatkaya@isparta.edu.tr

Öğr. Gör. Veli Can BAŞKAR

Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi

Yenişarbademli Meslek Yüksekokulu

velibaskar@isparta.edu.tr

1.GİRİŞ

Kâinat mükemmel bir surette yaratılmıştır. Her bir varlık birbiriyle ilişkili ve birbiriyle etkileşim halindedir. Bitkiler, hayvanlar, dağlar, göller ve denizler gibi tabiatta bulunan bütün canlı ve cansız varlıkla insanoğlu etkileşim halindedir. Bu etkileşim insanların doğal alanlara gitmesiyle meydana gelmektedir. İnsanlar kimi zaman iş yaşamından uzaklaşmak kimi zamanda aile bireyleriyle birlikte güzel vakit geçirmek amacıyla bu alanlara giderler. Doğa insanların psikolojik rahatsızlıklarını tedavi etmek ve fiziksel hastalıklarının tedavisine destek olmak amacıyla uzun yıllar kullanılmıştır (Söderback vd., 2004). Doğal alanların insanların motive etmesi, fehim gücünü artırması ve doğada cereyan eden olayları yerinde öğrenmenin kalıcı olması gibi özelliklerinden dolayı doğal alanlar etkinlik yeri tercih edilmektedir. Bu noktadan hareketle doğa eğitimi etkinlikleri ortaya çıkmış ve yaygınlaşmıştır. Doğada gerçekleştirilen eğitimler incelendiğin-

de katılımcıların öğrenme düzeylerinin arttığı günümüze kadar gerçekleştirilen bazı çalışmalarda da belirtilmiştir (Göktaş, 2022; Göktaş ve Kuzugüdenli, 2022; Kaya ve Kuzugüdenli, 2015; Kuzugüdenli vd., 2015; Kuzugüdenli vd., 2017; Kuzugüdenli ve Kaya, 2019; Kuzugüdenli ve Göktaş, 2022a; Kuzugüdenli ve Göktaş, 2022b; Ünal vd., 2018).

Doğa eğitimlerinin planlanma ve yönetimi aşamasında toplumun önemli ve değerli bir yapı taşı olan engelli bireyleri de unutmamak gerekir. Eğitim almak her sağlıklı birey gibi engelli bireylerinde hakkıdır (Şişman, 2014). Bu hususta gerekli olan yasal düzenlemeler engelliler hakkında ki ilgili kanunlarda da belirtilmiştir.

Öğretme yöntemi kuşkusuz öğrencilerin konuları anlamasında en önemli paya sahip faktördür. Zira uygun olmayan öğretim yöntemleri zamanın verimsiz kullanılmasına, anlatılan konuların anlaşılmasına ve öğrencilerin motivasyonlarının azalmasına neden olur. Bundan dolayı eğitim konuları oluşturulurken öğretim yöntemleri de katılımcılara uygun bir şekilde seçilmelidir. Engelli ve sağlıklı katılımcılar için belirlenen öğretim yöntemlerinin farklı olacağı gibi engelli grupları da (işitme, mental, bedensel engelli vd.) kendi içlerinde farklı öğretim yöntemine sahip olmalıdır. Çünkü her engel türü de kendine özgü bir öğretim metodu ile eğitilmelidir. Bedensel engelli katılımcılara yönelik hazırlanan eğitimlerin performansını belirlemek ve benzer etkinliklere rehber olabilmek için öğretim yönteminin performansını belirlemek gerekmektedir. Bu araştırma bedensel engelli bireylere yönelik gerçekleştirilen doğa eğitiminin öğretim yöntemi performansını belirlemek amacıyla yapılmıştır.

2.MATERYAL VE YÖNTEM

2.1. Materyal

Bu araştırma bedensel engelli bireylere yönelik gerçekleştirilen doğa eğitiminin öğretim yöntemi performansını belirlemek amacıyla yapılmıştır. Bu amaçla Millî Eğitim Bakanlığına bağlı 9.-10.-11.-12. sınıfta öğrenim gören 60 bedensel engelli öğrenci katılımcı olarak belirlenmiştir. Bununla birlikte her bir öğrenci özel ihtiyacını karşılayabilmek için yanlarında 1 refakatçi ile eğitimlere katılmıştır. Toplam 120 kişi (Öğrenciler ve refakatçileri) eğitime dahil olmuştur.

Etkinlikler kendi alanlarında uzman eğitimciler tarafından Isparta şehri sınırları içerisinde gerçekleştirilmiştir. Yazılı Kanyon Milli Parkı, Kovada Gölü Milli Parkı, Eğirdir Gölü Sulak Alanı, Boyalı Sulak Alanı, Süleyman Demirel Üniversitesi'nde yer alan Botanik bahçesi, Böcek müzesi, Herbaryum ve Yaban Hayatı müzeleri eğitim alanı olarak kullanılmıştır.

Eğitim konuları olarak; Bitkiler ve hayvanlar alemi, gözlem araç ve gereçlerinin kullanımı (dürbün, teleskop, mikroskop vd.), uzay ve gök gözlemi seçilmiştir.

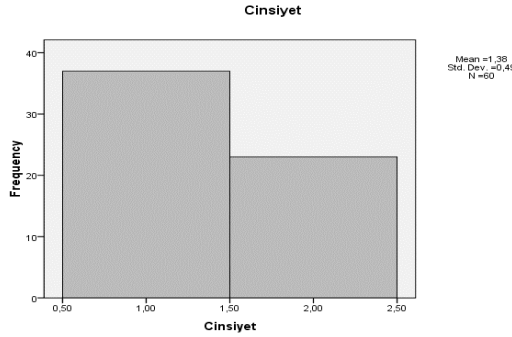
2.2. Yöntem

Bedensel engellilere yönelik hazırlanan doğa eğitiminin öğretim tekniği performansını tespit etmek için Kuzugüdenli ve Başkar (2022) tarafından işitme engellilere yönelik hazırlanan ölçek bedensel engelli katılımcılara uyarlanarak kullanılmıştır. Ölçek 3'lü likert tipi sorulardan oluşmaktadır. Verilen cevapları sayısallaştırmak için Hayır cevapları "0", Biraz cevapları "1", Evet cevapları "2" şeklinde dönüşüm yapılmıştır.

Bedensel engellilere yönelik hazırlanan doğa eğitiminin öğretim tekniği performansını tespit için hazırlanan ölçekte yer alan sorular tekerlekli sandalye kullanan ve tekerlekli sandalye kullanmayan olmak üzere 2 grup için değerlendirilmiştir. Değerlendirme SPSS 15.0 paket programı üzerinde yer alan Tek Yönlü Varyans Analizi yardımıyla gerçekleştirilmiştir (Büyüköztürk, 2009).

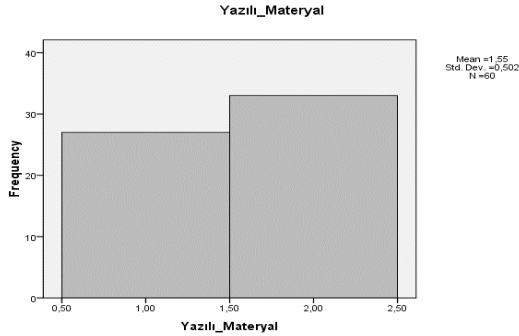
3. BULGULAR

Bedensel engelli öğrenciler için hazırlanan eğitimlerde kullanılan öğretme yönteminin performansını belirlemek amacıyla hazırlanan ölçeğe ait sorular incelenmiştir. İnceleme neticesinde katılımcıların cinsiyet dağılımlarının 37 kadın, 23 erkek şeklinde olduğu belirlenmiştir (Şekil 1).

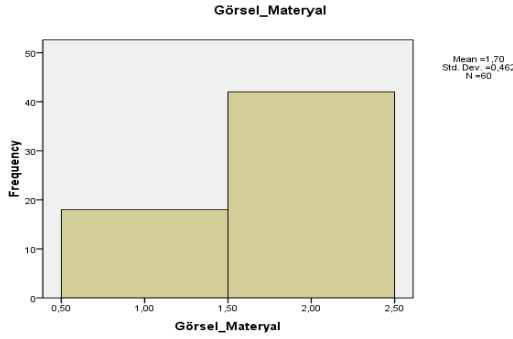
Şekil 1. Katılımcıların cinsiyet dağılımı

Katılımcıların yazılı materyal olarak kullanılan kaynakların yeterliliği hakkındaki görüşlerine göre 27 katılımcının “biraz yeterli”, 33 katılımcı ise “yeterli” şeklinde soruları yanıtladığı tespit edilmiştir (Şekil 2).

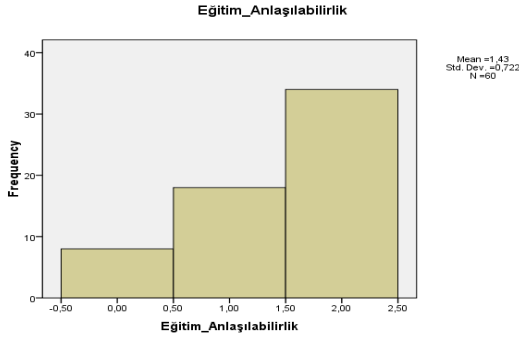
Şekil 2. Katılımcıların yazılı materyal yeterliliğine ilişkin cevapları

Katılımcıların görsel materyal olarak kullanılan kaynakların yeterliliği hakkındaki görüşlerine göre 18 katılımcının “biraz yeterli”, 42 katılımcı ise “yeterli” şeklinde soruları yanıtladığı tespit edilmiştir (Şekil 3).

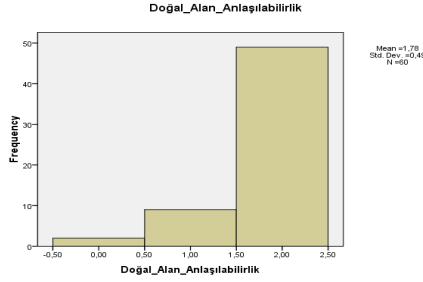
Şekil 3. Katılımcıların görsel materyal yeterliliğine ilişkin cevapları

Katılımcıların verilen eğitimin genel olarak anlaşılabilirliği hakkındaki görüşlerine göre 8 katılımcının “yetersiz”, 18 katılımcının “biraz yeterli”, 34 katılımcı ise “yeterli” şeklinde soruları yanıtladığı tespit edilmiştir (Şekil 4).

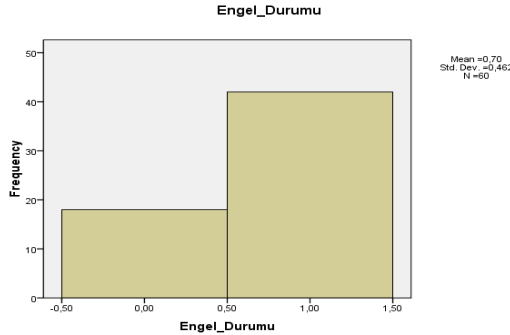
Şekil 4. Katılımcıların eğitimin anlaşılabilirliğine yönelik cevapları

Katılımcıların doğal alanlarda verilen eğitimin anlaşılabilirliği hakkındaki görüşlerine göre 2 katılımcının “yetersiz”, 9 katılımcının “biraz yeterli”, 49 katılımcı ise “yeterli” şeklinde soruları yanıtladığı tespit edilmiştir (Şekil 5).

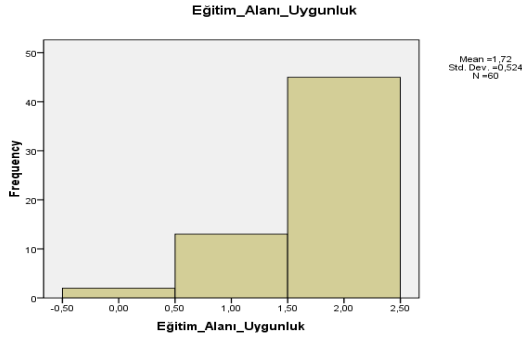
Şekil 5. Katılımcıların doğal alanlarda verilen eğitimin anlaşılabilirliğine yönelik cevapları

Katılımcıların engel durumuna bakıldığında 18 katılımcının tekerlekli sandalye kullandığı, 42 katılımcının ise tekerlekli sandalye kullanmadan hareket edebildiği tespit edilmiştir (Şekil 6).

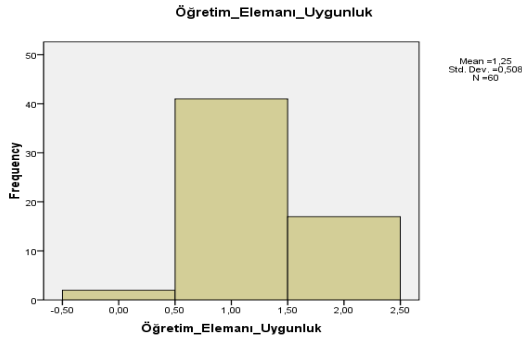
Şekil 6. Katılımcıların yardımcı ekipman kullanımı

Katılımcıların eğitim alanlarının etkinlikler için uygunluğu hakkındaki görüşlerine göre 2 katılımcının “yetersiz”, 13 katılımcının “biraz yeterli”, 45 katılımcı ise “yeterli” şeklinde soruları yanıtladığı tespit edilmiştir (Şekil 7).

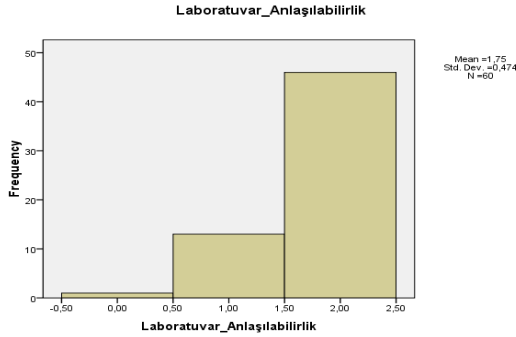
Şekil 7. Katılımcıların eğitim alanlarının uygunluğuna yönelik cevapları

Katılımcıların etkinliklerde görevli eğitimcilerin anlaşılabilirliği hakkındaki görüşlerine göre 2 katılımcının “yetersiz”, 41 katılımcının “biraz yeterli”, 17 katılımcı ise “yeterli” şeklinde soruları yanıtladığı tespit edilmiştir (Şekil 8).

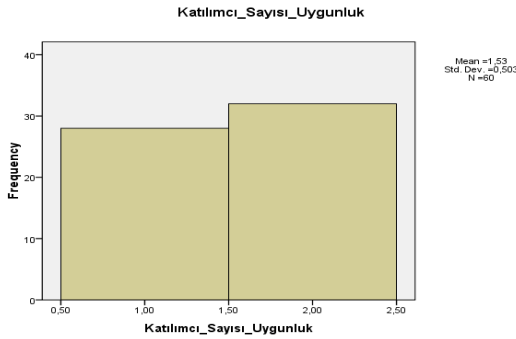
Şekil 8. Katılımcıların öğretim elemanlarının yeterliliğine cevapları

Katılımcıların laboratuvar etkinliklerinin yeterliliği hakkındaki görüşlerine göre 1 katılımcının “yetersiz”, 13 katılımcının “biraz yeterli”, 46 katılımcı ise “yeterli” şeklinde soruları yanıtladığı tespit edilmiştir (Şekil 9).

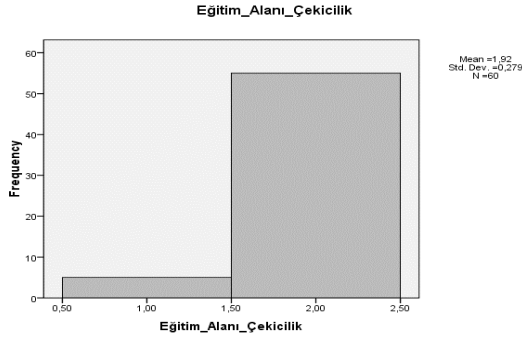
Şekil 9. Katılımcıların laboratuvarların yeterliliğine yönelik cevapları

Katılımcıların eğitime gelen katılımcıların sayısı hakkındaki görüşlerine göre 28 katılımcının “biraz yeterli”, 32 katılımcı ise “yeterli” şeklinde soruları yanıtladığı tespit edilmiştir (Şekil 10).

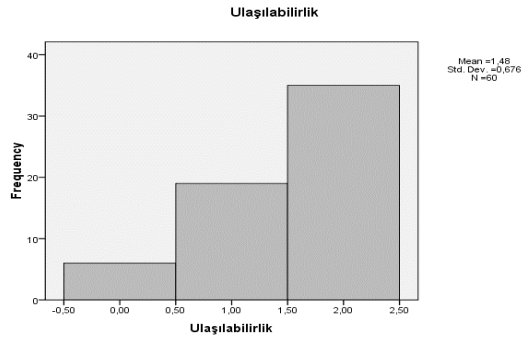
Şekil 10. Katılımcıların katılımcı sayısına yönelik cevapları

Katılımcıların eğitim alanlarının çekiciliği hakkındaki görüşlerine 5 katılımcının “biraz yeterli”, 55 katılımcı ise “yeterli” şeklinde soruları yanıtladığı tespit edilmiştir (Şekil 11).

Şekil 11. Katılımcıların eğitim alanlarının çekiciliğine yönelik cevapları

Katılımcıların eğitim alanlarına ulaşılabilirlik hakkındaki görüşlerine göre 6 katılımcının “yetersiz”, 19 katılımcının “biraz yeterli”, 35 katılımcı ise “yeterli” şeklinde soruları yanıtladığı tespit edilmiştir (Şekil 4).

Şekil 12. Katılımcıların eğitim alanlarının çekiciliğine yönelik cevapları

Tekerlekli sandalye kullanan ve tekerlekli sandalye kullanmadan hareket edebilen katılımcıların görüşleri arasındaki farkı belirleyebilmek için bağımsız 2 grup arasındaki farkın anlamlılığını belirlemek amacıyla kullanılan Tek Yönlü Varyans Analizi yapılmıştır. Analiz sonucunda tekerlekli sandalye kullanmayan katılımcıların Ulaşılabilirlik, genel olarak Eğitimlerin ve Doğala alanlarda yapı-

lanan eğitimlerin yeterliliği, Eğitim alanlarının uygunluğu, Eğitimcilerin yeterliliği, Eğitim alanlarının çekiciliği ve katılımcı sayısının uygunluğu tekerlekli sandalye kullanmayan katılımcılara kıyasla istatistiki olarak yetersiz bulmuşlardır (Tablo 1).

Tablo 1. Varyans analizi sonuçları

Konular	İşitme	Ort.	F	p
Ulaşılabilirlik	Sandalyeli	0,72	71,477	0,000
	Sandalyesiz	1,81		
Yazılı materyalin yeterliliği	Sandalyeli	1,61	0,252	0,617
	Sandalyesiz	1,74		
Görsel materyalin yeterliliği	Sandalyeli	1,60	0,957	0,334
	Sandalyesiz	1,74		
Eğitimlerin anlaşılabilirliği	Sandalyeli	0,56	105,226	0,000
	Sandalyesiz	1,81		
Doğal alan etkinliklerinin anlaşılabilirliği	Sandalyeli	1,28	50,083	0,000
	Sandalyesiz	1,98		
Eğitim alanlarının uygunluğu	Sandalyeli	1,28	25,581	0,000
	Sandalyesiz	1,9		
Eğitmen yeterliliği	Sandalyeli	0,94	10,837	0,002
	Sandalyesiz	1,38		
Laboratuvar anlaşılabilirlik	Sandalyeli	1,61	2,256	0,139
	Sandalyesiz	1,81		
Katılımcı sayısı uygunluğu	Sandalyeli	1,32	4,290	0,043
	Sandalyesiz	1,62		
Eğitim alanlarının çekiciliği	Sandalyeli	1,74	15,615	0,000
	Sandalyesiz	1,98		

4. SONUÇ VE TARTIŞMA

Bu araştırma bedensel engelli bireylere yönelik gerçekleştirilen doğa eğitiminin öğretim yöntemi performansını belirlemek amacıyla yapılmıştır. Bu amaçla bedensel engelli bireyler için hazırlanan eğitimin performansını belirleyen performans ölçeği kullanılmıştır. Katılımcıların ölçek sorularına verdikleri cevaplar incelendiğinde öğretim yönteminin yeterli olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte bazı konularda tekerlekli sandalye kullanan katılımcıların diğer katılımcılardan ayrı düştüğü görülmektedir (Ulaşılabilirlik, genel olarak Eğitimlerin ve Doğal alanlarda yapılan eğitimlerin yeterliliği, Eğitim alanlarının uygunluğu, Eğitimcilerin yeterliliği, Eğitim alanlarının çekiciliği ve katılımcı sayısının uygunluğu) (Tablo 1).

Ulaşılabilirlik durumu incelendiğinde tekerlekli sandalye kullanan katılımcıların daha düşük puan verdiği görülmektedir. Bu durumun tekerlekli sandalye kullanan katılımcıların eğitim alanlarının doğal alanlar olması ve bu alanların engebeli olmasından dolayı yollarının dar ve virajlı olmasından kaynaklandığı bununla birlikte katılımcıların etkinlik alanlarında rahat hareket edememesinden kaynaklandığı sanılmaktadır. Tekerlekli sandalye kullanan katılımcıların ulaşım konusundaki bu olumsuz görüşü doğal alanlarda yapılan eğitimlerin yeterliliği, eğitim alanlarının uygunluğu, eğitimcilerin yeterliliği, eğitim alanlarının çekiciliği ve katılımcı sayısının uygunluğu görüşlerini de olumsuz etkilemiştir.

Bundan sonra bedensel engellilerle ilgili gerçekleştirilmesi planlanan çalışmalarda eğitim alanlarının ulaşılabilirliği ve bu alanlar belirlenirken tekerlekli sandalye kullananların hareket edebileceği yer olması hususunda dikkat edilmesi önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- Büyüköztürk, Ş. (2009). *Sosyal Bilimler için Veri Analizi El Kitabı*. (7. Baskı). Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Göktaş, H. (2022). Engelliler için hazırlanan doğa eğitimlerinin yönetim ve organizasyonu. C. Kahraman (Ed.), *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Temel Alanında Akademik Çalışmalar – V* içinde (45-52. ss.). İstanbul; Türkiye: Artikel Akademi.
- Göktaş, H., Kuzugüdenli, E. (2022a). “Doğa Eğitimlerinin Zihinsel Engelli Öğrenciler

- Üzerindeki Kalıcılığının Belirlenmesi”, 9. Uluslararası Gap Zirvesi Bilimsel Araştırmalar Kongresi, Adıyaman.
- Göktaş, H., Kuzugüdenli, E. (2022b). “Doğa Eğitimlerinin İşitme Engelli Öğrenciler Üzerindeki Kalıcılığının Belirlenmesi”, 9. Uluslararası Gap Zirvesi Bilimsel Araştırmalar Kongresi, Adıyaman.
- Kaya, C., & Kuzugüdenli, E. (2015). “Doğada Yapılan Etkinliklerin İşitme Engelli Öğrenciler Üzerindeki Etkileri”, 24. Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi, Niğde.
- Kuzugüdenli, E., Göktaş, H., Kaya, C., & Kılıç, A. F. (2017). “Nature Education Teaching Techniques for Hearing Impaired People”, International Journal of Research -Granthaalayah, 5(12), 298–301.
- Kuzugüdenli, E., Göktaş, H. (2022). Doğal alanların öğrencilerin davranışları üzerindeki etkisi. C. Kahraman (Ed.), *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Temel Alanında Akademik Çalışmalar – V içinde (33-44. ss.)*. İstanbul; Türkiye: Artikel Akademi.
- Kuzugüdenli, E., & Kaya, C. (2019). “Bedensel Engelli Öğrencilerin Doğa Eğitimi ile Kişisel-Sosyal Gelişimlerinin Analizi”, 30 Ağustos Bilimsel Araştırmalar Sempozyumu.
- Kuzugüdenli, E., Kılıç, A. F., & Kaya, C. (2015). “Doğa Eğitiminin Bedensel Engelli Bireylerin Sosyal Gelişimine Etkisi”, 24. Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi, Niğde.
- Söderback, I., Söderström, M., & Schäländer, E. (2004). Horticultural therapy: the ‘healing garden’ and gardening in rehabilitation measures at Danderyd Hospital Rehabilitation Clinic, Sweden. *Pediatric rehabilitation*, 7(4), 245-260.
- Şişman, Y. (2014). “Engelliler Açısından Eşitlik, Ayrımcılık ve Eğitim Hakkı.” *Sosyal Politika Çalışma Dergisi*, Ocak-Haziran (32): 57-85
- Ünal, Y., Kaya, C., Kuzugüdenli, E., & Göktaş, H. (2018). “2007-2017 Yılları Arasında Isparta Yöresi Korunan Doğal Alanlarında Yürütülen Tübitak Destekli 4004 - Doğa Eğitimi ve Bilim Okulları Projelerinin Özellikleri”, UMTEB - 2. International Congress on Vocational and Technical Sciences, Batum.

5. Bölüm

YENİLENEBİLİR VE YENİLENEMEZ ENERJİ TÜKETİMİ İLE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİ: BRICS-T ÜLKELERİNDE EKC HİPOTEZİNİN GEÇERLİLİĞİNİN İNCELENMESİ

Dr. Öğr. Üyesi CebraİL TELEK

Adıyaman Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü,

ctelek@adiyaman.edu.tr

Orcid No: 0000-0002-4541-3402

Doç. Dr. Abdurrahim Fahimi AYDIN

İnönü Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü,

abdurrahim.aydin@inonu.edu.tr

Orcid No: 0000-0003-1100-7147

Prof. Dr. Yusuf Ekrem AKBAŞ

Adıyaman Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü,

yeakbas@adiyaman.edu.tr

Orcid No: 0000-0002-9355-2802

GİRİŞ

İnsanların varoluşundan bu yana oldukça önemli bir kavram olan enerji, bir sistemin iş yapma kapasitesi olarak tanımlanmaktadır. Sanayi devrimi neticesinde makinelerin üretimde daha fazla kullanılmasıyla birlikte enerjiye olan ihtiyaç daha da artmış ve bu nedenle de enerji, insanlar için çok daha önemli hale gelmiştir. Günümüzde de ülkelerin sürdürülebilir bir ekonomik büyüme ve kalkınma sağlayabilmeleri için gerekli olan temel faktörlerin başında gelmektedir. Bu açıdan bakıldığında, ülkelerin ürettikleri ve tükettikleri enerji miktarlarının onların gelişmişlik seviyelerini gösteren önemli göstergelerden

biri olduğu söylenebilir. Bu nedenle refah düzeylerini artırmak isteyen ülkeler enerjiyi üretmek, elde etmek ve tüketmek için büyük çaba göstermektedir.

Tarihsel olarak bakıldığında insanların enerjiyi ilk olarak ısı ve ışın yaymak, ısınmak ve ısıtmak için kullandıkları ve bu enerjiyi de daha çok yakacak odundan elde ettikleri bilinmektedir. Ekonomiler geliştikçe ve daha karmaşık hale geldikçe, enerji ihtiyaçlarının da büyük ölçüde arttığı söylenebilir. Bunun sonucunda yakacak odun ve diğer biyokütle enerjisi arzının Avrupa ve ABD gibi büyüyen ekonomileri desteklemek için yetersiz olduğu kanıtlandığından, insanlar on dokuzuncu yüzyılda hidroelektriği, ardından kömürü ve yirminci yüzyılda da petrol ve doğal gazı, 1950'lerde de nükleer enerji üretmek için kullandılar (Timmons vd., 2014: 3). Yenilenemeyen enerji kaynağı olarak adlandırılan fosil yakıtların (petrol, doğal gaz, kömür vb.) arzlarının da azalmasıyla birlikte ülkeler, enerji ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla alternatif enerji kaynaklarına yönelmektedirler (Hubbert, 1956: 19-20).

Görüldüğü gibi insanların ihtiyaç duyduğu enerji, birçok değişik kaynaktan elde edilebilmektedir. Bu açıdan bakıldığında enerji kaynakları değişik şekillerde sınıflandırılabilir. Bu sınıflandırmalardan kullanılışlarına göre enerji kaynakları yenilenebilir ve yenilenemez enerji kaynakları olarak ikiye ayrılmaktadır. Yenilenemez (tükenir) enerji kaynakları; fosil kaynaklı (kömür, petrol, doğalgaz) ve çekirdek kaynaklı (uranyum, toryum) olarak; yenilenebilir (tükenmez) enerji kaynakları; hidrolik, güneş, biyokütle, rüzgar, jeotermal, dalga, gel-git, ve hidrojen olarak sınıflandırılmaktadır (Koç ve Şenel, 2013: 33). Yenilenemeyen enerji kaynaklarının tükenebilir olması ve giderek arzının azalması sonucu maliyetlerinin artmasının yanı sıra doğal çevreye ve canlılara verdiği zarardan dolayı insanlar yenilenebilir enerji kaynakları arayışına hız vermiştir.

Dünyada özellikle son dönemlerde küresel ısınma ve bununla birlikte gelen iklim değişiklikleri, artan doğal kaynak kullanımına bağlı CO2 emisyonu artışı, hava kirliliği, çevresel felaketler vb. olgular yoğun bir şekilde görülmektedir. Ülkelerin ekonomik büyüme hedeflerinin genellikle sanayi üretimine bağlı olması ve üretimde kullanılan enerjinin de çoğunlukla fosil yakıtlardan sağlanması, küresel çevresel bozulmayı şüphesiz ki hızlandırmaktadır. Bu nedenle ülkelerin ekonomik büyümeleri ile ortaya çıkardıkları muhtemel çevresel sorunlar arasındaki ilişki literatürde oldukça tartışılan konular arasında önemini korumaktadır. Ekonomik büyüme ve çevre ilişkisinin açıklanmasında

Kuznets'in (1955) çalışmasına dayanılarak oluşturulan EKC (Çevresel Kuznets Eğrisi) hipotezi önemli bir yere sahiptir.

Çevresel Kuznets eğrisi (EKC), çevresel bozulmanın çeşitli göstergeleri ile kişi başına düşen gelir arasındaki varsayımsal bir ilişkiyi tasvir eder. Ekonomik büyümenin ilk aşamalarında kişi başına gelir artarken çevresel bozulma ve kirlilik artar, (ancak farklı göstergeler için değişiklik gösterecek olan) kişi başına gelirin belirli bir seviyesinin üzerinde, eğilim tersine döner. Diğer bir deyişle, yüksek gelir seviyelerinde ekonomik büyüme çevresel iyileşme üzerinde pozitif etki yapar. Bu, çevresel etki göstergesinin kişi başına gelirin ters U şeklinde bir fonksiyonu olduğu anlamıyla eşdeğerdir (Stern, 2004: 1419).

Çalışmanın amacı BRICS-T ülkelerinde (Brezilya, Rusya, Hindistan, Güney Afrika ve Türkiye) 1990-2020 yılları arasında yenilenebilir ve yenilenemeyen enerji tüketiminin karbon emisyonu üzerinde etkisi ve EKC hipotezinin geçerliliğini incelemektir. Bu amaç için panel veri analizi tekniklerinden Kao Panel Eşbütünlüşme testi ve FMOLS Tahmincisi yöntemleri kullanılmıştır.

1. LİTERATÜR İNCELEMESİ

Ülkelerin ekonomik büyümeleri ve küresel çevresel bozulma arasındaki ilişki, literatürde araştırmacılar tarafından oldukça merak edilen ve incelenen bir konudur. Bunda son dönemlerde de oldukça hızını artıran küresel ısınma, iklim değişiklikleri, CO2 emisyonu artışı, hava kirliliği, çevresel felaketler vb. durumların yoğun bir şekilde yaşanması da etkili olmaktadır. Bu sorunların ortaya çıkmasını ülkelerin yüksek büyüme hedeflerini gerçekleştirebilmek için sanayi üretimlerini artırmaları gerektiği gerçeği, bunun da enerji kullanımına bağlı olduğu ve üretimde kullanılan enerjinin de çoğunlukla fosil yakıtlardan sağlanmasına bağlı olabileceği düşünülmektedir.

Ekonomik büyüme ve çevresel bozulma arasındaki ilişkiyi araştıran ilk ampirik çalışma Grossman ve Krueger (1991) tarafından yapılmıştır. Grossman ve Krueger, Kuznets hipotezini çevreye uyarlamış ve çalışmalarını Çevresel Kuznets Eğrisi (EKC) hipotezi olarak isimlendirmişlerdir. Bu hipotez ülkelerin ekonomik büyümelerinin ilk aşamalarında çevresel kirliliğin arttığını ancak belirli bir gelir seviyesine ulaşıldığında çevresel bozulmanın düşmeye başladığını ifade

etmektedir. Grossman ve Krueger'nun çalışmasından sonra ekonomik büyüme ile çevre kirliliği arasındaki ilişkinin araştırıldığı çalışmalar genellikle EKC hipotezi çerçevesinde yoğunlaşmaktadır. Literatürdeki bu çalışmalardan bazıları aşağıda özetlenmektedir.

Jebli vd. (2016), çalışmalarında EKC hipotezinin geçerliliğini 1980–2010 dönemi için 25 OECD ülkesini incelemişlerdir. Pedroni panel eşbütünleşme testi, Granger nedensellik testi ve uzun dönem katsayı tahmini için FMOLS, DOLS yöntemlerini kullanmışlardır. Granger nedensellik testleriyle kısa dönem için, yenilenebilir enerji tüketimi ve ithalat, yenilenebilir ve yenilenemez enerji tüketimi, yenilenemez enerji ve dış ticaret (ihracat veya ithalat) arasında çift yönlü nedensellik ilişkisine, ihracattan yenilenebilir enerjiye, ticaretten CO2 emisyonlarına, üretimden yenilenebilir enerjiye tek yönlü nedensellik ilişkisine rastlanmıştır. Uzun dönemde FMOLS ve DOLS tahminleri ise ters çevrilmiş U-şekilli EKC hipotezinin bu OECD ülkeleri için doğrulandığını göstermektedir. Ayrıca sonuçlar yenilenemeyen enerji tüketiminin artmasının CO2 emisyonlarını artırdığını da göstermektedir. Aksine ilginç bir şekilde, artan ticaret veya yenilenebilir enerji tüketimi CO2 emisyonlarını azaltmaktadır.

OECD ülkelerini inceleyen bir diğer çalışmada Destek ve Sinha (2020), 24 OECD ülkesinde yenilenebilir ve yenilenemez enerji kullanımı, ticari açıklığın rolü ile ekolojik ayak izi için EKC hipotezinin geçerliliğini incelemişlerdir. 1980-2014 dönemini ülkeler arasında yatay kesit bağımlılığına izin veren ikinci nesil panel veri metodolojileri kullanılarak araştırmışlardır. Elde edilen bulgularda grup ortalaması sonuçları, ters çevrilmiş U-şekilli EKC hipotezinin OECD ülkelerinde geçerli olmadığını, çünkü ekonomik büyüme ile ekolojik ayak izi arasında U-şekilli bir ilişki olduğunu tespit etmişlerdir. Ayrıca yenilenebilir enerji tüketiminin artmasının ekolojik ayak izini azalttığı ve yenilenemeyen enerji tüketiminin artmasının çevresel bozulmayı artırdığı sonucuna varılmıştır.

Ivanovski vd. (2021), yenilenebilir ve yenilenemez enerji tüketiminin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemişlerdir. 1990-2015 dönemi 39 ülke belirlenerek OECD ülkeleri ve diğer ülkeleri iki farklı model olarak ele almışlardır. Dinamik CCEMG ve parametrik olmayan LLDVE panel veri testleri kullanılmıştır. Tahminlerimiz, yenilenemeyen enerji tüketiminin OECD ülkelerinde ekonomik büyüme üzerinde olumlu ve önemli bir etkisi olduğunu göstermektedir. Hem yenilenebilir hem de yenilenemeyen enerji tüketimi,

OECD üyesi olmayan ülkelerde ekonomik büyümeyi teşvik ediyor ve bu, teknik ilerlemedeki kısıtlamalara rağmen gelişmekte olan ülkelerin yenilenebilir kaynaklara geçiş sürecinde önemli bir rol oynayabileceğini öne sürüyor.

Erdoğan vd. (2020), OECD üyesi 25 ülkede 1990-2014 dönemi için ekonomik büyüme, yenilenebilir ve yenilenemez enerji tüketimi, petrol fiyatları ve ticari açıklığın CO2 emisyonları üzerindeki etkisini araştırmışlardır. FMOLS ve DOLS tahminleri, EKC hipotezinin OECD ülkelerinde geçerli olduğunu göstermektedir. Ancak, AMG tahmincisi, EKC hipotezinin geçersiz olduğunu ortaya çıkarmıştır. Ek bulgularımız, artan yenilenebilir enerji tüketimi ve petrol fiyatlarının CO2 emisyonlarını azalttığını, yenilenemeyen enerji tüketiminin ise tüm tahmincilere göre artırdığını gösteriyor. Bununla birlikte ticari açıklık ile CO2 emisyonları arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

Zhang vd. (2017), Pakistan ekonomisi için yenilenebilir enerji ve yenilenemeyen enerji tüketimini EKC hipotezi kapsamında araştırmışlardır. 1970-2012 dönemi için ARDL sınır testi, FMOLS, DOLS ve CCR yöntemleri kullanılmıştır. Elde edilen bulgular Pakistan için EKC'nin varlığını güçlü bir şekilde desteklemektedir. Sonuçlar, yenilenebilir enerjinin karbondioksit emisyonunu azaltmada önemli bir rol oynadığını ve yenilenemez enerji tüketiminin karbondioksit emisyonunu artırdığını göstermektedir.

Doğan ve Şeker (2016), AB ülkeleri için 1980-2012 dönemini EKC hipotezi kapsamında incelemişlerdir. Çalışmada LM Bootstrap panel eşbütünlük testi, Panel DOLS testi ve Dumitrescu-Hurlin panel Granger nedensellik testi yöntemleri uygulanmıştır. Elde edilen bulgular yenilenebilir enerji ve ticari açıklığın karbon emisyonlarını azalttığını, yenilenemez enerjinin ise CO2 emisyonlarını artırdığını ve EKC hipotezinin desteklendiğini göstermektedir. 26 Avrupa ülkesini inceleyen bir diğer çalışma Asiedu vd. (2021), tarafından yapılmıştır. Kao (1999) ve Pedroni (1995) Panel eşbütünlük testi, Pedroni (2004) tarafından geliştirilen DOLS ve FMOLS yöntemleri kullanılmıştır. Sonuçlar, yenilenemez, yenilenebilir enerji, karbon monoksit ve ekonomik büyüme arasında uzun vadeli bir bağlantı olduğunu göstermektedir. Ekonomik büyüme ile yenilenebilir enerji tüketimi arasında çift yönlü bir nedensellik gösterirken, yenilenebilir enerji ve yenilenemez enerji tüketimi ile yenilenebilir enerji ve CO2 emisyonları arasında da tek yönlü bir nedensellik vardır.

Chen vd. (2019), çalışmalarında Çin ekonomisinde 1980-2014 dönemi

karbondioksit emisyonu CO₂, GSYİH, yenilenebilir ve yenilenemez enerji tüketimi ve dış ticaret arasındaki ilişkileri araştırmaktadır. ARDL sınır testi, VECM ve Granger nedensellik testi yöntemleri kullanılmıştır. Elde edilen bulgular değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğunu göstermektedir. Bir diğer önemli bulgu ise Çin'in ekonomik büyüme, yenilenemez enerji üretimi ve dış ticaretin etkisi altındaki CO₂ emisyonlarının EKC hipotezini desteklememesidir. Ancak yenilenebilir enerji üretim değişkeninin eklenmesinden sonra, uzun dönemde ters çevrilmiş U-şekilli EKC hipotezinin desteklendiği bulunmuştur. Uzun vadeli tahminlerde ise yenilenemeyen enerji ve GSYH'nın artmasının CO₂ emisyonunu artırdığını, yenilenebilir enerji ve dış ticaretin ise CO₂ emisyonlarını azaltıcı etkilediğini gösteriyor. Kısa dönemli Granger nedensellik testleri, dış ticaret, CO₂ emisyonu ve yenilenemez enerjiden yenilenebilir enerjiye uzanan çift yönlü nedensellikler olduğunu göstermektedir. Ayrıca bulgu, yenilenebilir enerji tüketiminin zaman içinde CO₂ emisyonlarını azaltmada önemli bir çözüm olduğunu gösteriyor.

Saudi vd. (2019), çalışmalarında 1980-2017 dönemi yıllık verileri kullanarak Malezya'daki EKC hipotezini test etmede yenilenebilir enerji, yenilenemez enerji ve teknoloji inovasyonunun rolünü araştırmaktadır. ARDL test sonuçları Malezya'da yenilenebilir enerji, yenilenemeyen enerji, teknoloji yeniliği ve ekonomik büyüme ile karbondioksit emisyonu arasında geçerli uzun vadeli ilişkiyi doğrulamaktadır. Ampirik sonuçlar, yenilenebilir enerji tüketiminin ve teknoloji inovasyonunun karbondioksit emisyonu üzerinde önemli ve olumsuz bir etkiye sahip olduğunu, yenilenemeyen enerji tüketiminin ve ekonomik büyümenin ise karbondioksit emisyonu üzerinde önemli ve olumlu bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Ayrıca, sonuçlar Malezya'da ters U-şekilli eğrinin varlığını da doğrulamaktadır.

Malezya ekonomisini inceleyen bir diğer çalışmada Ali vd. (2020), 1997-2017 dönemini yenilenebilir, yenilenemez enerji tüketimleri ve çevresel bozulma arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Elde edilen bulgular enerji tüketimi ve CO₂ emisyonu arasında orta vadede çift yönlü bir nedensellik ilişkisini, kısa vadede ise enerji tüketiminden CO₂ ye doğru tek yönlü bir nedenselliği doğrulamaktadır. Ancak uzun vadede herhangi bir nedensel ilişkiye dair kanıt bulunamamıştır. Yenilenebilir enerji tüketimi ile CO₂ emisyonu arasında kısa dönemde çift yönlü bir nedensellik ilişkisi, orta vadede ise yenilenebilir enerji tüketiminden CO₂'ye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisine rastlanmıştır. Bununla birlikte uzun

dönemde Malezya’da nedenselliğin yenilenebilir enerji tüketiminden çevresel bozulmaya doğru ilerlediği tek yönlü bir nedensel ilişki tespit edilmiştir.

Yılancı ve Pata (2020), çalışmalarında Çin için EKC hipotezinin geçerliliğini test etmek için Fourier ARDL prosedürü ve 1965-2016 dönemi boyunca zamanla değişen nedensellik testi kullanmışlardır. Fourier ARDL prosedürünün bulguları seriler arasında eşbütünleşmenin varlığını doğrulamaktadır. Ayrıca, bu çalışmanın sonuçları, enerji tüketiminin ve ekolojik karmaşıklığın hem kısa hem de uzun vadede ekolojik ayak izini artırdığını göstermektedir. EKC hipotezinin Çin için geçerli olmadığı sonucuna da ulaşılmaktadır. Çin ekonomisinin 1980-2016 dönemini inceleyen bir diğer çalışmada Zhao vd. (2020), FMOLS yöntemini kullanmışlardır. Elde edilen ampirik bulgular, artan finansal gelişmenin ve kişi başına gelirin Çin’deki hem yenilenebilir hem de yenilenemez enerji kaynaklarından daha yüksek enerji talebine katkıda bulunduğunu göstermektedir. Ayrıca yenilenebilir enerji üzerindeki etkisi yenilenemez enerji ile kıyaslandığında daha yüksektir. Bu bulgular, hem finansal gelişmenin hem de kişi başına düşen gelirin Çin’de yenilenebilir enerji tüketimini yönlendirmede önemli faktörler olduğunu göstermektedir. Bunun aksine, ticari açıklık yenilenemeyen enerji tüketimini olumlu yönde etkilerken, yenilenebilir enerjiyi olumsuz etkilemektedir.

Jelbi ve Youssef (2015), çalışmalarında 69 ülke ekonomisi için 1980-2010 dönemi verilerinden oluşan bir panel oluşturmuşlardır. Yöntem olarak Granger nedensellik testi, Pedroni panel eşbütünleşme testi, Panel OLS-FMOLS-DOLS uzun dönem tahminleri kullanılmıştır. Granger nedensellik testleri, kısa dönem için çıktı ve ticaret (ihracat veya ithalat) arasında çift yönlü bir nedensellik, yenilenemez enerji ve ticaret arasında çift yönlü bir nedensellik ve yenilenebilir enerjiden ticarete doğru tek yönlü bir nedensellik olduğunu göstermektedir. Uzun vadeli OLS, FMOLS ve DOLS tahminlerinde ise, yenilenebilir, yenilenemez enerji tüketimi ve ticaretinin ekonomik büyüme üzerinde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi olduğunu göstermektedir.

Nathaniel ve Iheonu (2019), çalışmalarında seçilmiş 19 Afrika ülkesi için CO2 üzerinde yenilenebilir ve yenilenemez enerji tüketiminin etkisini belirlemek amacıyla 1990-2014 panel verileriyle AMG tahmincisi yöntemini kullanarak incelemişlerdir. Elde edilen bulgular değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisini doğrulamaktadır. AMG tahmininden elde edilen sonuçlar ise

yenilenebilir enerjinin Afrika’da CO2 emisyonlarını engellediğini ancak önemsiz düzeyde olduğunu, yenilenemeyen enerjinin ise CO2 emisyonlarını ciddi bir şekilde artırdığını ortaya koymaktadır. Ayrıca yenilenebilir ve yenilenemez enerjiden CO2 emisyonlarına tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Rahman ve Velayutham (2020), 1990-2014 döneminde 5 Güney Asya ülkesinden (Bangladeş, Hindistan, Nepal, Pakistan, Sri Lanka) oluşan bir panel için yenilenebilir ve yenilenemez enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştırmaktadır. Yöntem olarak Pedroni (1999, 2004) ve Kao (1999) testleri ve Dumitrescu-Hurlin (2012) panel nedensellik testi kullanılmıştır. Sonuçlarda yenilenebilir ve yenilenemez enerji tüketiminin ve sabit sermaye oluşumunun ekonomik büyüme üzerindeki olumlu etkileri bulunmuştur. Yenilenebilir enerji tüketimi, yenilenemeyen enerji tüketimi ve sermayedeki %1’lik artış, sırasıyla ekonomik büyümeyi %0,66, %0,10 ve %0,58 düzeyinde artırmaktadır. Ayrıca ekonomik büyümeden yenilenebilir enerji tüketimine doğru tek yönlü bir nedenselliğin olduğu tespit edilmiştir.

2. VERİ, METODOLOJİ VE BULGULAR

Bu çalışmada BRICS-T ülkelerinde (Brezilya, Rusya, Hindistan, Güney Afrika ve Türkiye) 1990-2020 yılları arasında yenilenebilir ve yenilenemeyen enerji tüketiminin karbon emisyonu üzerinde etkisi incelenmiştir. Ayrıca, EKC hipotezinin geçerliliği yenilenebilir ve yenilenemeyen enerji tüketimi dikkate alınarak test edilmiştir. Analiz için karbon dioksit (CO₂), yenilenebilir enerji tüketimi, yenilenemeyen enerji tüketimi, GSYH ve GSYH’nin karesi kullanılmıştır. CO₂ olarak kişi başına metrik ton kullanımı tercih edilmiştir. Yenilenemeyen enerji tüketimi olarak toplam enerji tüketimi içerisinde fosil yakıt tüketimi (FOSIL) kullanılmıştır. Yenilenebilir enerji olarak toplam nihai enerji tüketimi içerisinde yenilenebilir enerji tüketiminin oranı (RENEW) kullanılmıştır. GDP için ABD doları cinsinden toplam GSYH tutarı kullanılmıştır. GDP ve GDP² verileri orijinal değerleri üzerinden kullanılmıştır. CO₂, RENEW ve FOSIL verileri ise oransal olarak kullanılmıştır.

İlk olarak değişkenlere ait serilerin durağanlık sınaması yapılmıştır. Durağanlık testi sonuçları Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1. LLC Panel birim kök testi sonuçları

Değişkenler	İstatistik Değeri	Olasılık Değeri
CO2	0.390	0.3480
FOSIL	1.52926	0.9369
RENEW	1.51063	0.8971
GDP	1.26501	0.8971
GDP2	1.00904	0.977
DCO2	-4.322***	0.000
DFOSIL	-2.16746**	0.0151
DRENEW	-2.53584**	0.0056
DGDP	-3.40796***	0.0003
DGDP2	-3.98115***	0.0000

Tablo 1'e göre tüm değişkenlerin düzey değerleri için birim kök olduğunu ifade eden sıfır hipotezi reddedilememektedir. Dolayısıyla, çalışmada kullanılan beş değişken de birim kök içermektedir. Serilerin birinci farkı alındığında ise sonucun değiştiği görülmektedir. Buna göre, birinci farklar için sıfır hipotezi altında serilerin birim kök içerdiği savı reddedilmektedir. DFOSIL ve DRENEW %5, diğer üç değişken de %1 düzeyinde anlamlıdır. Dolayısıyla, beş serinin de durağanlık mertebesi I(1)'dir.

Serilerin durağanlık yapısı analiz edildikten sonra değişkenler arasında uzun dönemli ilişki olup olmadığı analiz edilmiştir.

Tablo 2. Kao Panel Eşbütünleşme testi sonuçları

Test Türü	t-istatistik	Olasılık Değeri
ADF	-3.611 ***	0.0002

Tablo 2'ye göre, değişkenler arasında uzun dönemli ilişki olmadığını ifade eden sıfır hipotezi reddedilmektedir. İstatistik değeri %1 düzeyinde anlamlıdır. Bu sonuca göre, yenilenemeyen enerji tüketimi, yenilenebilir enerji tüketimi, GSYH ve CO2 arasında uzun dönem ilişki bulunmaktadır.

Değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisini test ettikten sonra değişkenler arasındaki ilişki tahmin edilmiştir. Değişkenler arasındaki ilişkiye yönelik tahmin sonuçları Tablo 3'de gösterilmiştir.

Tablo 3. FMOLS Tahmincisi Sonuçları

Değişkenler	Katsayı	St. Hata	t-istatistiği
FOSIL	0.104869**	0.045330	2.313467
GDP	0.000722***	0.000110	6.571007
GDP2	-0.0420***	0.00716	-5.865731
RENEW	-0.118799***	0.031947	-3.718646

Tablo 3'e göre, yenilenemeyen enerji tüketimi %5 düzeyinde anlamlı ve pozitif katsayıdır. Bu sonuca göre, yenilenemeyen enerji miktarı arttıkça karbon dioksit tüketimi de artmaktadır veya yenilenemeyen enerji tüketimi azaldıkça karbon dioksit tüketimi azalmaktadır. Yenilenebilir enerji tüketimi de %1 düzeyinde anlamlı ve negatif katsayıdır. Dolayısıyla, yenilenebilir enerji tüketimi arttıkça karbon emisyonu azalmaktadır. Son olarak, GSYH ve

GSYH'nin karesi istatistiksel olarak anlamlı ve katsayıları sırasıyla pozitif ve negatif işaretlidir. Buna göre, belirli bir GSYH düzeyine kadar GSYH arttıkça karbon emisyonu artmaktadır ve bu belirli GSYH seviyesini aştıktan sonra GSYH artışı karbon emisyonunu azaltmaktadır. Bu sonuç, GSYH ile karbon emisyonu arasında ters U şeklinde ilişki vardır. Bu ilişki EKC hipotezinin geçerli olduğunu göstermektedir. Buna göre, BRICS-T ülkelerinde EKC hipotezi geçerlidir.

SONUÇ

Bu çalışmada, 1990-2020 yılları arasında BRICS-T ülkelerinde yenilenebilir ve yenilenemeyen enerji tüketiminin karbon emisyonu üzerindeki etkileri analiz edilmiştir. Ayrıca, bu yıllar arasında BRICS-T ülkelerinde EKC hipotezinin geçerliliği sınıranmıştır. Analiz sonucunda, yenilenemeyen enerji tüketimi ile karbon emisyonu arasında pozitif, yenilenebilir enerji tüketimi ile karbon emisyonu arasında ise negatif ilişki olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, EKC hipotezinin geçerli olduğunu gösteren GSYH ile karbon emisyonu arasında ters U şeklinde ilişki tespit edilmiştir. Çalışmanın sonuçları Jebli vd. (2016) ve Destek ve Sinha (2020) çalışmalarının sonuçlarını desteklemektedir.

Fosil enerji kaynakları yenilenebilir enerji kaynaklarına göre daha fazla güce ve kapasite kullanımına sahip olabilir. Ancak, fosil enerji kaynakları yenilenebilir enerji kaynaklarına göre çevreyi daha fazla kirletmektedir. Günümüzde küresel ısınmanın da etkisi önemli derecede hissedilmektedir. Bu yüzden, politika otoriteleri yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımını daha çok teşvik etmelidir. EKC hipotezinin geçerli olması da yenilenebilir enerji kaynakları kullanımının önemini göstermektedir. Dolayısıyla, politika otoriteleri ekonomik büyümeden ödün vermeden çevreyi kirletmemeyi veya daha az kirletmeyi hedeflemelidir. Bunun için bireyler ve kurumlar yenilenebilir enerji kaynaklarına üretimi ve kullanımına yönlendirilmelidir. Ayrıca, bireylerin çevre bilinçlerinin arttırılmasına yönelik eğitimler verilmelidir. Çevreyi sadece kurumların tükettiği enerji değil bireylerin eylem ve davranışları da kirletebilmektedir. Dolayısıyla, politika otoriteleri yenilenebilir enerji üretim ve kullanımını teşvik etmek işe birlikte bireylerin çevre bilinçlerinin arttırılmasına yönelik eğitimler de vermelidir.

KAYNAKÇA

- Ali, A., Kamarulzaman, R., Soetrisno, F. K., & Razimi, M. S. A. (2020). Wavelet analysis of renewable, non-renewable energy consumption and environmental degradation as a precursor to economic growth: Evidence from Malaysia. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 10(3), 182.
- Asiedu, B. A., Hassan, A. A., & Bein, M. A. (2021). Renewable energy, non-renewable energy, and economic growth: evidence from 26 European countries. *Environmental Science and Pollution Research*, 28(9), 11119-11128.
- Chen, Y., Wang, Z., & Zhong, Z. (2019). CO2 emissions, economic growth, renewable and non-renewable energy production and foreign trade in China. *Renewable energy*, 131, 208-216.
- Destek, M. A., & Sinha, A. (2020). Renewable, non-renewable energy consumption, economic growth, trade openness and ecological footprint: Evidence from organisation for economic Co-operation and development countries. *Journal of Cleaner Production*, 242, 118537.
- Doğan, E., & Şeker, F. (2016). Determinants of CO2 emissions in the European Union: the role of renewable and non-renewable energy. *Renewable Energy*, 94, 429-439.
- Erdoğan, S., Okumuş, I., & Güzel, A. E. (2020). Revisiting the Environmental Kuznets Curve hypothesis in OECD countries: the role of renewable, non-renewable energy, and oil prices. *Environmental Science and Pollution Research*, 27(19), 23655-23663.
- Grossman, G. M., & Krueger, A. B. (1991). Environmental impacts of a North American free trade agreement. NBER Working Paper, No.3914, Washington. <https://doi.org/10.3386/w3914>
- Hubbert, M. K. (1956). Nuclear energy and the fossil fuels (Vol. 95). Houston, TX: Shell Development Company, Exploration and Production Research Division.
- Ivanovski, K., Hailemariam, A., & Smyth, R. (2021). The effect of renewable and non-renewable energy consumption on economic growth: Non-parametric evidence. *Journal of Cleaner Production*, 286, 124956.
- Jebli, M. B., & Youssef, S. B. (2015). Output, renewable and non-renewable energy consumption and international trade: Evidence from a panel of 69 countries. *Renewable Energy*, 83, 799-808.
- Jebli, M. B., Youssef, S. B., & Ozturk, I. (2016). Testing environmental Kuznets curve hypothesis: The role of renewable and non-renewable energy consumption and trade in OECD countries. *Ecological Indicators*, 60, 824-831.

- Koç, E., & Şenel, M. C. (2013). Dünyada ve Türkiye’de Enerji Durumu - Genel Değerlendirme. *Mühendis ve Makina*, 32-44.
- Nathaniel, S. P., & Iheonu, C. O. (2019). Carbon dioxide abatement in Africa: the role of renewable and non-renewable energy consumption. *Science of the Total Environment*, 679, 337-345.
- Rahman, M. M., & Velayutham, E. (2020). Renewable and non-renewable energy consumption-economic growth nexus: new evidence from South Asia. *Renewable Energy*, 147, 399-408.
- Saudi, M. H. M., Sinaga O., & Jabarullah N. H. (2019). The role of renewable, non-renewable energy consumption and technology innovation in testing environmental Kuznets curve in Malaysia. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 9(1), 299-307.
- Stern, D. I. (2004). The rise and fall of the environmental Kuznets curve. *World development*, 32(8), 1419-1439.
- Timmons, D., Harris, J. M., & Roach, B. (2014). The economics of renewable energy. *Global Development And Environment Institute, Tufts University*, 52, 1-52.
- Yılcı, V., & Pata, U. K. (2020). Investigating the EKC hypothesis for China: the role of economic complexity on ecological footprint. *Environmental Science and Pollution Research*, 27(26), 32683-32694.
- Zhang, B., Wang, B., & Wang, Z. (2017). Role of renewable energy and non-renewable energy consumption on EKC: evidence from Pakistan. *Journal of Cleaner Production*, 156, 855-864.
- Zhao, P., Lu, Z., Fang, J., Paramati, S. R., & Jiang, K. (2020). Determinants of renewable and non-renewable energy demand in China. *Structural Change and Economic Dynamics*, 54, 202-209.

6. Bölüm

KOLEKTİVİST KÜLTÜRÜN TÜRK SİNEMASINDAKİ TEZAHÜRLERİ

Öğr. Gör. Emre ERTÜRK

Öğretim Görevlisi, Kastamonu Üniversitesi

ORCID ID: 0000-0002-4416-4512

emreerturk@kastamonu.edu.tr

1. GİRİŞ

Sinema, bir sanat olarak üretildiği toplumun yapısal özelliklerini bünyesinde barındırır. Türkiye de kozmopolit yapısıyla sinemasına zengin bir kaynak sunmaktadır. Bu bağlamda Türkiye’de 1970’lerde uygulanan politikalar gereği hız kazanan iç göç meselesi de dönemin sinemasında yönetmenlerce farklı şekillerde ele alınmıştır. Ömer Lütfi Akad da bu konuya sıklıkla değinen ve iç göçün kırsaldan kente hikâyesini kimi zaman trajedi ama çoğunlukla da dramatik olarak işleyen bir yönetmen olarak karşımıza çıkmaktadır. Birer yıl arayla çektiği *Gelin (1973)*, *Düğün (1974)*, *Diyet(1975)* üçlemesi de o dönemin göç hikâyelerine ve Anadolu insanının büyükşehir maceralarına ışık tutan filmlerdendir. Göç ettiği şehirde sosyo-ekonomik olarak var olma çabası veren, geleneksellik ile modern yaşam arasında sıkışıp kalan ve bir tercihe zorlanan bireylerin kaygıları, umutları ve yer yer yozlaşmaya meyilli kültürel kodları filmlerde yer bulmuştur. Üçlemenin ilk filmi olan ve adeta kolektivist kültüre bir kutsama sayılabilecek *Gelin* de göç edilen yerde kadın ve çocuk olmaya dair notları izleyiciyle paylaşmaktadır. Bu çalışma kapsamında da ataerkil sistemin kırsal hoyratlığı ve büyük şehre taşınan özgürlük, yaşam ve kadın hakkını sınırlandırılan kolektivist kültürün filmdeki izleri sürülmektedir.

2. KÜLTÜR KAVRAMINA GENEL BİR BAKIŞ

Kültür kavramı, üzerinde birçok açıklamanın yapıldığı ve fikir birliğinde bulunmanın zor olduğu konulardandır. Kavramsal olarak kökeni Latince’ye dayanan “*cultura*” sözcüğüne dayanmaktadır (Çimen, 2001, s. 12)

Kavram olarak ilk kez 1793 yılında basılan bir Alman sözlüğünde yer almıştır (Moles, 1983, s. 135). İnsanların yaşama dair tüm eylemlerini kapsayan kültür, yine bireylerden yola çıkarak oluşur ve maddi-manevi yaratıcı faaliyetler doğurur (Kongar, 1991, s. 398). İnsanın doğup büyüdüğü toplumun ona öğrettikleri ve kimi zaman dayattığı öğretiler de yine bireyden bireye aktarılır. Bu durum kültürün taşınmasını ve sürdürülebilir bir özellik kazanmasını sağlar. İnsan, birey olarak topluma dâhil olma sürecinde sosyal ve politik olarak birçok olay deneyimler. Bu olayların yansıması da kültüre aittir (Williams, 1977, s. 21).

Kültürün bulunduğu toplumdaki konumu o toplumun geleneksellik ile olan ilişkisiyle de yakından ilgilidir. Geleneksel yapıya sahip bir toplumda kültürün yoğunluğu, görece daha modern bir topluma göre daha yüksektir. Bu yoğunluk hem uygulama alanı hem de sözel ifade olarak kendine daha geniş bir alan bulur zira kültüre ait aktarımların bir yolu da sözlü iletişim yoludur. Bireyden yola çıkarak kitlesel bir hal alan kültür, genellikle birleştirici ve kolektif özelliği ile ön plana çıkmaktadır. Bu özellik her ne kadar kapsayıcı ve birleşme yolunda bir adım olarak değerlendirilse de aynı zamanda ayrıştırma ve öteki oluşturma özelliğini de bünyesinde barındırır. Her kültürel uygulama ondan sakınan ve uygulamak istemeyenleri karşısına alarak öteki yapar (Hall, 2001, s. 88-100).

Kültür kavramını bir kimlik olarak görenlerin aksine birçok bilim adamı kültürleri birbirlerinden ayırmamaktadır. Kültür, aktarılan bir miras değil, tarihi özellikleri olan bir üretim ve toplumsal bir yapılanma olarak tanımlanır. Kültürün kaynağı olarak hiyerarşik yapıyı ve eşitsizliğe dayalı toplumsal ilişkileri görmektedirler (Galley, 2001, s. 13)

Kültürün aktarılması sürecinde öğrenilebilir olması ve gelenekler vasıtasıyla taşınması önem arz etmektedir. Belirlenen bir hedef olarak ulaşılma arzusu ve idealize edilmiş yapısıyla cazibeli kılınmaya çalışılmıştır. Herhangi bir sorunla karşılaşıldığında bir çözüm önerisi olarak da sunulabilen kültürel özellikler, bu yönüyle bireyler arası uzlaştırıcı ve birleştirici bir özellik taşımaktadır. Kültür, çok boyutlu bir yapıya sahiptir. Bu yapısal özellikler oluşumundaki süreçlerde doğrudan ilgilidir. Örnek olarak, insanın doğa ile olan ilişkisi sonu öğrendikleri

ve uygulamaya dair çıkarımları maddi özellik taşıırken, din, etik, örf gibi kavramlarla ilişkili olan boyut ise manevi özellik taşımaktadır. Yaşama dair tüm süreçleri içinde barındıran kültür, değişime ve gelişime açıktır (Yücel, 2007, s. 54). Bu bağlamda kültürü oluşturan etmenler şu şekilde sıralanmaktadır:

- Değerler,
- Normlar,
- İnançlar ve semboller,
- Mitler,
- Hikâyeler,
- Kahramanlar (Uçar, 2016, s. 29).

Tüm insanlığa ait olarak kabul edilen kültür evrensel kültür olarak adlandırılırken, toplumsal ve ekonomik gelişmeler sonrası ortaya çıkan, siyasi ve etnik bir aidiyeti ifade eden kültür, ulusal kültür olarak adlandırılmaktadır (Kongar, 1991, s. 13-32). Bireyin çeşitli kodlarla yetiştiği ulusal kültür kadar evrensel kültür de önem taşır. Kültürel miras tıpkı bilim gibi birikerek ilerlemektedir ancak miras olarak bakılan kültür değerlerine karşı bu tutum kültür tutuculuğu yahut kültür gericiliğine de zemin hazırlayabilmektedir (Özlem, 2000, s. 199).

İnsanların toplumsal yapı içinde birbirleriyle uyumlu ve huzurlu biçimde yaşaması adına haklara gösterilmesi gereken saygı önem arz etmektedir. Bu bağlamda kişinin kendini geliştirme ve diğerlerine karşı saygılı olma çabası da kültüre dâhildir. Bu durum aynı zamanda mükemmele ulaşma arzusudur. Bu arzu bireyden yola çıkarak toplumun refahı ve yaşam kalitesi adına oldukça önemlidir. İnsanlığının gelişimiyle paralel olan bu eylem genel olarak tüm toplumun sorumluluğundadır (Williams, 1977, s. 124). Kültür kavramının niteliğini ve yapısal özelliklerini belirleyen bir başka önemli etmen de ne ölçüde yayıldığıdır. Bu ölçüye dayanarak alt ve gele olmak üzere iki sınıf oluşmaktadır. Genel kültür, bir toplumun her noktasında hakim ve geçerli olan genel kabul gören kültür iken, değişikliğe uğrayan ve yorumlanan kültür ise alt kültür olarak karşımıza çıkmaktadır. Alt kültür, genel kültüre göre farklı özellikler taşısa da ondan kaynaklandığı için tamamen bir kopma söz konusu değildir (Çelik, 2007, s. 17). Alt kültür, genel kültüre tam olarak yabancılaşmaz ve onu tarihsel olarak tamamlamaktadır. Her iki kültür boyutu arasında büyük farklar bulunmamaktadır. Kültürel boyutları doğru görebilmek için bakış açısı küçük bir grup üzerinde

değil, kamusal karaktere yoğunlaşmalıdır (Brake, 1980, s. 17).

3. KOLEKTİVİST KÜLTÜR

Toplumsal bir varlık olan insanın davranış biçimlerini yöneten iki önemli unsur bulunmaktadır. Bunlar toplumun yapısal özelliklerine göre oluşan bireycilik ve kolektivizmdir. Dini inanç, yönetim şekli, ekonomik yapı bu özelliklerin hangisinin etkin olacağını belirlemektedir. Kolektivist anlayış, hayata dair seçimlerini çevresindeki insanlarla olan ilişkilerine göre belirlemektedir.

Kolektivizme göre; ortak fayda gözetilen ilişkilerin sonucu yarar odaklıdır ve her iki taraf için de kazanım söz konusudur. Bu durum sürdüğü sürece kazanım da aynı şekilde devam edecektir (Oyserman vd., 2002, s. 72). Toplumsal ortamda kolektivist unsurların ağır basması kültürle alakalı bir durumdur. Bu tarz toplumlarda bireysel yaşam standardını benimsemiş kişiler için sınırlar söz konusudur. İnsanlar bu durumda kendini baskılanmış ve özgürlükleri alınmış hissederler. Bu bağlamda yaygın kültürün ötekileştirici özelliği açığa çıkar (Takahashi vd., 2002, s. 453-465). Gruba ait değerler bireyin önceliği haline gelirken inanç tutumları bu bağlamda etkin rol oynar. Birlikte ve aynı amaç uğruna hareket eden bireylerin birbirlerine olan ihtiyacı aralarındaki en büyük motivasyon kaynağıdır. Birey bu durum karşısında kendini toplumda önemli bir rolde konumlandırır. Bireyler kendilerini toplumun önemli bir parçası olarak görürler ve grupla olan ilişkilerini ve sadakatlerini kanıtlamak için kendi amaçları ve çıkarlarına karşı ortak hedefleri tercih ederler.

Bireycilik	Kolektivizm
Kimlik doğası gereği bireyseldir	Kimlik doğası gereği sosyaldir
Görevler ilişkilere karşı tercih edilir	İlişkiler görevlere karşı tercih edilir
Açık ve dürüst bir iletişim değerlidir	İletişimler çatışma çıkmamasına odaklanır
ABD, Kanada, Avustralya, İngiltere, Hollanda gibi ülkelerde daha yaygındır.	Hindistan, Suudi Arabistan, Libya, gibi ülkelerde daha yaygındır
ABD, bireycilik açısından en uç noktadadır.	

Kolektivizmde Yükselim, Hofstede, 2001:215-237

Kolektivizmi oluşturan en önemli unsur çeşitlendirilmiş altyapısıyla ortak değerde buluşmaktır. Kişilerin bir arada tutan ve farksız kılan bu noktadır. Bir araya gelen bireylerin ikna edilmesi söz konusu değildir ve kararlarda öznellik hâkimdir. Bir bağ oluşumunda benzerlik, ortak kader vurgusu güçlendirici etmenler arasındadır (Campbell, 1958, s. 7). Bu bağlamda bir araya gelen gruplar da kendi içlerinde amaç ve niteliksel özelliklerine göre sınıflandırılmaktadır.

Tablo 1. Dört Tip Grup ve Özellikleri

Grup Tipleri	Karakteristik Özellikler	Örnekler
Basit Gruplar	Boyut olarak küçüktür, geçirgenlik ortalama seviyededir. Bireyler arasındaki ilişkiler güçlüdür ve önem seviyesi yüksektir.	Sevgililer, Aileler, romantik yakın arkadaş grupları ve sokak çeteleri.
Sosyal Gruplar	Amaç önemlidir. Maddi kazanım için bir araya gelenler yoğunluktadır. Kamusal alanda toplanırlar.	İşletme çalışanları, mesleki heyetler, yarışma jürileri, çalışma frupları
Birlikler	Herhangi bir organizasyon sonucu değil kendiliğinden toplanan kişiler oluşturur. İlişkiler zayıftır.	Mahalle sakinleri, otobüs durağı kalabalığı, sinema salonundaki izleyiciler.
Kategoriler	Kesin çizgilerin olduğu gruplardır ve benzerlik esastır.	Erkekler, Müslümanlar, liberaller, veganlar.

Kaynak: Forsyth (2010)

4. KOLEKTİVİST KÜLTÜRÜN TÜRK SİNEMASINDAKİ TEZAHÜRLERİ

Sinema, ortaya çıktığı günden itibaren diğer sanat dallarıyla her zaman ilişki içinde olmuştur ve bu etkileşim sinemanın gelişimine de katkı sağlamıştır ve yedinci sanat dalı olarak kabul görmeye başlamıştır. Türk sineması da kendini oluşturma sürecindeki ilk adımını 1914'te Fuat Uzkınay'ın çektiği "*Ayastefanos'taki Rus Abidesinin Yıkılışı*" adlı filmle atmıştır. Bu film belge olma özelliğinin yanı sıra çekilmiş olduğu dönemle de önem arz etmektedir. "*Kurmaca ilk Türk filmi ise o yılların genç karikatürcüsü Sedat Simavi'nin yönettiği Pençe'dir*" (Teksoy, 2005, s. 60). Türk sineması, göstermiş olduğu gelişim sürecinde Türk toplumunun yapısal ve karakteristik özelliklerini kaynak olarak kullanmıştır. Bu bağlamda toplumun kozmopolit yapısı ve buna bağlı kültürel çeşitliliği hem içerik hem de anlatı açısından zenginlik oluşturmuştur. Örneğin, Türkiye'de ilk sinema salonunu açan ve ilk sinema gösterisini yapan, Romanya uyruklu Polonya yahudisi Sigmund Wienberg'dir.

Bir toplumun sanat ürünlerini anlayabilmek ve okuyabilmek adına o toplumun yapısal özelliklerini bilmek oldukça önemlidir. Sinema sanatı için bu durum daha da önem taşımaktadır zira filmler, sosyo-kültürel yapı ve hareketlilikten doğrudan etkilenmektedir. Sinema dair tüm sanatları etkileyen toplumsal yapı kavramı, olayları, ilişkileri ve buna bağlı gelişmeleri içeren en temel sosyolojik kavramlardandır. Bu kavramı ilk kullanan isim Herbert Spencer'dir. Radcliffe Brown da bu kavramı; toplumu oluşturan kişilerin arasındaki tüm ilişkiler olarak açıklamıştır (Gökçe, 1996, s. 2).

Sinemaya dair sanat ürünlerinin üretildiği her toplumda olduğu gibi Türk kültürü de Türk sineması için önemli kaynaklardan biridir. Türk sinemasının özellikle içeriksel özelliklerini doğru okuyabilmek adına Türk kültürüne ait temel bilgilere hâkim olmak gereklidir. Ana kaynağı Orta Asya olan Türk kültürü, İslamiyet öncesi, Çin ve Hindistan gibi komşuların da etkisi altında kalmıştır. Yine aynı şekilde komşu olan Arap ve Pers kültürünün etkisi de İslamiyet'i kabulden sonra görülmektedir. Bu etkiler sonrası yapısal anlamda Batı örnek alınarak çeşitli düzenlemelere gidilmiştir. Günümüz Türkiye'si incelendiğinde düzenlemeler ve politikalarda bu medeniyetlerin etkisinin oldukça yoğun olduğu görülmektedir (Turan, 1990, s. 42).

Sinemanın toplumun yapısal özelliklerinden doğrudan etkilenen sanat dalla-

rından olması, içeriksek özelliklerinde bunun direkt olarak yansıtılmasını da gündeme getirmiştir. Bu bağlamda Türk toplumunda oldukça önemli bir unsur olan aile kavramı da filmlerde sıklıkla vurgulanan konulardan olmuştur. Aile olmanın önemi, dayanışma, yardımlaşma ve buna yönelik değerlerin korunmasını telkin veren filmler de Türk izleyicisi tarafından genellikle ilgiyle seyredilegelmiştir. Bu çalışmada da ele alınan aile kavramının filmlerde kolektivist kültür bağlamında işlenmesi de bazı dönemlerde yoğunluk göstermiştir. Özellikle 1970’li yıllarda çekilen ve dönemin sosyo-ekonomik yapısını da yansıtan 1973 *Gelin*(Ömer Lütfi Akad), 1976 *Aile Şerefi*(Orhan Aksoy) bu bağlamda önem arz eden ve okunması gereken filmler arasındadır. Her iki filmde de aile kavramının kolektivist kültür üzerinden bireye yüklediği sorumluluk ve toplumsal roller dikkat çekicidir. Bu çalışmada da içerik analizi yöntemiyle her iki film irdelenerek bir okuma yapılmaktadır.

5. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE MODELİ

Çalışma kapsamındaki filmler içerik analizi yöntemiyle analiz edilecektir. Bu analiz yazılı, sözlü ve görsel nitelikte metinlerin analizinde kullanılmaktadır. “*Mesajın görünen, kolayca yakalanan, sergilenmiş ve ilk bakışta algılanan içeriği yerine, gizli, üstü örtülü içeriğini ortaya çıkarmayı sağlamaktadır. Dolayısıyla içerik analizi, mesajda, birey görünmeden etkileyen öğelerin belirlenmesine yönelik “ikinci bir okuma”dır*” (Bilgin, 2006, s. 1). “Bu bağlamda, 1973 yılında Ömer Lütfi Akad tarafından çekilen, *Gelin* filminin kolektivist kültüre ait hangi öğeleri, ne ölçüde içerdiğine yönelik bir okuma yapılacaktır.”

GELİN FİLMİNİN İÇERİK ANALİZİ

Yönetmen: Ömer Lütfi Akad

Senaryo: Ömer Lütfi Akad

Oyuncular: Hülya Koçyiğit (Meryem), Kerem Yılmaz (Veli)

Kahraman Kırıl (Osman), Ali Şen (Hacı İlyas), Kamran Usluer (Hıdır), Aliye Rona (Ana), Nazan Adalı (Naciye)

Yapımcı: Erman Film

Tür: Dram

Resim: Gelin Filminin Afişi

Kaynak: www.otekinema.com

Yozgat'tan İstanbul'a göç eden bir aile İstanbul'da hayatta kalmak adına birçok sektörde çalışmak zorunda kalır. Ailenin en küçük ferdi olan Osman, İstanbul'a geldikten sonra hastalanır ve kalbinin delik olduğu öğrenilir ve doktor acilen ameliyat olması gerektiğini söyler. Bu durum annesi Meryem dışında diğer aile üyeleri tarafından ciddiye alınmaz çünkü para biriktirmeleri gerekmektedir. Aile bir bakkal dükkanı açar ve ekonomik olarak daha da dar boğaza girilir. Meryem bu durumla mücadele etmek ve oğlunu tedavi ettirmek için fabrikada çalışmak ister ancak izin verilmez. Hastalığı ağırlaşan ve tedavi edilmeyen Osman, bir kurban bayramı günü hayatını kaybeder.

Gelin filmi, Türk toplumsal yapısında iç göç hareketlerinin yaşandığı bir dönemde izleyiciyle buluşmuş ve konu olarak da iç göçü elen alan bir filmidir. İç göç toplumsal yapı üzerinde birçok etkisi olan bir olgudur. Bu bağlamda hem göç veren hem de alan yerlerde hem bireysel hem de toplumsal olarak çeşitli çeşitli sorunlar yaşanmaktadır. Filmde geniş bir aile olarak Yozgat'tan İstanbul'a göç eden aile, bir evde beraber yaşamaktadır. Ailenin reisi olan Hacı İlyas, aileye dair kararları alan kişidir. Ekonomik olarak bir standart yakalanmamıştır. Birçok sektörde kısa süreli deneyimler yaşamaktadırlar. Aile ekonomisi olarak kolektivist bir tutum sergilenmektedir. Aile bireyleri kazandıkları parayı akşam iş dönüşü birbirlerine aktarmakta ve günlük raporlar vermektedir. Ailede ev dışında çalışanların hepsi erkektir ve kadınlar sadece ev işleriyle ilgilenmektedir ve herhangi bir işte çalışmaları hoş karşılanmamaktadır.

Tablo 1: Gelin Filmindeki Ailenin Yapısal Özellikleri

Aile Yapısı	Karar alıcı	Ekonomik Tutum	Çalışan Cinsiyeti	Eğitim Durumu
Geniş	Ailenin En Büyük Erkek Üyesi	Ortak Kumburada Para Biriktirmek	Sadece Erkek	İlkokul-Okuma Yazma

Daha iyi bir yaşam umuduyla İstanbul'a yerleşen ailenin sosyo-ekonomik olarak dönüşümü başlamıştır ancak ataerkil düzen ve buna yönelik uygulamaları hala devam etmektedir. Bu bağlamda özellikle kolektivist kültürün bireysel özgürlükler ve haklar noktasında engeller oluşturduğu görülmektedir.

Resim: Ailenin Para Yönetimini Erkek Bireyler Üstlenmiştir

Kaynak: www.youtube.com

Filmde aile büyüğü, Hacı İlyas ailenin karar alıcısı konumdadır. Hem sosyal hem de ekonomik kararlar ona danışılmaktadır. Henüz yeni göç etmiş oldukları için yerleşik bir ev ekonomileri bulunmamaktadır. Bu bağlamda bir birlik oluşturmak adına ailenin çalışan üyeleri her akşam kazançlarına ve geleceklerine dair bir kritik yapsalar da buldukları durumdan hoşnut değildir. Filmde hem kültürel olarak bir muhafazakârlık söz konusuken hem de ekonomik kaygılardan ötürü çeşitli çelişkiler görülmektedir. Aile yapısal olarak İslami muhafazakar bir profil çizerken açmış oldukları bakkalda ekonomik getirisinden dolayı “açık şarap” satabilmektedir. Bu durum bir taviz olarak görülse de sadece maddi kazanç için verildiği görülmektedir. Film, Türk toplum yapısına ait özelliklerden olan ailenin reisi erkektir algısını sıklıkla vurgulamaktadır. Özellikle ekonomik konularda ataerkil bir sistem uygulanmaktadır. Bu durumun Türk toplumundaki kolektivist kültüre ait tutumlara da örneklerdir.

Hacı İlyas: Varsın Yozgat’ın taşı toprağı onların olsun orayla işimiz kalmadı gayrı!

Ana: O nasıl söz! Memleketin bunca hısım akrabamız var, hepsini satıp savmayacaktık el kadar da olsa bir yer kalmalıydı.

Ailedeki en büyük erkek Birey olan Hacı İlyas, ailenin diğer üyelerinin göç etmesine karar verdiği gibi bir daha memleketeye dönülmemesi yönünde de karar alabilmektedir. Evde, iki çekirdek aile daha olsa da bu yapı ayrı bir aile olarak değerlendirilmez ve geniş aileye eklenmiş bir parça olarak düşünülür. Tüm bu etmenlerden ötürü hem ekonomik hem de sosyal olarak karar mekanizması tek kişidedir.

Filmde kadın kavramına yaklaşım da dikkat çeken unsurlardan biridir. Evdeki kadınların, sosyal ve iş yaşamı bulunmamaktadır. Evden çıkışları da erkek bireylerin kontrolü dâhilinde olmaktadır. Söylem olarak da kadınların ikinci plana itilerek güvenilir olmadığı vurgulanmaktadır. Hastaneye gidildiğinde yahut yaşamsal bir ihtiyaç için sokağa çıkıldığında bile bunun izne tabi olması aksi halde namussuzluk ve aileye itaatsizlik olarak kabul edileceği vurgulanmaktadır. Bu bağlamda ataerkil söylem üzerinden kurulan diyaloglar, kolektivist kültür aracılığıyla da pratiğe dökülmektedir.

Filme Kadına Bireylere Yönelik Kolektivist Kültür Üzerinden Ataerkil Söylemler

Ana: Bu evin ırzı kimden sorulacak?

Ana: İzin almadan hastaneye mi gittin?

Ana: Sen nasıl bir erkeksin ki haberin olmadan helalin sokaklara çıkıyor!

Veli: Doktor ne demek, doktor diye elin adamına elletmeye fabrikada alışmışsın.

Veli: Bileziklerini verseydin de yüzümü kara çıkarmasaydın.

Komşu: Ondan uzak dur, o karısını fabrikada çalıştırıyor.

Naciye: Benim kilere benzer erkek gibi erkek doğursaydın çaylak görmüş tavuk gibi dövüneceğine!

Türk sinemasında sıklıkla rastlanan kadın temsili, filmdeki kadın karakterlerin sunumunda da kullanılmaktadır. Kadın, sürekli tehdide açık korunması gereken, korunmadığı takdirde sadece kendi için değil aile için de bir utanç kaynağı olacağı vurgulanmaktadır. Söylem olarak “biz” kelimesi olumlu ve olumsuz anlamlarda sıklıkla tercih edilmektedir. Kolektivist kültüre ait en güçlü kavramlardan olan “biz”, erkek bireylerin kadınların kararlarını almakla ev aileye dair tüm sorumluluğu üstlenmekte kullandığı bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Hem fiziksel hem de söylemsel olarak kadının sınıflandırılması da ataerkil sistem üzerinden üretilmektedir. Bu bağlamda ele alınan diyalogların sadece erkek-kadın arasında değil, kadın-kadın arasında da geçtiği görülmektedir.

Resim: Meryem Birgül ile Hastaneye Gittiği İçin Uyarılır

Kaynak: www.youtube.com

Özellikle Yeşilçam’da kadın, namus kavramı üzerinden birçok sorumluluk altındadır. Bu sorumluluk sadece kendisi adına değil eşi, ağabeyi, babası gibi ailenin erkek bireylerine karşı duyduğu namus sorumluluğudur. Meryem, ona yardım eden Birgül ile hastaneye gittiği için ağır hakaretlere maruz kalır. Ailenin tutumu, kadının sadece evde güvende olduğu ve sosyallik yahut herhangi bir ihtiyacı halinde ev dışına sadece kocasının izniyle çıkmasının uygun olduğunu düşünür. Bu durum karşısında yine “bizim namusumuz” vurgusuyla kadına sadece kendinden değil aynı zamanda ailenin diğer üyelerinden de sorumlu olduğu hatırlatılmaktadır. Filmde analiz edilen söylemlerin, kadın karakterler arasında geçen diyaloglarda yoğunluk kazandığı görülmektedir. Ataerkil olarak adlandırılan ve kadının gerek sosyal gerekse özel yaşamında özel alanının olmadığı ve sadece ailenin erkek üyelerinin söz sahibi olduğu sistem, kadınlar tarafından sürdürülebilir kılınmaktadır. Özetle, var olan düzenin farkında olmayan yahut kabullenen kadınlar bir diğer kadın için kimi zaman erkeklerden daha fazla baskı unsuru oluşturmaktadır.

“İyiler, anneydi, evinin kadınıydı; toplumun kendilerine çizdiği kuralların dışına çıkmazlar, evlendikleri adama sadık kalırlar, kocalarının sadakatsizliklerinde sabırla, onların yuvaya dönmelerini beklerdi. Yuvalarını terk eden kadınlar mutlaka geneleve düşerler, lekelenirlerdi. İkinci tip kadınlar yani kötü kadınlar, tümüyle kötü, cinsellikleriyle erkeleri baştan çıkararak kadınları. Onlar ya doğuştan kötüydüler, ya da kader onları kötü yola sürüklemişti. Kadere karşı koyulamayacağından, kötü yola sürükleneceklerdi (Esen, 1992, s. 48).

Filmde Sosyo-Ekonomik Bağlamda Kolektivist Kültür Söylemleri

Hacı İlyas: Büyük oğlun yanında, büyük gelinin yanında, küçük oğlun yanında küçük gelinin yanında, torunların eteğinde daha ne istersin be kadın.

Hacı İlyas: İstanbul avlunun dışında, burası gene Yozgat toprağı.

Hacı İlyas: Bu para ile çocukları okuturuz, ev alırız, araba alırız.

Hacı İlyas: Elimize para geçince ilk iş çocuğı ameliyat ettiririz.

Hacı İlyas: Bu kadar borç altındayken hastane için sokağı atılır para mı altı-yedi bin lira.

Hacı İlyas: Biz bizi unutmuşuz.

Meryem: Bu dükkân her şeyimizi sömürmekte, hepimiz buraya kurban olacağız.

Ana: Biz İstanbul'un kıyı bakkaliesinde çürüyecek ocak mıydık?

Ana: Biz varken ona(Osman'a) hiçbir şey olmaz.

Naciye: Al ağı baba, altınlarımızı borçlar için kullanın.

Veli: Meryem sen de ver altınlarımızı, getir.

Meryem, bir anne olarak oğlu Osman'ın tedavisi için elinden geleni yapmak tadır. Bu durumu defalarca kocasının ailesine izah etse de ciddiye alınmaz. Öncelik olarak daha refah bir yaşam için dükkânın büyütülmesi ve bir şube daha açmak vardır. Bu bağlamda ekonomik kaygıların yaşamsal ihtiyaçlardan daha mühim sayıldığı ve buna da ailenin reisi Hacı İlyas'ın karar verdiği görülmektedir. Kolektivist kültüre ait ekonomik bir tutum olan ve filmde de yer verilen "ortak kumbara", ev ekonomisinin de temelini oluşturmaktadır. Çalışan bireylerin kazandıkları parayı ailenin her üyesine bildirmesi ve ortak bir alanda toplanması bireyin ekonomik özgürlüğün olmadığını bir göstergesidir. Filmde dükkân açmak için girilen borcu kapatmak adına Naciye kendi altınlarını Hacı İlyas'a

verir. Veli de eşi Meryem'e onun da altınlarını getirmesini söyler, ancak Meryem altınları sattığını ifade eder. Meryem altınlarını Osman'ı hastaneye götürmek için satmıştır.

Resim: Naciye Altınlarını Hacı İlyas'a Verir, Veli de Meryem'den İster

Kaynak: www.youtube.com

“Kır yaşamını konu alan filmlerde (*Kuyu, Kızgın Toprak, Susuz Yaz, Dönüş, Bedrana, Kara Çarşafı Gelin, Sürü, Boş Beşik, Kuma*, vb.) kadın sorunsalı berdel, kumalık, erkek çocuk temaları bağlamında kadın-erkek, kadın- toplum ilişkileri; kadının “mal” gibi alınıp satıldığı erkek toplumlara özgü, erkeğin kadına, kadının kadına tahakkümünden kaynaklanan bir ilişkiler ağı içinde ve kırdaki sahipsiz kalan kadına yaşama hakkının tanınmadığı bir ortamda ele alarak işlenmiştir” (Kalkan, 1988, s. 103).

Bir anne olarak oğlunu yaşatmak isteyen Meryem, aynı zamanda oğlunun hastalığından da sorumlu tutulmaktadır. “Gerçek bir erkek” doğuramamakla itham edilen Meryem'in tedavi için harcadığı çaba da asili ve “başı sert” olarak tanımlanmaktadır. Veli de abisinden altta kalmamak adına Meryem'e yaptığı baskıyı bir adım daha ileri götürerek Veli, “*Bileziklerini verseydin de yüzümü kara çıkarmasaydın*” diyerek hakaret eder. Ailenin ekonomik kalkınmasında kadına ev dışında çalışma alanı sunulmasa da bu bağlamda en büyük destek olarak “itaat” beklenmektedir. Buna ek olarak evde dükkânda satılmak üzere yapılan turşu imalatı da kadınların bir diğer görevi olarak yansıtılmıştır.

Resim: Tedavisi Edilmeyen Osman Kurban Bayramı Sabahı Hayatını Kaybeder

Kaynak: www.youtube.com

Meryem'in tüm çabalarına rağmen, Osman hastaneye götürülmez ve tedavisi başlayamaz bir kurban bayramı sabahı ölür. Kolektivist kültüre verilen bir kurban olarak Osman, ataerkilliğin temsili Hacı İlyas'ın telkinleriyle de iyileşmemiştir. Bireyin, özellikle de kadının yaşamsal özgürlük alanını sınırlayan özellikleriyle ataerkil düzenin kolektivist kültürün üzerinden uygulanışı filmin temasını oluşturmaktadır.

6. DEĞERLENDİRME VE ANALİZ

Ömer Lütfü Akad'ın “Göç Üçlemesi” olarak anılan Gelin(1973), Düğün(1974), Diyet(1975) filmleri, dönemin Türkiye'sinin iç göç hikayelerine ışık tutmaktadır. Filmler, büyük şehirle tanışan Anadolu insanının bocalaması, tutunma çabası ve yer yer yozlaşmasının örneklerini geleneksellik üzerinden izleyiciye sunmaktadır. Her ne kadar üçleme olarak değerlendirilseler de filmler birbirinden bağımsız olarak da ayrı bir evren oluşturmaktadır. Bu bağlamda kırsal kolektivist kültürün büyük şehirde sürdürülme çabasının bir örneği olan Gelin filmi, üçlemenin “kurban” içeren filmlerindedir. Filmde, Meryem'in oğlu Osman'ı yaşatma çabası ve Osman'ın bakkal dükkanı ile kıyaslandıktan sonra dükkanın daha “daha değerli ve elzem” bulunması, göç sonrası ekonomik kaygıların ne denli boyutlara ulaştığını da gözler önüne sermektedir. Ailenin reisi Hacı İlyas'ın memleketleri Yozgat'taki tüm mal varlıklarını satması ve İstanbul'a öyle göç etmeleri ailenin gemileri yaktığının da bir işaretidir.

İç göç hareketiyle İstanbul'a gelen Yozgatlı geniş aile, hem muhafazakâr ataerkil yapısını korumak hem de şehrin ekonomik imkanlarından faydalanmak arzusundadır. Bu bağlamda helal-haram meselesi vurgulanırken bakkalda açık şarap satılması da, ekonomik dar boğazın meşrulaştırdığı sempatik bir ikiyüzlülük olarak belirlemektedir.

Kolektivist kültürün özellikle sosyo-ekonomik olarak hakim olduğu aile yapısı, kadın ve çocuğu ailenin erkek üyelerinin insafına bırakan bir sistemi sürdürmektedir. Filmlerin üretildiği toplumun aynası olduğu kabul edilirse, hem söylemsel hem de göstergesel özellikleriyle iç göç hareketlerinin dönemim toplumsal yapısına etkisi ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmada, hem 1970-1980 arası yapılan iç göç çalışmaları, uygulanan politikalar ve buna istinaden yürütülen diğer araştırmalara ışık tutması açısından önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- Bilgin, N. (2006). *Sosyal Bilimlerde İçerik Analizi: Teknikler ve Örnek Çalışmalar*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Brake, M. (1980). *The Sociology of Youth Cultures Sex And Drugs and Rock'n'roll*. London: Routledge&Kegan Paul .
- Campbell, D. T. (1958). Common fate, similarity, and other indices of the status of aggregates of persons as social entities. *Journal of Society for General Systems Research*.
- Çelik, M. (2007). Örgüt Kültürü Ve Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Bir Uygulama. *Yayımlanmamış Doktora Tezi* . Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- Çimen, Z. (2001). Çimen, Z., (2001) . *Beden Eğitimi Ve Spor Öğrenimi Veren Yükseköğretim Kurumlarında Örgüt Kültürü (Yayımlanmamış Doktora Tezi)*. Ankara: Gzi Üniversitesi.
- Esen, Ş. (1992). Uzun İnce Bir Yolda Türk Sineması. *Sinema Yazıları*, 92, 48-5. *Sinema Yazıları*, 48.
- Forsyth, D. R. (2010). *Group processes*. In R. F. Baumeister & E. J. Finkel (Eds.), *Advanced social psychology: The state of the science* . Oxford: Oxford University Press.
- Galley, C. (2001). *Cultural policy, cultural heritage and regional development*. New

- Jersey: Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, The State University of New Jersey.
- Gökçe, B. (1996). *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Toplumsal Kurumlar*. Ankara: Savaş Yayınları.
- GÖKÇE, F. (2003). *Devlet ve Eğitim*. Ankara: Tek Ağaç Yayınları.
- Hall, S. (2001). "Cultural Studies" *New Di-mensions of Culture and the Impact of the "Structuralisms"*, (Ed: Jeffrey, C., Alexander, Steven Seidman) *The New Social Theory Rea-der*. Routledge, London.
- Kalkan, F. (1988). *Türk Sineması Toplumbilimi*. İzmir: Tümer Ajans.
- Kongar, E. (1991). *Kültür Üzerine*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Moles, A. (1983). *Kültürün Toplumsal Dinamiği*. (N. Bilgin, Çev.) İzmir: Ege Üniversitesi.
- Oyserman, D. C. (2002). *Rethinking individualism and collectivism: Evaluation of theoretical assumptions and meta-analyses.* , 128(1), 3-72. *Psychological Bulletin*.
- Özlem, D. (2000). *Kültür Bilimleri ve Kültür Felsefesi. İstanbul: İnkılap*. İstanbul: İnkılap.
- Takahashi, K. O. (2002). *Commonalities and differences in close relationships among the Americans and Japanese: A comparison by the individualism/collectivism concept.* . *International Journal of Behavioral Development*.
- Teksoy, R. (2005). *Sinema Tarihi*. İstanbul: Oğlak Yayıncılık.
- Turan, Ş. (1990). *Türk Kültür Tarihi: Türk kültüründen Türkiye kültürüne ve evrenselliğe*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Uçar, B. (2016). Hoftsed'e göre Kültürün Boyutları ve Yaratıcılık. *Yüksek Lisans Tezi*. Malatya: İnönü Üniversitesi.
- Williams, R. (1977). *Culture and Society: 1780-1950*. *Middlesex: Penguin Books*. Penguin Books.
- Yücel, İ. (2007). Öğrenen Örgütler ve Örgüt Kültürü, Bir Uygulama. *Yanlanmamış Doktora Tezi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.

7. Bölüm

UYGARLIK TARTIŞMALARINI AFRİKA ÜZERİNDEN OKUMAK

Dr. Öğr. Üyesi Gökhan GÖKTÜRK

Kütahya Dumlupınar Üniversitesi

gokhan.gokturk@dpu.edu.tr

ORCID: 0000-0003-2375-6823

1. GİRİŞ

Uygarlık, Avrupa merkezci bir bakış açısıyla, egemen olanın tanımına tabi olarak gelişmişlik bağlamı ile ifade edilmektedir. Özellikle Batıda XVI. yüzyıldan itibaren meydana gelen düşünsel/felsefi/bilimsel gelişmeler ve XIX. yüzyıl sonrası sanayi devrimi gibi makro gelişmeler, ben ve öteki kavramlarının inşasıyla bu gelişmişlik kavramını kurumsallaştırarak ön yargısal bir kabul halini almasını sağlamıştır. Dolayısıyla günümüzün hegemonik gücüne sahip uygarlığı olan Batının etki alanının içine dâhil edilmediği bir uygarlıklar tartışması yapmak neredeyse mümkün değildir. Her toplumsal yapının kendine özgü şartları bulunmasına karşılık tarihsel ve toplumsal gerçekliğin, egemen olanın tanımlamasına tabi olması sorunsalın derinleşmesine neden olmaktadır. Bu sebeple uygarlığın geçirdiği evrelere Batının yüklediği anlamlar, Batı ile olan etkileşim süreçleri ve kendine özgü gelişim serüveni içerisinde değerlendirmek yerinde olacaktır. Çalışmanın temel bağlamı olan Afrika uygarlığının modernleşme karşısındaki kazanımlarını/sorunlarını bu minvalde tarihsel kökenlerinde aramak gerekmektedir. Afrika uygarlığının bu gelişme düzeylerindeki ayrımlarının temelini, sosyal morfolojik unsurların yanı sıra sömürgeleşme/kolonizasyon ile girmiş oldukları tarihsel süreçler de etkilemektedir. Bu anlamda Afrika uygarlığı özellikle sosyal morfoloji unsurlarının negatif etkileri, mülkiyet kavramını üretememiş olması, bürokratik bir örgütlenmede etkili olamama ve bunlara bağlı olarak modern devlet sistemi geliştirememesi sebebiyle tarihsel serüveninde sömürgeciliğe daha

açık bir yapı sergilemektedir. Gerek mobilite gibi mikro düzlemdeki gelişmeler gerekse devlet oluşumu gibi makro düzlemdeki yapısal gelişmeler de bu çerçevede içerisinde birbiri ile bağlantılıdır. Bu çerçeveden hareketle Afrika uygarlığı Batı'nın iddiası üzerine sosyal morfolojik özelliklerinden dolayı geri mi kalmıştır yoksa morfolojisindeki etkenlerin negatifiği nedeniyle sömürüye açık hale gelmesi kolaylaştığı için modernleşme yönünde kaynakları kullanması zor hale mi gelmiştir? Uygarlık kavramını ele alınışındaki ilkel/gelişmiş, barbar/medeni paradigmasının yol göstericiliğinde tarihsel analizi gerçekleştirilerek bugüne dair Afrika'nın güçlü devlet yapıları geliştiremediğinin nedenselliklerini ortaya koymak bu çalışmanın temel tartışma konusunu oluşturmaktadır.

2. UYGARLIK KAVRAMINA GENEL BİR BAKIŞ

Uygarlık veya Arapça kökenli ifadesi ile medeniyet kavramı sosyal bilimler alanında yoğun bir tartışma imkânı bulsa da kavram siyasal/kurumsal alanda aynı içerikte kullanım biçimine günümüzde sahip değildir. Bu anlam yitiminin ardında özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası, liberal kapitalist dünyanın bireyci yaklaşımlarının genel kabul görmesi etkilidir. Birleşmiş Milletler gibi dünya siyasetini yönlendiren uluslararası örgütlerde artık *uygarlık/medeniyet* kavramı, güç ilişkileri içerisinde gizil anlamlarda etkili olmaya devam etmektedir. Ancak kavrama etimolojik açıdan bakıldığında, tarihsel arka planına sahip düşünsel/felsefi/iktisadi/kültürel anlam derinliğinde bir buharlaşma yaşanmakta ve yerini yirminci yüzyılın büyümlü kavramı olan "*insan haklarına*" bırakmaktadır (Braudel, 2014: 36). Burada dikkat edilmesi gereken bir husus vardır. BM çatısı altında, kavramın günümüzde insan hakları olarak kullanılıyor olması, dünya siyasetinde söz sahibi ülkeler tarafından tüm medeniyetin çıkarlarının insan hakları çerçevesinde ele alındığı/korunduğu anlamına gelmemektedir. Uluslararası düzlemde, uygarlıklar temelinde, güç/çıkar ilişkileri noktasından hareket edildiği gerçeğini ortadan kaldırmamaktadır. Bugünün uluslararası en büyük örgütlerinden biri olan Birleşmiş Milletler, tüm dünya devletlerini kapsasa da ardında gelişmiş Batı uygarlığının tahakküm alanını barındırmaktadır. Bu kullanım dilinin değişimi büyük bir oranda da uygarlık kavramının XX. yüzyıldaki anlam değişiminde gizlidir. Kavramın XVIII. yüzyılda kullanıldığı haliyle olan gelişme ve ilerleme biçimi, XX. yüzyılın dünyasında farklı güç odakları ve değişen

dünya güç ilişkilerine bağlı olarak eski mükemmellik/insanüstülük anlamlarını kullanmada çekingenlik yaratmaktadır (Braudel, 2014: 36). Bu anlamıyla XVIII. yüzyılda ortaya çıkan bu kavramın XX. yüzyıla girerken uğradığı dönüşüm bizlere egemen uygarlıkların ben/öteki karşıtlığında kendisini nasıl yeniden inşa ettiğini de ifade eder. Çalışmanın bağlamı olan Afrika uygarlığının modernleşme eğilimlerinin farklılaşması seyrinin/serüveninin anlam kazanması için bu minvalde kavramının epistemolojik ve etimolojik tahliline eğilmek gerekmektedir.

Uygarlık (*civilization*) kelimesi, XVI. yüzyıldan bu yana kullanılmakta olan uygar (*civilisé*), uygarlaştırmak (*civiliser*) kelimelerinden hareketle yaratılmıştır (Braudel: 2014: 32). Öncelikle kök sözcük “yurttaş” anlamına gelen Latince *ci-vis*’den türemiş olup yurttaşa ait anlamında gelen *civil*’e dayanmaktaydı. Bu haliyle *civil* İngilizcede XIV. yüzyıldan itibaren kullanılmış olup, eğitimli/terbiyeli anlamları kazanmıştır. Hooker’ın 1594’te “Sivil Toplum” olarak bahsettiği bu yaklaşım XVII. ve XVIII. yüzyıllarda merkez bir önem kazanır (Williams, 2006: 70). Kavram ilk kullanıldığı bu dönemde daha çok bir hukuk terimi olarak kullanılmakta idi. Uygar duruma geçiş anlamı taşıyan modern ifade ise Turgot’un kaleminden 1752 yılında çıkmıştır (Braudel: 2014: 32). *Civilization* kelimesini ilk kullanan isim ise 1756 yılında Marki de Mirabeau olmuştur (Tanili, 2000: 12). Kavrama asıl anlamını kazandıracak olan yaklaşım ise Latince yakın kök *civilitas*’tan –topluluk- gelen *civility* (kibarlık) olmuştur. *Civility* kelimesi XVII. ve XVIII. yüzyıllarda bugün *civilization* diyeceğimiz bağlama yakın kullanılmıştır (Williams, 2006: 70). Uygarlık kavramını ifade eden *civilization* bir anlamda saray aristokrasinin özgün karakteriyle ilişkilendirilmektedir. Çünkü ‘*homme civilisé*’ (uygarlaşmış insan) ile saray toplumunun gerçek ideallerini yansıtan insan tipi, ‘*honnét homme*’ (onurlu insan) tanımlanmaktadır. ‘*Civilisé*’ (uygarlaşmış), ‘*cultivé*’ (kültürleşmiş), ‘*poli*’ (nazik) ya da ‘*policé*’ (ahlaklı) gibi saraylı insanın kendisini tanımlama biçimleri aynı zamanda kendi standardının daha alt tabakalarda yaşayan insanlardan üstünlüğünü anlatmak için kullandığı kavramlardan biridir. Bütün bu kavramlar Avrupa üst tabakasının basit/ilkel olarak gördüğü diğer tabakalara karşı kendilerini tanımladığı/ifade ettiği kavramlar olup, aynı zamanda basit/ilkel insanlardan bu tanımlamalarla kendilerini farklı hissederek (Elias, 2013: 116). Mirabeau’nun ‘*homme civilisé*’den yarattığı uygarlık kavramı bu yönde geliştirilmiş olup git gide yayılmış ve farklı toplumsal yapılarda birtakım farklılıklarla kendisine yer bulmuştur (Elias, 2013: 117). Ancak burada dikkat çeken özellik kavramın XVIII. yüzyıl öncesinde kullanılmaması olması ve

neden bu tarih sonrasında kullanımının yaygınlaşmış olduğudur (Tanili, 2000: 12). Bunun arkasında belirli noktalarda XIX. yüzyılda yaygınlaşan kavramın tarihsel olarak bir süreç ve ulaşılan durumu izah ederek Aydınlanmanın genel ruhunu barındırması yatmaktadır. Bu anlamıyla modernlik anlamını yücelterek, uygar/gelişmiş gibi Batı toplumlarının mevcut düzeyini pekiştirmek için genel bir duruma gönderme yaparak vahşilik/barbarlıkla karşıt bir anlamda kullanıldığı görülmektedir (Williams, 2006: 70-73).

Toplumların maddi ve teknik anlamda üretimleri bağlamında ele alınarak, bir anlamda ekonomik sermaye birikiminin kültürel sermaye birikimine dönüşmesi bileşkesinde kentli olmak/medeni olmak, kavramın içinin doldurulmasında temel alınmaktadır. Ancak burada kentli/medeni olma hali daha çok Avrupa merkezci bir açıdan modern/rasyonel düşüncenin gelişimine bağlı olarak değerlendirilmektedir. Uygarlık tartışmaları, kavramın ortaya çıktığı Avrupa üst tabakası içindeki anlamına sadık olarak, Batı-dışı toplumlar ve Batı toplumları arasındaki farklılaşmayı/ayrımları üstünlüğü belirtmektedir. Bu nedenle tartışma daha çok iki yönlü yürümektedir. Bir yanda Batı-dışı toplumlar dışlanmakta diğer yanda Çin, Hint, Türk, Arap gibi toplumlar arasında da ayrımlar gündeme gelmektedir (Göktürk, 2016: 50). Ayrımların temelinde, nezaket/kibarlık/görgü gibi kültürel ifadelerin yer aldığı kültürleşme süreci ile, maddi bir kültür üretimine dayalı ekonomik sermaye de bulunmaktadır. Bu anlamda uygarlık tartışması/tanımlaması, Batı rasyonel düşüncesinin kendisini bilim/teknik/hukuk gibi modern hayatın farklı alanlarında eylemliliklerini üstün/haklı/meşru görme biçimine yaslanarak, kendisini ve ötekini tanımlama çabası olarak da karşımıza çıkmaktadır.

Özellikle de bu meşruiyetin kaynaklarını ortaya çıkarmak bakımından, XVIII. yüzyıl dünyasında kullanılan haliyle uygarlık kavramına yüklenen anlam erken dönemde epistemolojik açıdan dönemin ruhunu anlama noktasında yol göstericidir. Uygarlık/medeniyet kavramı ansiklopedilerde/sözlüklerde şu ilkeler çerçevesinde ele alınmaktadır. İlk olarak bir toplumun maddi ve manevi tüm üretimleri şeklinde ifade edilmektedir. İkinci olarak özellikle bilim ve teknoloji anlamlarında yüksek bir seviyeye ulaşmak anlamı taşımaktadır. Üçüncü olarak medeni olma durumu ile ifade edilmektedir. Medeni olma durumu ise bilim ve teknik alanında gelişmiş olmak, şehirli olmak gibi anlamlar taşımaktadır (Dictionnaire Larousse, 1994: 1620). Görüleceği üzere uygarlık kavramı birbirlerinden oldukça farklı olguların anlatılması için kullanılabilir. Bir yönüyle teknik gelişmişlik düzeyi ele alınırken diğer taraftan bilimsel bilgi düzeyini ve

hatta dinsel düşünceleri ve gelenekleri de ele alabilmektedir. Oxford İngilizce Sözlüğü de “uygarlaştırmak” terimini ‘barbarlıktan kurtulmak, yaşam sanatı için yetenekler kazanmak, aydınlandırmak’ şeklinde ele almaktadır (Bottomore, 2000: 135). Daha özel anlamda erkek ile kadın arasındaki ilişkinin yaşayış biçiminden yemek hazırlama/saklama/yeme şekillerini de ifade edebilmektedir (Elias, 2013: 73). Elias, bu değişik tutum ve davranışların neden ortak bir uygar kavramı altında toplandığını sorgular ve basit bir cevabı olduğunu ifade eder. Cevap bu kavramın Batılı öz bilinci ifade etmek için kullanıldığı yönündedir. Bu kavram, Batılı toplumların son iki ya da üç yüzyıl boyunca daha önceki toplumlardan ya da günümüzdeki “ilkel” toplumlardan farklı olarak sahip olduğuna inandığı şeyleri anlatmak için kullanılmaktadır (Elias, 2013: 73). Özellikle daha köklü bir geçmişe sahip olmakla birlikte, büyük sömürgeci fetihler döneminde bilhassa 1870’ten itibaren Batılı öznenin kendisini inşası da aynı anlayışla yayılmacılık ile doğrusal bir ilişki göstermektedir. XVI. ve XVII. yüzyıllarda olduğu gibi, sömürgeci ideal ile misyoner eğilim iç içe girmekte ve bir anlam kayması yaşanarak XIX. yüzyıl uygarlıklar tartışmasına şekil vermektedir. Bu anlamda Hristiyanlaştırma düşüncesi artık kendini uygarlaştırma görevi ile özdeşleştirmektedir. Bu dönemdeki genel algı da uygarlık ancak Hristiyan olabilirdi, şeklindedir (Ferro, 2002: 36). Roma İmparatorluğu döneminde nasıl uygarlık Romalı olmak üzerine kurulu ise bu çağda da Hristiyan olmak aynı kadim düşünce sistemi üzerine kuruludur. Sömürgeciliğin geniş emperyalist çıkarlara dönüştüğü dönemlerde uygarlık/uygarlaşma evrimsel bir süreç biçimine dönüşerek farklı dönemlerde farklı yaklaşımlarla kendisini göstermektedir. Bu anlamda sömürgecilik bir halkın farklı topraklarda kendisini çoğaltma gücünü oluştururken, emperyalizmin ilk hedefleri uygarlaştırmak, sömürgeleştirmek, kültürünü egemen kılmaktır (Ferro, 2002: 36).

Yayılmacı süreç içerisinde uygarlaşma da artık bir politik/ideolojik/kültürel bir unsur olarak devletlerin resmi görüşü halini almakla kalmamış aynı zamanda kitlelerin de benimsediği bir tutumla kolektif bir eyleme dönüşmüştür. 1895-1903 yılları arasında Sömürgeci Bakanlığı görevi de yapmış Britanyalı devlet adamı/politikacı Joseph Chamberlain’ın yaklaşımlarında bu anlayış gözlenmektedir. 1895 yılında “*Bu ırka inanıyorum*” derken, İngiliz zaferi için emperyalist bir nutuk atıyor ve Fransız, İspanyol rakiplerini aşan bir halkı kutluyordu. Chamberlain’a göre Beyaz adamın omzunda taşıdığı yük dünyayı uygarlaştırmaktı ve İngilizler bunun yolunu gösteriyorlardı. Bu inanç ve görev diğerlerinin aslında

aşağı bir kültürün temsilcileri olduğu anlamına gelmekteydi ve beyaz ırkın öncü gücü olan İngilizlere düşen mesafeyi koruyarak onları eğitmek ve yetiştirmektir. Aynı anlayış Fransızlarda ve diğerlerinde de görülmektedir. Fransızları, İngilizleri ve diğer sömürgeci devletleri birbirlerine yakınlaştıran ve onlarda Avrupa'ya aidiyet bilincini yaratan şey de Avrupa'nın bilimin ve tekniğin ete kemiğe bürünmüş hali olduklarına dair inançlarıydı (Ferro, 2002: 50). Batının ekonomik/kültürel yayılmacılığına dayalı bu hegemonik üstünlük kendini ilerlemenin/gelişmenin yegâne itici gücü olarak görmekte ve haklılaştırmaktadır. Emperyalizm ve yayılmacılık tarihsel ilerleme fikri ile örtüştürülerek toplumsal gelişmenin/değişmenin ilmi ideolojisi haline dönüştü. Batı merkeziliğinin oluşmasında etkili olan tartışmaları ortaya koymak bu anlamda uygarlığın inşasının hangi zemin üzerinde bina edildiğini anlamlı kılacaktır.

3. BATI MERKEZCİLİĞİNİN İNŞASI

Batı merkezci egemen söylemin altındaki kavramsallaştırma çabaları bir tanımlama problemidir. Mevcut ekonomik, askeri ve teknik üstünlük ancak zihinsel bir tanımlama ile meşruiyet kazanır. Bu meşruiyet kendini tanımlama kadar ötekini de tanımlamadan geçmektedir. Örneğin zeki, güzel, akıllı uzun, kısa gibi sıfatlar ancak farklı nesnelere arasında kıyasa tabidir. Tekil olanın kıyası olmayacağı gibi “en” ile başlayacak değerlendirmeler ancak öteki-başka-diğerleri arasında mümkün görünmektedir. Robinson Crusoe adada tekil bir yaşam sürerken daha medeni, daha ileri, daha gelişmiş gibi tanımlamaların anlamı olmayacağı için ancak bu tanımlamalar Cuma'nın varlığından sonra söz konusu hale gelmektedir. Batı'nın üstünlüğü ve Avrupamerkezci bir yaklaşım da kendisinden önceki yüzyıllara ithaf olunan soy kütüğü içinde inşa edilen bir tanımlama problemidir.

Batı egemenliğinde ve Avrupamerkezci bir üstünlüğe dayanan uygarlık tanımlamasında XIX. yüzyıl önemli bir dönüm noktasıdır. Toplumsal tarih içinde insanlar o güne kadar doğa güçleri önünde etkisiz kalarak tarihteki gelişmelere boyun eğmek durumunda kalmıştı. Doğa önünde başarıları insanın tarihle olan ilişkilerinde köklü değişikliklere izin vermiştir. Bu başarı sonunda birey hakları ve övgüsü ön plana çıkmıştır. Geniş halk kitleleri Fransız Devrimi ile birlikte kendi adlarına ve kendi kaderlerini düzeltmek amacıyla toplum yaşantısına katılmaya

başlamıştır. Bireyin doğa karşısında kazandığı üstünlük, yalnızca doğa önünde sınırlı kalmamış aynı zamanda Batı'nın dünya üzerinde kazandığı egemenliğe dönüşmüştür. Bütün bu kazanılan üstünlükler Batı'da tarih ve toplumlar üzerine egemen olunabileceği ve gelişmelere istenilen yönünün verileceği inancını da yaygınlaştırmıştır (Sezer, 2011: 303-304). XIX. yüzyıla gelindiğinde XVI. yüzyıldan itibaren başlayan modernite süreci insanın doğa karşısında egemenliğine dönüşmüştür. Nasıl doğa bilimlerinde kesin yasalara ulaşıldıysa toplumsal olana dair alanda da mutlak yasalara ulaşılabilmesi fikri pozitivist bir metodoloji içinde kabul görmüştür. Sosyoloji dahil olmak üzere modern bilimlerin kökleri bu kavrayış içinde ortaya çıkmıştır. Toplumsal gerçeklik ve tarihsel gerçekliğin sürekliliği ve iç içeliği etrafında doğaya egemen olmanın anahtarının teknik bilgi olması fikri İngiliz düşünür F. Bacon ile birlikte faydacı bir metodolojinin egemenliğine dönüşmüştür. Doğaya egemen olmak ise ancak teknığe dayalı faydalı bir bilgi ile mümkün hale gelmiştir. Bacon'ın ifadesiyle anlamak, hükmetmektir; bilgi, güçtür; bilmek yapmaktır. Tabiatı ve onun işleyişini anlamak lazımdır. Tabiata hâkim olmak onun yasalarını bilmekle mümkündür. Bu da ilerleme ile mümkündür (Bacon, 2012: 15-99). Bu anlamda XIX. yüzyıl yeni bir çağın başlangıcıdır. Bu yüzyılda Batı yeni bir toplum biçiminin öncüsü ve habercisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı zamanda ilk defa Batı XIX. yüzyılla birlikte, önerdiği yeni toplum tipinin bütün toplumlar için geçerli örnek olduğu iddiasındadır. Eski Çağda ya da Orta Çağda böyle bir iddia yoktur. Ancak Batı XIX. yüzyılda yeni toplum tipini bütün toplumlar için geçerli evrensel model sayacaktır (Sezer vd. 2001: 25). Bu anlamda modern dünyanın oluşmasında/ortaya çıkmasında iki temel dönemeç bulunmaktadır. Bunlardan ilki, modernitenin doğuşu ile ilgilidir. Bu tesadüf eseri ortaya çıkmayan, aynı zamanda kapitalizmin de doğduğu Aydınlanma dönemidir. Moderniteyle birlikte insanların bireysel ve kolektif olarak kendi tarihlerini yapmaları gerektiği savına dayanır. İkinci dönemeç ise Aydınlanma felsefesinin ifade ettiği biçimiyle modernitenin burjuva karakteridir. Bu da kapitalizm boyutuyla ilişkilidir (Amin, 2016: 16). Eşitlik, özgürlük gibi toplumsal haklar kapitalizmin yarattığı eşitsiz bir sistem içinde gelişmek zorunda kalmıştır. İngiliz faydacılığı ve Aydınlanmanın bireysel aklının yarattığı dünya ise rekabet üzerine kurulmuştur. Bu rekabet yayılma, ele geçirme ve üretimin söz konusu olduğu alanlarda artı ürüne sahip olma biçiminde kendisini göstermiştir.

XIX. yüzyılda Batı'nın genel yasalara tabi, evrensel bir toplum modeli sunma/biçimlendirme anlayışı ise Batı uygarlığının sunduğu tarihsel gelişmelere

bağlı olarak ortaya çıkan yayılmacı anlayışla açıklanabilir. Batı’da bilim ve emperyalizm aynı ölçekte yayılmacı bir perspektifle eklektik bir biçimde görünür. Bilinen dünyanın imparatorluğunu elde etme amacı, rekabeti Avrupa topraklarının ötesine taşımıştır. Bilim ise gerek teknik gerekse felsefi temelde bu amaca paralellik göstermiştir. Bu anlamda yayılmacılık, XIX. yüzyılın çok öncesinde bir güç problemi olarak meşrulaştırıcı bir işlev görmekteydi. Üzerinde tüflü tepeler yükselen, bataklıklarla kaplı ve verimsiz toprakların yayıldığı alanda doğan Roma’nın, birkaç kulübenin meydana getirdiği bir köyden, kendini evrensel kabul eden bir imparatorluğa dönüştürmesi bu anlamda örnek oluşturur (Braudel, 201: 168). Merkantilizmin değerli madenleri elinde bulduranın zenginleşeceği arzusu başlangıçta fetihler kanalıyla yürümekteydi. Yeni ülkelerin fethi, değerli madenleri, yeni bitkileri ve sonrasında köle emek gücünü beraberinde getirmekteydi. Diğer taraftan 1400’ler sonrası Avrupa yayılmacılığı kısmen de olsa bir Haçlı yayılması olarak kabul edilebilir. Ancak bir nüfus artışı sonucu ortaya çıkmış bir problem de değildir. Avrupa yayılmacılığı en çok ticari bir maceraydı ve Avrupa güçlerinin sömürge politikalarında görülen o güçlü ticari hava bu yayılmacılığının arkasında yatan temel motiflerin bir sonucuydu. Geniş ekonomik fırsatlar Avrupa denizaşırı yayılmacılığını kamçılıyordu. Bir anlamda din bahanenin, altın ise dürtünün kaynağıydı (Cipolla, 1998: 86-87). Bu arzu ise sömürgeciliği Avrupa’nın güçleri arasında başlıca rekabet alanına taşımaktaydı. Modern zamanlarda, toplumlarda ise bu emperyalist bir rekabete dönüşecekti. Zenginliği sömürerek kendi topraklarına taşıma anlayışı güden Avrupalı devletlerin farklı bir içgüdü geliştirmesine neden olacaktır.

Bu anlamda modern toplumda durum farklıdır. Orta Çağ’ın sonunda meydana gelen teknik devrim her şeyin değişmesine neden olmuştur. Bu teknik devrim ile birlikte modern burjuvazi doğmuş, gelişmiş ve ilerlemiştir. Burjuvazinin temel çalışmaları üretim ve mübadele alanındadır. Kölelerin el emeğinden yoksun olunması, burjuvaziyi yeni kaynak arayışlarına ve yeni teknik yollara yöneltmiştir. Atlantik’in tehlikeli dalgalarına karşı yapılan güçlü yelkenli gemiler, zemberekli saat geliştirilmesi ile okyanusun neresinde olduğunun rahatça bilinmesi pazarın geliştirilmesi sonucunu hızlandırmıştır. 1530 yılında Johann Jurgen’in iplik yapımını geliştiren rotatif çıkırığı bulması ve daha sonra şerit yapma makinesiyle örgü makinesi icadı tekstil alanında seri üretim için önemli öncüller arasındadır. Maden çıkarma endüstrisi ve madenlerin yüksek dereceli fırınlarda işlenmesi yine önemli gelişmeler arasında sayılabilir. Bütün bunlar Orta Çağ’ın

zanaat atölyelerinin sonunu hızlandıran gelişmelerdir. Üretimin dönmesi için yüksek sermayeye ihtiyaç duyulmakta ve fabrikaların yayılımı hızlanmaktadır. Böylece Avrupa topraklarında teknik bir uygarlık doğmuştur. Bütün bunlar dünyanın geri kalanını değiştirecek devrimlere kaynaklık etmiştir. Yeni teknikle donatılmış ticareti genişletmek, yeni pazarlar elde etme, altın ve hammadde kaynaklarına kapmak amacıyla büyük bir rekabet başlamıştır. Ortaya çıkan bu ruh ile dünyanın geri kalanında keşif ve istilalar artmıştır (Luraghi, 2000: 15-16). Emperyalist gelişme sömürgecilikten ayrı olarak bu yüzyılda ortaya çıkmıştır. Emperyalizmin yansımalarının en önemlileri uygarlaştırma misyonu, siyasi prestij, güç ve kapitalist kar arzusudur (Sunar, 2007: 79).

Tüm bu gelişmeler sadece teknik veya ekonomik üstünlük sağlamakla kalmamış aynı zamanda Batı'nın zihinsel üstünlüğü problemini de taşımıştır. Bu üstünlük Descartes'ın beden-zihin düalizmiyle, Bacon'ın tekniğe dayalı faydacı felsefesi ve deneyselciliği ile XVI. ve XVII. yüzyıla kadar hatta daha öncesine indirgenebilir. Darwin'in düşüncelerinden hareketle kurulan ve XIX. yüzyıl sosyal düşüncesini etkileyen Sosyal Darwinizm ise emperyalizm ile el ele yürüyen bir uygarlaştırma anlayışının ortaya çıkmasında etkilidir. Bu düşüncede, Avrupa'nın tarihin zirvesinde olduğuna inanılmaktaydı. Bilimsel olarak ilerleme, pozitivist ve materyalist tarih anlayışıyla birleşince, uygarlaşmış olanlar ve uygarlaşmamış olanlar diye iki ana grup çıkmaktadır (Sunar, 2007: 69). Görüleceği üzere Batı'da bilim, teknik, ekonomi birbiriyle ilintili olup rasyonel bir paradigma etrafında tarihsel bir süreklilik ile birlikte ele alınmaktadır. Bu anlamda Batı, kendisini ve ürettiği değerleri öteki olarak adlandırdığı genel anlamda Doğu olmak üzere diğer uygarlıklardan farklı, özel ve üstün bir bakış açısıyla tanımlamaktadır. Avrupamerkezilik yaklaşımına eleştiri getiren "Dünya Sistemi Analizcileri" açısından dünya tarihine bütüncül ve kısıtlayıcı unsurları aşan bir paradigma ile yaklaşılmalı ve bu yanlışlık giderilmelidir. Bu düşünürlere göre gizemli "Doğu" ile bağlantısı kurulmaksızın "Batı'nın" varlığından söz edilemez, onların tarihsel varlığı ise "Batılı" hayal gücünün icadıdır (Frank ve Gills, 2003: 57). Daha önce belirtildiği gibi öteki ile aralarındaki temel problem güce bağlı olarak yaşanan tanımlama problemdir. Avrupa ve genişlemiş anlam haliyle Batı, kendisini gelişmiş, ilerlemiş, uygar olarak tanımlarken Doğu uygarlıklarını geri kalmış, barbar, medeni olamayan anlamında betimlemektedir. Bu üstünlüğü ise Batı, iklim, coğrafi koşullar, zihniyet, bilim, teknik gibi çeşitli gerekçelere dayanarak ama daha çok indirgemeci bir açıyla ele almaktadır.

Tartışmanın modern versiyonu ise Sanayi Devrimi gibi büyük devrimlerin, gelişmelerin neden Batı'da ortaya çıktığı ancak özellikle Çin gibi diğer Doğu medeniyetlerinde gerçekleşmediği problemidir. Diğer bir anlamda Avrupa Mucizesinin hangi kaynaklara sahip olduğu ve Doğu'da neden gelişmediğidir. Bu konuda farklı kanatlar konuyu iki kutuptan ele almaktadır. Batı'nın üstünlüğünü savunan M. Mann, C. Tilly gibi Avrupamerkezci kanat, ekonomik, askeri ve teknik yönlerden Batı'nın üstünlüğünü ele alırken, J. M. Hobson gibi isimler ise büyük gelişmelere neden olacak icatların ve tekniğin kaynağının özellikle Çin olduğunu ve Batı'nın gelişmişliği altında Doğu'nun varlığının bulunduğunu savunmaktadırlar. Avrupa Mucizesi kitabında E. Jones, iklim ve doğal afetlerden ekonomik atımlara kadar Avrupa'nın üstünlüğünü Batı merkezli bir açıdan ortaya koyar. Jones'a göre jeofiziksel (depremler, yanardağ patlamaları vd), iklimsel (kasırgalar, tufanlar vd.), biyolojik (salgın hastalıklar, çekirge istilaları), toplumsal (savaşlar, insan yapımı yapıların çökmesi, vd.) gibi nedenler ortaya koyarak tüm bu modellerin Avrupa'da daha iyi koşullara sahip olduğunu iddia eder. Örneğin; jeofizik ve iklim bakımından Avrupa, dünyanın geri kalanından daha sakin bir yapıya sahip diye belirtir. Diğer örneklerle Çin'de iklimsel kıtlıkların yoğunluğunun verilerini ortaya koyarak nüfusun yüzde yirmi sekizinde yamyamlık ortaya çıktığını ifade eder. Hindistan'da muson yağmurları nedeniyle yaşanan yiyecek ve tarımsal üretimin başı boş kitlesel göçlere neden olduğunu, yamyamlık, intihar ve açlıktan ölme ile sonuçlandığını oysa Avrupa'da bu oranların çok düşük oranlarda kaldığını belirtir (Jones, 2008: 75-84). Jones, verileri ortaya koyarak istatistiksel vaka analizi yapmakta ancak karşılıklı ilişkilere dayanan ve Batı'nın uluslararası şirketlerle, Çin-Hindistan gibi önemli kaynaklara sahip Doğu'nun kaynaklarını kolonyal bir tarzda nasıl sömürüldüğünü ifade etmemektedir. Örneğin İngiltere'nin tüm tarih boyunca dünya uluslarının ilgisini çekmiş olan Hindistan'ın, Doğu Hindistan Şirketi aracılığıyla sömürgeleştirme girişimi göz önüne alınmamaktadır. Yine Yeni Çağ'da Hindistan yalnızca İngiltere tarafından sömürgeleştirilmeye çalışılmamış aynı zamanda bu amaçla bölgeye gelen Batılı ülkelerin sonuncusu olduğu dahi belirtilebilir. XV. yüzyılın sonlarında Portekizliler, ardından Hollandalılar bölgenin zenginliklerini ele geçirmek için çoktan rekabete girişmişlerdi (Bulut, 2003: 72). Weberyen geleneğe sahip tarihsel sosyoloji alanında önde gelen isimlerden Michael Mann de, Jones gibi Batı'nın ürettiği rasyonel modellerle üstünlüğünü ortaya koymaya çalışır. Mann, ideolojik, askeri/siyasal ve ekonomik iktidar temelinde gelişen Batı'nın tarih-

sel köklerini açıklar. Hristiyanlığın yayılcı bir iktidarın temelindeki önemine vurguda bulunarak ekonominin de Weber bakış açılı bir ifadeyle Hristiyanlığın alt-yapısına sahip olduğunu belirtir (Mann, 2012: 435-436). Toplum iktidar ağlarının ördüğü sistematik bir yapı olarak görmekte olan M. Mann, Batı'da bu ağların rasyonel bir temelde inşa olduğunu belirtir. Ancak tarihsel verilerde sömürgecilik, Hristiyanlığın Orta Çağ'da oynadığı birleştirici, geliştirici rol kadar önem görmemektedir.

Sömürgecilik Batı'nın kapitalist sistem öncesi edindiği sermaye birikimi açısından ciddi bir birikimdir ve Batı'nın zenginliği, kolonyal sistemde hareket edilerek, kurumsallaşmış bir yapı üzerinden inşa edilmektedir. Sömürgeci, kolonyal sistemin haklılaştırılması veya meşruiyeti problemi ise gerek güce dayalı bir hukuk sistemi içinde gerekse felsefi/düşünsel temelde ortadan kaldırılmaktadır. Baskıya ve zora dayalı bir sistem olduğu için kendisini meşrulaştırma gibi bir çaba da bulunmamaktadır. Bu çabanın içinde olmamak esasında Batı'nın sınıfsal konumundan kaynaklanmaktadır. Avrupa medeniyeti veya Batı medeniyeti iki aşırıdır burjuvazinin daha önce aristokrasinin yani egemen sınıfların etrafında şekillendiği için kendi içinde yarattığı problemleri çözmek konusunda da yetersiz kalmaktadır. Bu problemlerden ikisi öncelikle sömürgecilik daha sonra ise proletarya sorunudur (Césaire, 2015: 83). Güç ilişkileri içinde bir hak olarak değerlendirilmektedir.

Hegel bu konuda Batı düşünce sistemi içinde devlet, akıl, özgürlük gibi kavramları tarihsel tin içinde ele alan ve kendisinden sonra gelen düşünürleri, sistemleri fazlasıyla etkileyen önemli bir filozoftur. Hegel'e göre tinin tözü özgürlüktür. Tarih sürecinde tinin amacı da öznenin özgürlüğünün gerçekleştirilmesidir. Dünya-tininin içerdiği bu töze herkesin özgür olmasıyla erişilir. Bu anlamda dünya-tarihi tinin kendisini gösterip açması ve kendinde olan şeyin bilgisine erişilmesi anlamına gelir. Hegel'e göre Doğulular, tinin ya da tin olarak belirlenen şeyin insanın kendisinde mevcut olduğunu ve özgür olduğunu bilemezler. Bilmedikleri için de özgür değillerdir. Despotik sistem içinde sadece bir kişinin özgürlüğünü kabul ederler. Bu tek kişi ise ne özgür bir adamdır ne de insandır. Kendisini gerçekleştirerek tinin bilincine varmış ilk medeniyet Hegel'e göre Yunan medeniyetidir. Ancak onlar da Roma gibi bazı insanların özgürlüğünü kabul ederek köleliğe salık verdiler. İlk defa Hristiyan dünyasında insanın insan olmaktan özgür olduğunu kabul eden ulus Germen uluslarıdır (Hegel, 1995: 64-66). Esasında XII. ve XIII. yüzyıldan itibaren Avrupa'da kent devletleri, kral-

lar ve kilise arasındaki savaşı özgürlük problemi üzerinde önemli etkiler meydana getirmekteydi. Özgür olarak kendini yönetmek isteyen kent devletleri bir taraftan krallardan korunmak isterken diğer taraftan kilisenin evrensel tahakkümüne karşı konum almaya çalışmaktaydı. Öte yandan krallar da krallık üstü bir imparatorluk payesi için mücadele ederken aynı zamanda son sözü söyleme konusunda kiliseye karşı mücadele içinde bulunmaktaydı (Skinner, 2014: 23-42). Dolayısıyla Batı’da bireysel özgürlüğün gelişmesinde kent devletleri ve tüccar kapitalizmi önemli bir sınıfsal mücadeleyi ifade etmektedir. Rönesans’ın Floransa ve diğer İtalyan kent devletlerinde ortaya çıkan sosyolojik görünüm göz ardı edilemez. Ancak bu Doğu’yu tinin yani özgürlüğün ve kendini gerçekleştirme- nin engeli sayar mı? Tartışılması gereken bir olgudur. Batı’da özgürlüğü sağlayacak tinin tözü zorunlu bir çatışmanın konusu mudur? Özgürlük sivil toplumun katmanlarından mı gelmektedir? Yoksa üstte birliği sağlayamamış ancak parçalı da olsa zora/güce dayalı yapılardan mı gelmektedir? Çünkü kent devletlerini de yöneten aileler sermaye ve gücü elinde bulunduran ve herkes için değil kendi politik güçlerini kuvvetlendirmek isteyen unsurlardır. Yani Hegel’in dünya-tininde arzuladığı herkes için özgürlük mümkün görünmemektedir. Kaldı ki Hegel’de, Germetik Tin yeni dünyanın tinidir, ereği de özgürlüğü belirlemektedir. Germetik halkların özünü, belirlenimini ise Hristiyanlık oluşturmaktadır, şeklinde belirtmektedir (Hegel, 1995: 253). Hegel bu açıklamasıyla Batı’ya Germetik halkların önderliğinde özgürleştirici bir misyon da yüklemektedir. Bu anlamda Batı’nın ilerici ve gelişmiş olması ile Doğu’nun barbar/geri kalması durumunu, tinin ötesinde daha başka sosyolojik unsurlarda aramak gerekebilir. Kökleri Cicero’ya dayanan “*virtus*” kavramının Rönesans döneminde Petrarca ile işlenen hümanizmin temel ilkelerinde de yer aldığı “*vir virtus*” kavramı buna örnektir. Bir adam yetiştirmek veya adam gibi bir adam yetiştirmek anlamına gelebilecek kavram belagat sanatında ustalaşmayı içermektedir. Etkili veya iyi söz söylemek ise kendi meşruiyetini yaratacak düzeyde “adamlar” / “*vir virtus*”lar yetiştirerek sistemin kaderini kendi yaratacak kabiliyeti geliştirmeyi içerir (Skinner, 2014: 113). Bu da tam olarak Hegel’in Germetik halklara yüklediği Hristiyan olmaksızın öte tahakküm mücadelesini de içeren sınıfsal çatışmanın yansımasını içerir. Bu anlamda her şeyi Batı’nın kolonyal sistemine de yıkmadan tarihsel verileri işlemek gerekmektedir. Ancak Batı düşünce geleneği içinde Marx’tan Weber’e, Parsons’tan Huntington’a kadar ilerici/gelişmiş/çağdaş/üstün kavramlarına dayanan yerleşik bir Avrupamucizesi fikri temellerinin mevcut olduğu da gözden

kaçmamalıdır. Batı'nın tarih anlayışına dayanan evrimci bir ilerlemeci tarih anlayışı tüm bu düşünürlerde sistematik bir süreklilik içerisinde kabul görmektedir. Hegel, dört prensibe yasladığı evrensel tarih anlayışında 1. Doğu alemi 2. Yunan alemi 3. Roma alemi ve en gelişmiş olan 4. Germen alemine yer verir (Hegel, 1991: 271). Hegel, özgürlüğün Doğu uygarlığından Batı uygarlığına gelişimini ortaya koyar bu dizilimle. Doğu uygarlığı tarihin çocukluk çağıdır, Grek uygarlığı erginlik çağı, Roma yetişkinlik çağı ve Germen uygarlığı ise dünya tarihinin yaşlılık çağıdır (Bozkurt, 2005, 136).

K. Marx, Hegel'den yola çıkarak ancak tarihin, dinin, felsefenin veya tinin bir devindirici gücü değil, devrimin olduğu yaklaşımdan hareket eder. Üretici güçler tarafından belirlenen maddi koşullar, filozofların töz veya tin dedikleri şeyin somut temelidir (Marx ve Engels, 1992: 46). Dolayısıyla Marx'ın tarihi ele alış biçimi üretim araçları temelinde iktisadi bir kavrayışa dayanır. Batı ve Doğu toplumlarına bakışında iktisadi çözümlenmeler yine şark despotizmi altında tartışılır. Marx'a göre Doğu'da Batı'dan farklı olarak özel mülkiyet yoktur. Devlet burada en büyük toprak sahibidir ve egemenlik toplulaştırılmış toprak mülkiyetidir. Buna karşın, toprağın hem özel hem de ortak zilyetliğinin ve kullanım hakkının varlığına rağmen özel toprak mülkiyeti yoktur (Marx, 2018: 777). Görüleceği üzere mülkiyet geliştirememiş ve eylemlerinden sorumlu yani otonom bir varlık olamamış Doğulu özne bağımlılıkla hareket eder ve kapitalizmin gelişmesini sağlayan özgür emek oluşmaz. Oysa kapitalizmin gelişmesi için ve sonra da yıkılması için tarihin ilerleme aşamalarının yaşanması gerekmektedir. Bu durum Marx'ın Hindistan üzerine yazdığı yazılarda açıkça görülür. Marx, Hindistan'ın geçmişi için istilaların tarihidir der. Bunu bir adım ileri götürerek Hindistan toplumunun bir, hiç değilse bilinen bir tarihi yoktur diye devam eder. Edilgenlik üzerine kurulmuş istilalardan Türkler, Ruslar, Persler mi yoksa İngiltere'ninkini mi tercih etmeliyiz diye sorar. İngiltere'ye yerine getirmesi gereken iki misyon yükler. Birincisi yıkıcı öteki yenileyici. Eski asyatik toplumun ortadan kaldırılması ve Asya'da Batılı toplumun maddi temellerinin atılması (Marx ve Engels, 1976: 414). Marx, Hindistan'a İngiltere tarafından medeniyet getirilmesini salık verirken onu Dünya tarihinin bir parçası olması yönünde kanaatini belirtmekteydi. Bu Hegel'in özgürlükçü Dünya Tininden öte kapitalizmin aşılması gereken önemli bir adımının gerçekleştirilmesi anlamını taşımaktaydı. Tek bir tarih ve yaşanması gereken tek bir yol. Ancak sömürgeciliği haklılaştırmaktan geçmekteydi. Ünlü düşünür Alexis de Tocqueville'nin Fransa'nın Cezayir

işgalini değerlendirirken belirttiği üstünlük içeren yaklaşım Batı'nın ortak ve tarihsel süreklilik içeren yaklaşımını oluşturmaktadır. Cezayir'de Bugeaud'un uyguladığı yoğun şiddet Fransa'da tartışmalara neden olmakta ve konunun en hararetli tartışmalarında Tocqueville, Bugeaud'a yazdığı mektupta şiddeti yayma stratejisini desteklediğini belirtmektedir. Barışçıl siyasetin Fransa'yı başarıya götürmeyeceğini belirtir. Ona göre sömürge sahibi olmak büyük bir ulus olmanın gerekliliğidir. Sömürge yarışında Fransa'nın geri kalması sanayileşmeden kaynaklanan problemlerin de çözümünü geciktirecektir (Sunar, 2016:45). Özetle Avrupamerkezci bir yaklaşım ilkel/arkaik toplumdaki modern topluma gidişin simgesel ifadesidir. Bu görüşe göre dünyanın 1500'den önceki standart resmi iki temel özellik üzerine kuruludur. Birincisi sözde durağan bir geleneğe bulanmış bir dünya; ikincisi ise irrasyonel despot devletlerin yönettiği ve özellikle Doğuda geri kalmış, medeniyetler arasında sıkışmış bir dünya (Hobson, 2018: 43). Dolayısıyla başlangıç ve en iptidai oluşumlar Batı dışı toplumlara atfedilirken gelişme, ilerleme fikri ise Batı'ya özgü olarak kabul görmektedir. Modernleşme ve değişim kuramlarında açıkça görülmektedir. Aynı zamanda Batı'da bu düşüncenin sistematik bir biçimde gerek bilimsel alanda gerekse politik alanda kurumsallaştığı sonucu çıkarılabilir. Oryantalizmin kurumsallaşması meselesidir bu aynı zamanda. Oryantalizm, Doğu il uğraşan toplu bir müessesedir. Doğu hakkında hükümlerde bulunur. Onu tasvir eder, tedris eder, yönetir kısacası Doğu'ya hakim olmak, onu yeniden kurmak ve onun amiri olmak için Batı'nın bulduğu yoldur (Said, 2013: 13).

4. AFRİKA'YA KISA BİR BAKIŞ

Atlantik okyanusuna sınırı olan küçük Avrupa ülkelerinin yayılmacılığı kısa sürede Amerika, Asya, Güney Amerika kıtalarına yayıldı ve dünya büyük bir küresel ticari ilişkilere sahne oldu. Bütün modern dönemler boyunca Avrupa'nın dünyaya yayılışında ülkeler arası rekabet ve onun yol açtığı yaratıcılık ve yıkım damgasını vurdu. Avrupalılar dünyanın her yerinde sömürgeciliklerini, emperyalizmlerini kurumsallaştırarak ilerlediler. Ancak bu ilerleme şiddete ve yerli halkları acımasız biçimde sömürerek gerçekleşti. Bir anlamda Avrupa'nın Dünyasallaşması sürecinde uygarlık ve barbarlık el ele yürüdü (Morin ve Ceruti, 2014: 22). Bu ilerlemenin en somut yaşandığı yerlerin başında ise kara kıta Af-

rika yer aldı. Her ne kadar sömürgecilik ve emperyalizm Latin Amerika, Hindistan gibi çeşitli bölgeleri, kıtaları etkilese de Afrika gerek kölelik gibi Atlantik köle ticaretine maruz kalan bir durumdan dolayı gerekse iktisadi gerilik, açlık, yoksulluk ve iç savaşlarıyla modern dünyanın en görünür uygarlık problemini oluşturmaktadır.

Afrika, Asya'dan sonra dünyanın ikinci büyük kıtasıdır. Eski bir kıta olması sebebiyle doğal zengin kaynaklara sahiptir. Önemli maden yatakları Afrika'yı her zaman ilgi sahası haline dönüştürmüştür. XIX. yüzyıldan önce Afrika'nın büyük bölümünde, her biri kendi yönetimine, kendi diline, kendi kültürüne sahip bağımsız devletleri vardı. Hatta Afrika, XVII. yüzyıla kadar büyük imparatorlukların ve uygarlıkların merkezi oldu. Afrikalılar ile ilk iletişime geçen yabancılar doğudan gelen Araplardı. IX. yüzyıl ve X. yüzyıllarda Arap denizciler Kızıldeniz'den Madagaskar adasına kadar bütün Doğu Afrika kıyılarına kadar ticaret merkezleri kurdular. XV. ve XVI. yüzyıllarda gerçekleşen coğrafi keşifler ise Avrupa ülkelerince Afrika'nın keşfedilmesine ve sömürülmesine kapı araladı. İlk gelenler Portekiz ve İspanya krallarının ayrıcalık tanıdığı ticari şirketler aracılığıyla gerçekleşti. Bu şirketlere bölgeleri yönetme görevi de verildi. Altın ve köle ticareti başlıca ticaret kaynağını oluşturmaktaydı (Edt., 1992: 46-47). Afrika'nın zenginliği kısa sürede büyük güçlerin iştahını kabartmaya yetmişti.

Coğrafi keşifler neticesinde dünyanın paylaşım savaşında ilk büyük devletler arasında İspanyollar ve Portekizliler bulunmaktaydı. Kolomb, 1492'de İspanya monarşisini temsilen Yeni Dünya'yı keşfettiğinde sömürge toprakları üzerinde çözüm bulunamayan bir rekabeti de başlatmış oldu. Uluslararası yayılma hareketini daha önce başlatmış olan Portekiz kendisini bütün kafir toplumları esirleştirmekle yetkilendiren 1455 tarihli papalık fetvasını öne sürerek, yeni bölgelerde hak talep etti (Williams, 2014: 21). Bu anlamda Colomb'un keşifleri İspanya ve Portekiz arasındaki dengeleri bozabilirdi ve öyle de oldu. Bu durum 7 Haziran 1494 yılında İspanya ve Portekiz arasında Tordesillas anlaşmasının imzalanmasına neden oldu. Anlaşma dünyayı Cabo de Verde adalarının 370 fersah batısından itibaren hayali bir çizgi ile kuzey ve güney yönünde ikiye bölüyordu (aktaran Bal, ve Elik, 2014: 109). Böylece papa keşfedilen toprakları ve insanları anlaşma ile Portekiz'e bağlamış oldu. Afrika kıyıları, Hindistan ve Brezilya kontrolü Portekiz'e geçmiş oldu (Edt, 1992: 47). 1444 yılında Portekizli denizci Lancarote de Lagos, Senagal Nehri'nin ağzına doğru yola çıktı. Burada o ve adamları bir grup Afrikalıyı rehin aldı ve köle olarak sattı. Bu köle almak için Avrupalıların ilk

girişimlerinden biriydi (Gilbert ve Reynolds, 2016: 227). Afrika'daki köleleştirme elbette Avrupalı denizciler gelmeden önce de mevcuttu. İlk teması sağlayan Müslüman Araplar da Afrika'da köle ticareti yapmaktaydı. Diğer taraftan kölelik İslam uygarlığını da aşan insanlık tarihi kadar eski bir geleneğe sahipti (Braudel, 2015: 165). Fakat Atlantik köle ticareti ise kölelerin sayıları bakımından konuyu başka bir boyuta taşınmasına neden olmuştur. XVI. yüzyılda Amerika'ya yılda 1000-2000 köle gelmekteydi. Bu rakam XVII. yüzyılda 10-20 bine ulaşmış, XIX. yüzyılda ise 50 binlere kadar artmış göstermiştir. Afrika'dan köleleştirilen insan sayılarına özgü en yakın tahmini sayı ise P. Rinchon'un hesabıdır. Yeni Dünyaya getirilen köle sayısı 14 milyondur. Afrika nüfusunun 1500'lerde 25-30 milyon civarı, 1850'lerde ise 100 milyon olduğu düşünülmektedir (Braudel, 2015: 165-166). Oranlar göz önünde bulundurulduğunda Afrika kıtası nüfusu için ne kadar önemli bir insan gücü olduğu hesap edilebilir. İşin ilginç tarafı tüm bu Atlantik köle sisteminin altında büyük ölçüde şeker gibi görünüşte zararsız bir şeyi üretmek yatmaktadır. Avrupalıların Afrika'dan zorla ele geçirdiği köleyi tüketen plantasyon ekonomisi öncelikle olarak şeker üretimi için vardı. Atlantik'i geçen 14 milyon Afrikalının çoğu Karayipler ve Brezilya'daki şeker plantasyonlarında çalıştırılmaya götürülmüştür (Gilbert ve Reynolds, 2016: 233). Avrupa'nın XVI. yüzyıldaki kısıtlı nüfusu, Yeni Dünya'da şeker, tütün, pamuk gibi başlıca ürünleri maksimum ölçüde üretmek için yeterli değildi. Yeterli sayıda özgür işçiye sahip olmayan Avrupa, gereği köleleştirmede gördü. Avrupalılar önce yerli halklara sonra da Afrika'ya yöneldi (Williams, 2014: 24-25). Kölelik meselesi ahlaki veya felsefi olmaktan daha çok iktisadiydi. Adam Smith *Ulusların Zenginliği* eserinde Sömürgeler Üzerine pasajında toprağın ihtiyaç duyduğu çalışana şöyle ifade eder:

“Her sömürgecinin eline, ekip biçmeye gücünün yetebileceğinden çok toprak geçer. Sömürgeci yönünden ödenecek rant yoktur; herhangi bir vergi de yok gibidir. Toprağın mahsulüne ortak çıkan arazi sahibi olmadığı gibi hükümdara düşecek pay da çoğu pek azdır. Böyle hemen hemen tümü kendine kalacak bir mahsulü elden geldiğince çoğaltmak için gerekli dürtülerin hepsi onda vardır. Gelgelelim, toprağı çokluk pek geniş olduğu için gerek kendinin gerek çalıştırmak için bulabildiği öbür kimselerin olanca çabasıyla, oradan, yetişmesi kabil mahsulün onda birini zor yetiştirir. Bundan ötürü, sağdan soldan ırgat devşirip, onlara en dolgun ücreti vermeye can atar. Ancak toprağın bolluğu ve ucuzluğu, bir yandan bu dolgun ücretler dolayısıyla, o ırgatlar, toprak sahibi olmak

ve kendileri ilk efendilerini hangi nedenle bırakıp gittilerse, aynı nedenle çabuk ayrılıp gidecek başka ırgatlara aynı derecede bol ücret vermek üzere, sömürgeci- den çabuk ayrılır... Öbür ülkelerde rant ile kar, ücretleri yutar; o yüzden, halkın iki üst tabakası, alt tabakayı ezer. Yeni sömürgelerde ise, iki üst tabaka çıkarı dolayısıyla, alt tabakaya hiç değilse, o alt tabakanın köle olmadığı durumunda olmadığı yerde, daha cömertçe, daha insanca davranmak zorunda kalır. Ekilmemiş, doğası en bereketli topraklar, hemen hemen bedavaya gelir” (Smith, 2006: 616-617).

Smith’in ifadelerinden iki sonuç çıkartılabilir. Birincisi yeni ele geçirilmiş topraklarda mülkiyet hakkı elde etmiş Avrupalılar, bu geniş ve bereketli topraklarda maksimum üretim/kazanç edinmek amacıyla yoğun bir işgücüne ihtiyaç duymaktaydı. İşgücü açığı özgür insanlardan elde edildiğinde bir süre sonra işi öğrenen ve kendisi de toprak sahibi olma hakkı olan insanlar tarafından sürekli ırgat olma biçimi bozulmaktaydı. Metnin devam eden kısmında ise yeni sömürgelerde alt tabakanın köle olmadığı durumlarda onlara insanca davranmak gerektiği belirtilir. İkincisi ise ekilmemiş, boş topraklar meselesidir. Smith’in bedavaya gelir dediği topraklar üzerinde emek için ödenmeyen ücret ile bedava olmanın ötesinde artı ürüne el koyarak kapitalizmin ilksel birikimlerini de meydana getirir. J. J. Rousseau, Toplum Sözleşmesi adlı eserinde bu durumu şu gerekçelerle açıklar.

“İşte, her iklimde birtakım nedenler vardır ki, bunlara dayanarak bu iklimin gerektirdiği yönetim biçimlerini belirleyebiliriz; hatta ne çeşit halkı olması gerektiğini bile söyleyebiliriz.

Ürünlerin emeği karşılamaadığı verimsiz ve çorak topraklar ekimsiz ve boş kalmamalı ya da vahşilerle doldurulmamalıdır; insan emeğinin ancak zorunlu şeyleri karşılayabildiği yerlerde yalnız barbar uluslar oturmalı. Çünkü bu gibi yerlerde toplum düzeni kurulamaz. Emeğe göre ürün fazlası olan orta derecede olan yerler özgür uluslara elverişlidir...” (Rousseau, 1987: 93).

Rousseau’nun açıklamalarında çalışmanın başında da yer alan uygarlık tanımlamalarının ilkel/gelişmiş tartışmaları gözlenmektedir. Avrupa uygarlığının üstünlüğünü ortaya koyan bir bakış açısıyla iklime göre uygarlıkların gelişmişliklerini ortaya koyması bakımından dönemin ruhunu da yansıtır. Boş ve bakir toprakların medeniyet biçimine göre sahiplenilmesi fikri ortaya atılarak, en verimsiz toprakların barbar uluslara verilmesi ancak daha verimli toprakların geliş-

miş, özgür uygarlıklara ayrılması gerektiği ifade edilmektedir. Hegel'in ifadesiy-le tarihi üretemeyecek olanların toplumu da olmaz. Afrika, tarihsiz açınmamış, henüz doğal tıne kısıtlı bir tındır ve burada yalnızca Dünya Tarihinin eşiginde duruyor olarak sunulmalıdır (Hegel, 2016: 78). Buradan da anlaşılacağı üzere Batı genel anlamda sömügelere ve ele geçirdiği bölgelerdeki yerli halklara, tarih üretemeyen, özne olamamış, edilgen ve her türlü asimile edilmeye müsait topluluklar olarak bakmaktadır. Hatta Hegel, Afrika yerli halkından Negro gibi ırkçı bir tanımlama ile bahsederek karakter analizi yapar. O'na göre "...Negronun karakterini belirleyen şeyin dizginlenemezlik olduğu sonucu çıkar. Bu durum herhangi bir gelişim ve kültüre yetenekli değildir..." (Hegel, 2016: 77). Hegel, tamamen edilgen bir profil ortaya koyarak Afrika yerlilerinin kendi deyimiyle negroların Avrupalılarla tek bağının kölelelik olması gerektiğini belirtir (Hegel, 2016: 77). Bu yaklaşım Daniel Defoe'nin Robinson Crusoe romanındaki dil ve Kristof Kolomb'un günlüklerindeki diliyle aynı dildir. Kolomb günlüklerinde birinci yolculukta yerli halkla ilk teması şu şekilde anlatmaktadır.

"Bunlar kötülük nedir bilemeyen insanlar" diyor Amiral, "hem de hiç savaşmamışlar. Hepsi çırlıçıplak, yalnız erkekleri değil, kadınları da analarından doğdukları gibi. Aslında kadınlar küçük bir pamuk parçası takıyorlar ama tam şeylerini örtecek kadar; başka hiçbir şey." (Kolomb, 2016: 55).

Kolomb tasvirlerine bölgenin ne kadar bereketli olduğu ve yerli halkın ne kadar saf olduğunu vurgulayarak devam eder. Hatta kendilerini gökten gelen tanrılar olduklarını belirterek devam eder (Kolomb, 2016: 55). Kolomb'un tanımladığı yerli edilgen, pasif, korkak ve çaresizdir. "Ellerine ne verirsek verelim azlığına çokluğuna bakmıyorlar, neleri var neleri yok hepsini size uzatıyorlar hemen", diye devam ediyor (Kolomb, 2016: 81). Tarih yazmaktan ve toplum oluşturmaktan uzak. Hegel'in sadece köle olabilecek bir bağ ile bağladığı bir tasvir. Aynı düşünceyi/tanımlamayı Daniel Defoe'nin Robinson Crusoe adlı eserinde görmekteyiz.

"...ilk olarak da adını onu kurtardığım gün olan Cuma koyduğumu bildirdim; onu günün anısına böyle çağıracaktım. Aynı biçimde ona Efendi demesini öğrettim ve bunun da benim adım olacağını belirttim. Yine evet ve hayır demesini ve bunların anlamlarını öğrettim. ...ilk olarak ona daha önce enkazda zavallı topçunun sandığında bulduğumdan söz ettiğim keten külotlardan birini verdim, ufak tefek değişikliklerle üstüne tam uydu; ardından ona becerebildiğim kadarıyla

(artık baya iyi bir terzi olmuşum) keçi derisinden bir yelek diktim ve yaban tavşanı derisinden yaptığım, pek işe yarar, şık bir başlık verdim; böylece o an için gayet iyi biçimde giyinmiş oldu ve neredeyse efendisi kadar iyi giyimli olduğunu görmek son derece hoşuna gitti” (Defoe, 2016: 221-223).

Defoe'nin detaylarıyla betimlediği Robinson ve Cuma karakteri sömürgeci/sömüren ilişkisini en iyi biçimde ortaya koyan bir anlatıdır. Cuma'nın kendi adı olmasına rağmen ona sadece o gün esir alındığı için günün anlamına binaen isim verilmesi tam olarak uygarlığın bir tanımlama problemi olduğunu imgeler. Elbisesiz yani maddi bir kültür üretmemeye haline vurgu ile ona “don” giydirmeye ironik örnek ile uygarlaştırma biçimidir. Bununla birlikte Cuma'nın medenileşmeyi beğenmesi vurgusu ise kendini haklılaştırmak olarak okunabilir. Onu yamyamlıktan kurtarmak, yemek yemeyi öğretmek ve adanın zenginliklerinden faydalanarak bölgeyi ele geçirmedeki meşruiyetin ortaya konulması, Hegel'in, Rousseau'nun fikirleriyle örtüşür. Batının sistematik bir sömürgecilik ürettiğinin ve gerek akademik dünyada kurumsallaştığının gerekse devlet politikalarının ruhunu ifade etmesi bakımından sürekliliğini ifade eder.

Afrika'nın sömürülme meselesi ise görüleceği üzere papanın bir anlaşma gereği dünyayı doğu ve batı olarak ikiye ayırıp bir tarafını İspanyollara bir tarafını Portekizlilere vermesi kadar basit bir sebep ile meşrulaşabilmektedir. Ancak belirtildiği üzere bu daha çok bir iktisadi anlamda Batı'nın zenginliklerini arttırma biçimidir. İlk İngiliz köle-ticareti 1562 yılında Sir J. Hawkins tarafından yapılmıştır. Elizabeth dönemine ait pek çok sefer gibi bu da 1493 yılında Afrika'yı Portekiz'e veren papalık kararına tepki olarak yapılmıştır. Korsan bir seferdir ve ele geçirilen köleler İspanyollara satılmıştır (Williams, 2014: 53). Görüleceği üzere Afrika başlangıcında dünya paylaşımının merkezindedir ve Afrikalı köle-insan gücü ile daha sonra sistematik olarak şeker ve pamuk gibi endüstriyel üretimin ve ticaretin birikimi sağlanacaktır. Bu da kapitalizmin ilk birikimini sağlarken Afrika'nın demografisini ve üretim güçlerini zayıflatacaktır. Bugün Afrika ikliminin veya insanların ilkelliğinin sonu olarak geri kalmış değil yüzyıllar süren sistematik bir köleleştirme ve sömürme sistemi açısından geri kalmıştır.

5. SONUÇ

Klasik antropoloji çalışmaları başta olmak üzere sosyal bilimlerin pek çok alanında, Batı'nın gelişmişliği karşısında ötekinin konumu "ilkel" olma haliyle açıklanmaktadır. Ancak, sadece bir nesnenin/durumun gelişmişlik karşısındaki konumunu anlatmak için "ilkel" kavramı kullanılmamaktadır. Kavramın bu haliyle kullanımı mevzu bahis olsaydı meseleyi çözümlenmek kolaylaşabilirdi. Bir nesnenin/durumun teknik anlamda/maddi kültür üretimi anlamında, daha iyi/modern halinin yapılmış olmasına karşılık, hala eski halinin kullanılması veya hiç haberdar olmama/kullanmama durumu gelişmişliğin göstergesi sayılabilirdi. Bu açıdan kullanımda ilkel yerine, "ilksel" şeklinde ifade edilerek sorun ortadan kaldırılabildi. Ancak ilkel başlığı altında tartışılıyor olma durumu sadece gelişmişlik içermemekte, bununla birlikte üstünlük/hegemonik bir güç anlamı da ifade etmektedir. Buradaki üstünlük nesnenin/durumun üstünlüğünü/gelişmişliğini değil bizzat onu üretenin/öznenin gelişmişliğini ifade etmektedir. Yani nesneden hareketle değil bizzat öznenin hareketle bir inşa söz konusu olmaktadır. Öznenin hareketle gerçekleştirilen inşa durumunda birkaç nokta bu anlayışın oluşumunda etkilidir. Özellikle Aydınlanma döneminin tarih felsefesi yaklaşımı sonraki süreçte gelişecek modern biliminde düşünsel yapısını etkilemiştir. Batı'da tartışıldığı haliyle evrim/gelişme/ilerleme/toplumsal değişme anlayışları bu minvalde kavramın inşasında etkilidir. Bu tartışma biçimi de ben/öteki tartışmasının reel alana yansıttığı sömürgecilik faaliyetlerinin zihinsel arka planında görülebileceği gibi, Doğu/Batı tarihsel ayrımına yaslanan Şarkiyatçılık tartışmalarında da karşımıza çıkmaktadır. Üçüncü bir görünür alan da sanayi devrimi sonrasında kapitalist evrenin tüm dünya üzerinde girdiği emperyalist aşamada görülür.

Afrika tüm bu politik, felsefi, iktisadi tanımlama ve kurumsallaşma aşamalarında kilit bir kıta konumundadır. Çünkü sömürülen yalnızca hazır avantajları-doğal kaynakları değil, köleleştirilmiş insanlarıdır. 14 milyon insanın birkaç yüzyıl içinde sistematik bir biçimde diğer bölgelerde şeker üretimi-pamuk üretimi gibi Avrupa'nın günlük veya endüstri ihtiyacı yönünde sömürülmesi, Afrika'nın demografik yapısında ciddi bir noksanlık meydana getirmiştir. Batı gelişme kuramlarında sosyal-morfoloji önemli bir kavramdır. Yer altı veya üstü kaynaklar, iklim, bitki örtüsü gibi nüfus ve demografik kaynakları ifade eden sosyal morfoloji açısından Afrika'nın köleleştirilmesi, Afrika modernleşmesi

açısından ciddi noksanlıklar oluşturur. Nüfus her ne kadar Afrika’da artarak devam etse de nüfusun çoğaltımı ihtiyaçları arttıracak, ihtiyaçlar ise yeni maddi üretimleri meydana getirecekti. Ancak Afrika bu çoğaltımdan uzaklaştırılmıştır. Kolonyal dönemlerde kendi çıkarları için değil sömürgecilerin ihtiyaçları yönündeki üretimler ise Afrika’da ekonomik sermayenin de oluşmasını engellemiştir. Ekonomik sermayenin sosyal-kültürel sermayeyi geliştireceği hesap edildiğinde Afrika’nın geri kalmışlığı değil geri-bırakılmışlığı söz konudur. 1950’li yıllara kadar bağımsızlıklarını alamamış ve bu tarihten sonra askeri darbelerle, şiddetle, kabile savaşlarıyla yüzleşmek zorunda kalan Afrika modernleşmesi bugün derin alt yapı sorunları çekmektedir. Çocuk ölümleri, içme suyu problemleri, insan hakları bunların başında gelmektedir. Dolayısıyla bu problemlerin tarihsel kaynakları bütünüyle, Afrika insanının doğa karşısındaki iptidailiği ile açıklanamaz. Sömürgecilik ise Avrupamerkezci bir yapıda ele alınmasa da göz ardı edilmez bir gerçekliktir.

KAYNAKÇA

- Amin, S. *Modernite, Demokrasi ve Din Kültüralizmlerin Eleştirisi*. (çev. U. Günsür ve G. Öztürk). İstanbul: Yordam Kitap.
- Bacon, F. (2012). *Novum Organum, Tabiatın Yorumu ve İnsan Alemi Hakkında Özlü Sözler*. (çev. S. Önal). İstanbul: Say Yayınları.
- Bal, F. Elik, S. (2014). “Çağdaş Uluslararası Sistemin Kaynağı ve İlk Dönemi olarak İspanya-Portekiz Atlantik Sistemi, 1493-1648”. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 16/1. (88-117).
- Bottomore, T.B. (2000). *Toplumbilim*. İstanbul: Der Yayınları.
- Bozkurt, N. *Hegel*, (çec. N. Bozkurt). İstanbul: Say Yayınları.
- Braudel, F. (2014). *Uygurulukların Grameri*. 4. Baskı, (çev. M. A. Kılıçbay). Ankara: İmge Kitabevi.
- Braudel, F. vd. (2013). *Akdeniz Tarih, Mekân, İnsanlar ve Miras*. (çev. N. Erkurt ve A. Derman). İstanbul: Metis Yayınları.
- Bulut, Y. (2003). “Hindistan’da İngiliz Sömürgeciliği, Oryantalizm ve William Jones”. *Sosyoloji Dergisi*, Sayı 6, 71. (71-106). <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iusosyoloji/issue/528/4819>.

- Césaire, A. (2015). “Sömürgecilik Üzerine Söylev”. (83-134). İçinde *Barbar Batı Bir Aimé Césaire Kitabı* (Editör G. Ayas). İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Cipolla, C.M. (1998). *Silahlar ve Avrupa Sömürgeciliği*. (çev. T. Temiz). İstanbul: Yöneliş.
- Dictionnaire Larousse. (1993-1994). *Ansiklopedik Sözlük*. Cilt 4. İstanbul: Milliyet.
- Elias, N. (2013). *Uygarlık Süreci, Sosyo-Oluşumsal ve Psiko-oluşumsal İncelemeler Cilt 1, Batılı Dünyevi Üst Tabakaların Davranışlarındaki Değişimler*. (çev. E. Ateşman). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ferro, M. (2002). *Sömürgecilik Tarihi, Fetihlerden Bağımsızlık Hareketlerine Kadar 13.-20. Yüzyıl*. Ankara: İmge Yayınları.
- Frank, A. G. ve Gills, B. K. (2003). “5000 Yıllık Dünya Sistemi”. (41-138). İçinde Frank, A. G. ve Gills (Editör). B. K. *Dünya Sistemi Beş Yüzyıllık mı, Beş Binyıllık mı?* Ankara: İmge Yayınevi.
- Gilbert, E. ve Reynolds, J. T. (2016). *Dünya Tarihinde Afrika Tarih Öncesinden Günümüze*. (çev. M. Demirkaya). İstanbul: Küre Yayınları.
- Göktürk, I. (2016). *Kültür Sosyolojisi, Kültürel Çalışmalar ve Toplum Bilimlerin Yeniden Biçimlenmesi*. İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Hegel, G. W. F. (1991). *Hukuk Felsefesinin Prensipleri*. (çev. C. Karakaya). İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Hegel, G. W. F. (1995). *Tarihte Akıl*. (çev. Ö. Sözer). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Hegel, G. W. F. (2016). *Tarih Felsefesi*. (çev. A. Yardımlı). İstanbul: İdea Yayınları.
- Hobson, J. M. (2018). *Batı Medeniyetinin Doğulu Kökenleri*. (çev. E. Ermert). İstanbul: YKY Yayınları.
- Jones, E. (2008). *Avrupa Mucizesi*. (çev. Ahmet Fethi). İstanbul: Hil Yayınları.
- Kolomb, K. (2016). *Seyir Defterleri*. (çev. S. Maden). İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Luraghi, R. (2000). *Sömürgecilik Tarihi*. (çev. H. İnal). İstanbul: E Yayınları.
- Mann, M. (2012). *İktidarın Tarihi, Başlangıcından MS 1760'a Kadar Toplumsal İktidarın Kaynakları*. I. Cilt. (çev. E. Saraçoğlu, S. Torlak vd.). Ankara: Phoenix Yayınları.
- Marx, K. (2018). *Kapital III. Cilt*. (çev. M. Selik ve E. Özalp). İstanbul: Yordam Kitap.
- Marx, K. ve Engels, F. (1976). *Seçme Yapıtlar I*. (çev. A. Kardam, S. Belli ve K. Somer). Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K. ve Engels, F. (1992). *Alman İdeolojisi*. Ankara: Sol Yayınları.
- Morin, E. ve Ceruti, M. (2014). *Bizim Avrupa'mız Çözülüyor mu, Yoksa Başkalaşıma mı*

- Uğruyor?* (çev. Ş. Tekeli). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Rousseau, J. J. (1987). *Toplum Sözleşmesi*. (çev. V. Günyol). İstanbul: Adam Yayınları.
- Said, E. (2013). *Şarkiyatçılık*. (çev. B. Ülner). İstanbul: Metis Yayınları.
- Sezer, B. (2011). Değişim Sosyolojisi Ders Notları. İçinde E. Eğribel ve U. Özcan (Editör). *Değişim Sosyolojisi Dünyada ve Türkiye’de Toplumsal Değişme*. İstanbul: Kitabevi.
- Sezer, B., Genç, E. S. vd. (2001). XIX. Yüzyıl. İçinde E. Eğribel (Editör). *Unutmadıklarımız XIX. Yüzyıl Türkiye Sosyolojisi 2*. (23-130). İstanbul: Kardeşler Matbaası.
- Skinner, Q. (2014). *Modern siyasal Düşüncenin Temelleri Birinci Cilt: Rönesans*. (çev. E. Buğlalılar ve B. Yıldırım). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Smith, A. (2006). *Milletlerin Zenginliği*. (çev. H. Derin). İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Sunar, L. (2007). “XIX. Yüzyıl Avrupa’sında Emperyalizm Algısı”. *Sosyoloji Dergisi*. 3. Dizi. Sayı 14. (58-74).
- Sunar, L. (2016). “Tocqueville ve Öteki: Sömürge, Kölelik ve Eşitsizlik”. İçinde *Alex de Tocqueville Sömürge ve Kölelik Öteki Üzerine Seçme Yazılar* (editör L. Sunar). İstanbul: Ayrıntı Yayınları. (15-62).
- Tanili, S. (2000). *Uygarlık Tarihi*. 3. Baskı. İstanbul: Adam Yayınları.
- Temel Britannica, (1992). “Afrika”, İçinde *Temel Britannica Cilt 1* (Editör Goetz, P. W.). İstanbul: Hürriyet. (42-52).
- Williams, E. (2014). *Kapitalizm ve Kölelik*. (çev. A. Tarar). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Williams, R. (2006). *Anahtar Sözcükler*. 2. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.

8. Bölüm

ÖRGÜTLERDE MOBBİNG

Arş. Gör. Merve KARAER

Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Yönetimi Bölümü

Smmervee_16@hotmail.com

GİRİŞ

Örgütlerde mobbinge ilgi, dünya çapındaki bilim adamları tarafından yürütülen önemli araştırmalarla 30 yılı aşkın bir süre önce ortaya çıktı. Mobbing, işyerlerinde aşırı sosyal stres kaynağı olarak tanımlanmaktadır (Leymann ve Gustafsson, 1996: 251). Mobbinge artan ilginin tanımlanabilir bir araştırma alanı olarak kabul edildiğinden (Branch, vd., 2013: 280), dünyanın dört bir yanından bilimsel makalelerin ışığında akademik bir incelemesinin yapılması düşünülmüştür. Bu çalışmanın amacı; mobbingi tespit etmek, düzeltmek ve önlemek için neler yapılabileceğini belirlemektir. Ayrıca akademik camiada ve sağlık sektörü özelinde başlıklandırılarak detaylandırılmıştır. Bu çalışmanın konuya genel bir bakış açısı sunarak literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

1. MOBBİNG KAVRAMI

İlk olarak, ABD’de yayınlanan “Taciz Edilen İşçi” (Brodsky, 1976) adlı kitapta farklı isimler altında mobbing kavramına ilişkin atıflarda bulunulmasına rağmen, Almanya doğumlu İsveç vatandaşı Dr. Heinz Leymann, muhtemelen bu terimi insan davranışına ilk uygulayan kişi olmuştur. Daha önce “mobbing” terimi neredeyse sadece küçük kuşların davranışlarını agresif bir şekilde karakterize

eden zoolojide kullanılan bir kavram olarak tanımlanırken 1980’lerde, Leymann işyerinde mobbingi tanımlamaktadır; ayrıca mobbing ile ilgili araştırma ve yazılarını tedavi ile birleştirmiştir (Leymann, 1996; 2000). Leymann tarafından bulguların yayınlanmaya başlamasıyla “mobbing” kelimesi kullanılmaya başlandı ve Avrupa’da iyi bilinen bir kavram haline gelmiştir (Friendenberg, 2008: 15). İşyerinde mobbing diğer adı ile zorbalık, bir kişiye tekrarlanan kötü muameledir. Kötü niyetli sözlü tacizleri (aşağılayıcı veya alaycı sözler dahil), göz devirme, arkasını dönme, küçümseyici sesler çıkarma ve küçümseyici beden dili gibi sözel olmayan davranışları da içerebilir. Ayrıca size küçümseyici veya düşmanca bir tonla hitap etmek ve yalan söylemek de mobbing türlerine girer. Mobbing, sabotaj gibi kasıtlı iş müdahalesini de içerir (Motin, 2009: 292).

Mobbing terimi, birisine zorbalık etmek, gücendirmek, saldırmak veya saldırmak anlamına gelen İngilizce “to mob” kelimesinden türetilmiştir. Mobbing, bir veya daha fazla kişinin bir kişiyi daha uzun bir süre (en az altı ay ve haftada en az bir kez) hedef alan bir dizi olumsuz iletişim davranışıdır. Namie (2003) işyerinde mobbingi “kasıtlı, tekrarlanan ve yeterince şiddetli” olacak şekilde tanımlamıştır. Hedeflenen kişinin sağlığına veya ekonomik durumuna zarar vermeyi veya başka bir bireyi kontrol etmeye ihtiyaç duyar.” Davenport, Schwartz ve Elliott (2002) mobbingin söylenti, aşağılama ve korkutma yolu ile gerçekleştirilebileceğini ifade etmişlerdir. Mobbing veya işyerinde psikolojik şiddet uygulandığında, takip eden olayların örüntüsü tahmin edilebilir olabilir.

Kratz (2005) mobbinge yol açan en yaygın nedenleri 9 başlıkta topladı:

1. Mobbing, düşük ahlaki düzeyde veya antipati, kıskançlık, aşırı hırs ve diğerleri gibi olumsuz insan niteliklerine neden olabilir.

2. Monoton ve sıkıcı bir iş, çalışanları örneğin iftira, dedikodu veya entrika yoluyla çalışma saatlerini çeşitlendirmeye yönelterek sonunda mobbinge yol açar.

3. Otoriter yönetim, çalışanlar arasında uyum veya tam tersine zorlu rekabet yaratabilir. Açık iletişime izin vermeyen bir çalışma ortamı, genellikle mobbing ile sonuçlanan entrika ve güç mücadeleleri için ideal bir üreme alanıdır.

4. Filmler, bilgisayar oyunları ve televizyon haberlerinden esinlenerek artan şiddete başvurma isteği, işyerlerinde mobbing davranışının olası nedenlerinden biri haline gelmektedir.

5. Mobbing, daha önce çözülmemiş çatışmalar tarafından tetiklenir. Şirketimizde rasyonel uyuşmazlık çözümü eksikliği bulunmaktadır.

6. Mobbing, örneğin haksız bir kişisel karardan kaynaklanan bir iş gerilimi durumunda da patlak verebilir. Mobbing mağduru, örneğin, aslen bir amirine yönelik olan, ancak mobbing yaratıcısının hiyerarşik konumu nedeniyle korkulan saldırganlığına ikame nesnesi olarak hizmet eden bir iş arkadaşı olabilir.

7. İşsizlik korkusu, işini kaybetme korkusunu artırır. Birçok çalışan için, başkalarına geri çekilmekten, iç baskılarını gevşetmekten ve kendi mesleki hayatta kalmaları için masrafları kendilerine ait olmak üzere kendilerini güvenceye almaktan daha kolay bir şey yoktur.

8. Şirketlerin yeniden yapılanma ve organizasyon maliyetlerini düşürmelerine paralel olarak rekabet ve entrikalar da artıyor. Sofistike ve kirliliği yöntemlerle kariyer yapan insanlar ciddi rakipleri kovarlar.

9. “Outplacement: İşten çıkarılan çalışanlara, ya doğrudan işveren tarafından sağlanan bir fayda olarak ya da bir uzmanlık hizmeti aracılığıyla yeni iş bulma konusunda yardım sağlanması.” da ahlaksız görünüyor. Şirket, maaş veya kıdem tazminatlarından tasarruf etmek isterse, fazladan çalışanlar için “resmi mobbing” uygulayacak, bu şirket stratejisini nesnel bir sebep olmaksızın işten çıkarmaya karar veren bir şirket stratejisidir. Mobbing aynı zamanda birinden tazminat ödemediği kurtulmanın bir yoludur.

İnsanlar ne yazık ki bazen hayal kırıklığı yaratan şekillerde davranırlar. Bilim adamları bir istisna değildir. Toplumun kültürel değişimine yönelik amaçlar doğrultusundaki rasyonel araçların formel lokomotifleri olan üniversitelerdeki akademik personelin yıldırma ve şiddet sarmalı içinde olması, kültürel değişimde de birtakım olumsuz sonuçlara yola açabilmektedir. Bir ülkenin gelecek inşasında lokomotif işlev üstelenen üniversitelerdeki akademik ortamın kalitesi, çalışma ortamlarının niteliği ve çalışma barışı, o ülkenin gelişme kapasitesini de ortaya koyabilmektedir. Türkiye’de akademik alanın ne yazık ki kendi özerkliğini bir türlü tesis edememiş olması ve diğer mekanizmaların (sosyal ve siyasal) sembolik şiddetine sürekli maruz kalmasının çalışma hayatındaki yıldırma örüntülerinin yeniden üretilmesinde doğrudan ya da dolaylı etkide bulunması, araştırmaya değer konular arasındadır. Nitekim böylesi bir olgu var olduğu içindir ki Türkiye’de mobbinge ilgili 400’den fazla yüksek lisans ve doktora tezi kaleme alınmıştır. Keza konuyla ilgili onlarca araştırma makalesi de yayınlanmıştır. Bu

araştırmaların ekseriyetinin genç akademisyenler tarafından gerçekleştirilmiş olması, yıldırma örüntülerinin/mobbingin akademik hayatta çalışma barışını bozan önemli bir sorun olduğuna ve genç akademisyenlerin de buna maruz kaldığına dair önemli işaret olarak görülebilir. Genç akademisyenler içinde kadın akademisyenler ise daha karmaşık yıldırma biçimlerine maruz kalabilmektedirler. Zira diğer eşitsiz güç ilişkilerine ek olarak kadınların toplumsal cinsiyet eşitsizliğinden dolayı da yıldırma biçimleri değişkenlik gösterebilmektedir. Leymann'a göre (1996); Mobbing, genellikle örgütlenmemiş iş yerlerinde yaşanan psikolojik şiddet olarak sınıflandırılabilir. Bu şiddet türünde başarılı ve yaratıcı bireyler mağdur olmaktadır. Eğitim düzeyi, unvan, dil, ırk ve yaş farkı gözetmeksizin tüm toplumu etkileyen çok yıkıcı bir şiddettir. Mobbing aynı zamanda çalışanlar için ciddi sorunlara yol açabilir; itibar kaybı, özgüven eksikliği ve üretkenliğin yanı sıra aşırı miktarda işle ilgili olmayan stres ve diğer ilgili sağlık sorunları gibi. Etkileri bireyler için yıkıcı olabilir ve kurumsal kaosa ve istikrarsızlığa neden olabilir (Motin, 2009: 291). Yapılan araştırmalar incelendiğinde dünya genelinde mobbing konusunda çarpıcı sonuçlara ulaşılabilmektedir.

2. “BİR KİŞİNİN SOSYAL CİNAYETİ”

Yayınlanan birçok rapora göre, akademik ortam da dahil olmak üzere herhangi bir işyerindeki bireyler, iş arkadaşlarının suçlama, aşağılama, duygusal istismar ve genel suçlar gibi antisosyal davranışlarının hedefi olabilir. İş tatmininin azalması, mesleki stresin artması ve kaygı ve depresyon riskinin artması gibi kişisel olumsuz sonuçlara ek olarak; akademik mobbing, örgütün hedeflerine ulaşmadaki etkinliğinin azalmasına neden olabilir. İş tatminsizliği, fakültelerin toplum üzerinde dolaylı sonuçları olan eğitimsel ve bilimsel faaliyetleri gerçekleştirme çabalarının azalmasına yol açmaktadır. Fakültelerin memnuniyetsizliğinin doğrudan etkisi, öğrencilere verilen eğitim hizmetlerinin nitelik ve niceliğini azaltacaktır. Akademik mobbing de dahil olmak üzere herhangi bir sosyal sorunla sistematik olarak başa çıkmanın ilk adımları, durumun doğasını ve özelliklerini anlamak olduğundan, mevcut inceleme, akademik mobbingin özelliklerini ve ayrıca yetkililerin önleme veya çözmedeki rolünü tanıtmaya ve belirleme eğilimindedir (Fazel ve Afshari, 2020: 91). Metzger, Petit ve Sieber'in (2015: 139) bildirdiği gibi, akademik mobbing, bir departman üyelerinin bir

meslektaşını tecrit etmek veya küçük düşürmek için bir araya geldiği zorbalıktır. Benzer şekilde, Khoo (2010), bunu “bir veya birkaç akademisyenin tehdit ettiği” “şiddet içermeyen” saldırılar olarak açıklar. Akademisyenler tarafından kabul edilen bir meslektaşlarının, haksız suçlama, aşağılama, genel taciz ve duygusal istismar yoluyla duygusal olarak “aşınması ve yıpranması” için akademisyenlerce yapılan davranışlar olarak tanımlar. Bunlar hedefe, başkalarına “gizli” olacak ve kanıtlanması zor olacak şekilde yalan ve gerekçeler perdesi altında yapılır (Khoo, 2010: 16). Westhues (1998) ise mobbingde şu aşamaları tanımlamıştır: Hedeflenen birey gözden düşer ve kaçınılır, küçük veya önemsiz şeyler için bireyin eleştirisi alması, resmi olarak ele alınmasını gerektiren kritik bir olay meydana gelir ve sorun artar, duruşmalar veya yaptırımlar meydana gelirse ve hedeflenen birey işten çıkarma, istifa, emeklilik, strese bağlı sağlık sorunları nedeniyle elenir, ya da intihar.

Aylarca hatta yıllarca süren mobbing, en belirgin zorbalık türüdür. Bir grup meslektaş veya patron gibi bir kişi tarafından uygulanan psikolojik veya fiziksel şiddetin sık görülen nedenidir. Mobbing ve zorbalık kurbanı karşı bilinçli bir incitme, tehdit etme veya korkutma arzusuyla yönlendirilir. Bu, mağduru aşırı stres altına sokar ve sonunda iş göremezlik ve hatta ölümle (intihar) sonuçlanabilecek ciddi hastalıklara neden olur. İşyerinde mobbingin öncelikle önemli bir işveren sorunu olduğu gösterildiğinden, dünya çapında birçok ülkede (örneğin Avusturya (özellikle siber mobbing), Avustralya, Belçika, Kanada, Finlandiya) halihazırda işçi koruma yasalarının ve ceza hukukunun açık bir parçasını oluşturmaktadır. Fransa, İrlanda, İspanya, İsveç, Hollanda, Kanada ve ABD). Üstler tarafından “aşağıya doğru zorbalık” olarak adlandırılan mobbing, bazı Avrupa ülkelerinde “patronluk” ve “yukarı doğru zorbalık” olarak da bilinir. Tıp klinikleri de dahil olmak üzere akademik kurumlarda ve üniversitelerde mobbing, normalden daha incelikli olarak bilinir ve belirli bir organizasyonun ötesine geçerek ulusal bir soruna yol açabilir ve meslektaşları tarafından uluslararası düzeyde zorbalığa neden olabilir. İşyeri mobbingi, organizasyonlarda yapısal iyileştirmelerle önlenebilecek çok büyük bir yetenek, zaman ve para israfını da içerir. Örneğin, mobbing mağdurları toplantılar sırasında istenmeyen fiziksel temas, şiddet, müstehcen veya yüksek sesle konuşmanın hedefi olabilir, farkında olmadıkları mekanlarda meslektaşları arasında küçük düşürülebilir, mevzuata uygunluk konusunda yersiz taleplerle karşı karşıya kalabilir, ilgili toplantılardan dışlanabilir, araştırma ve çalışma görevleri, terfi ve görev süresi ile ilgili zorluklar

yaşayabilir. Akademik kurumların organizasyon yapısı genellikle mağdurların içeriden yardım aramasını zorlaştırır ve dış makamlara yapılan başvurular şaşırıcı bir şekilde ters tepebilir. Bu nedenle, zorbalığa maruz kalan akademisyenler, meslektaşları, diğer mağdurlar, mobbing yardım hatları, ayrımcılıkla mücadele kurumları, avukatlar ve tıp psikologları ile iletişime geçmek yerine sorunları bildirme ve hafifletme talebinde bulunma konusunda genellikle aşırı temkinlidir (antimobbing.eu, 2022).

Belirli bir öğretim üyesini hedef alan bir zorbalık davranışı olan akademik mobbing, yükseköğretimde giderek artıyor. Bu, genellikle etik olan, başkalarını desteklemek için açık sözlü olan ve normalde gıpta ile bakılan, gücendirilen ve daha alt düzeydeki öğretim üyeleri ve yöneticiler tarafından göz korkutucu olarak algılanan profesyonel başarıyı yansıtan yetkin araştırmacılara ve bilim adamlarına saldıran tehlikeli bir olgudur. Bu nedenle akademik mobbingin nasıl başladığını, öğretim üyeleri ve yöneticiler arasında yayıldığını, aslında öğretim üyeleri ve yöneticiler tarafından proaktif çabalarla veya aktif olarak görmezden gelinerek desteklendiğini ve yükseköğretim kurumunun itibarının zedelenmesi nedeniyle zayıflamasına neden olduğunu anlamak önemlidir ve birçok kez onarılamaz bir şekilde etkilenmiştir. Üniversitelerdeki çalışma ortamı ile ilgili olarak, böyle bir sorun hem akademik hem de akademik olmayan personel arasında verimlilikte azalmaya neden olabilir. Bunlar koordinatörler, öğretmenler, kaymakamlar ve diğerleri olabilir (Balducci, vd., 2012: 197). Akademik mobbing ve zorbalığın hedefleri özellikle ırksal olarak azınlıkta kalan, daha genç ve kadınlardır (Lampman, 2012; Prevost & Hunt, 2018). Onların yetkinlikleri ve mesleki başarıları zorbalardan tehdit olarak algılanmaktadır (Khoo, 2010: 61). Bu hedefler genellikle daha az güce, müttefike ve kaynağa sahiptir. Akademide mobbing ve zorbalığın failleri ve başlatıcıları genellikle birden fazla sosyopatik özelliklere sahiptir (Khoo, 2010; Westhues, 2005).

İşyerinde zorbalık veya mobbing, bir işyerinin diğer bir veya daha fazla üyesi tarafından bir iş arkadaşına veya astına karşı çeşitli şekillerde (sözlü, duygusal, psikolojik) tacizde bulunulması olarak tanımlanabilir. Akademik kadronun varlığında bile, işyerinde mobbing, akademide yaygın bir sorun olmaya devam etmektedir. Bu çalışma, bir üniversite yöneticisi (veya idarecileri) ile üniversite yönetimi tarafından, belki de profesörün akademik bilgi kullanımıyla ilgili siyasi nedenlerle “mobbing”e maruz kalan bir profesör arasındaki etkileşimi analiz etmek için bir Stackelberg diferansiyel oyunu kullanan bir ekonomik model gelişt-

tirmektedir. Üniversite yetkililerinin eylemlerini alenen eleştirme özgürlüğü ve/veya görev süresi. Bunun sonuçları, aşağı yönlü mobbinge maruz kaldığında iş hareketliliğini artırmak için profesörün araştırmasını artırmasının optimal olduğu ve yönetimin mobbing eylemleri bir yıldan daha büyükse, üniversite yönetiminin kadrolu profesörü dışarı atmayı başarabileceğidir. Profesörün optimal maaşı ve eşik bırakma oranının birleşimi. Ancak uzun vadede, profesör ayrılırsa ve onun yerine geçecek kişiler araştırma üretkenliğini sürdürmezse, kurum ve yönetici kaybedebilir (Faria vd., 2012: 720). İşyerinde zorbalık, bir işyerinin bir veya daha fazla diğer üyesi tarafından bir iş arkadaşına veya astına karşı çeşitli şekillerde (sözlü, duygusal, psikolojik) taciz olarak tanımlanabilir.

Akademide mobbingi, zorbaların şikayetlerini geri çekmeleri ve/veya onları köşeye sıkıştırmak için hedeflere karşı önyargılı ve genellikle tahrif edilmiş iddialarda bulunmaya zorlamalarına yönelik bir arka kapı misilleme stratejisi olarak açıklamaktadır. Tarihsel olarak, insanlar arasındaki mobbingin kökeni, Konrad Lorenz tarafından Darwinci hayatta kalma mücadelesine atfedilir. Kuşlar ve diğer hayvanlar arasında benzer davranışlar gözlemlendi ve insanların doğuştan gelen dürtüyü evrim yoluyla mükemmel bir rasyonel kontrol yeteneği ile uyarladığına inanıyordu. Mobbingin nihai amacı, genellikle hedefi izole etmek ve işyerini terk etmeye zorlamak. Bu nedenle mobbing grubu, hedefi küçük düşürme, yıldırma, dedikodu yayma, itibarsızlaştırma ve ima davranışları yoluyla küçük düşürmek için fiziksel ve zihinsel manipülasyonları içeren çeşitli veya kombinasyon yöntemlerini kullanabilir (Kamali, vd., 2021: 45).

Aşağıdakiler, akademide potansiyel mobbinge işaret eden yaygın olaylardır (Keim & McDermott, 2010: 170):

- Süpervizörler, biri hariç herkesin sürekli olarak davet edildiği, iş dışında düzenli olarak kahve içmek için toplanır.
- Mağdur uygun bir kurs programı hazırlar ve bir mafya katılımcısı, zamanların çakışmasına ve öğrencilerin ders alamamasına neden olacağını bilerek, asılsız nedenlerle kurs saatlerini değiştirir.
- Zorba sözlü olarak kurbanın rütbesini ve görev süresini desteklediğini iddia eder ancak davranışsal olarak kurbanı sabote eder.
- Mağdurlar üniversite tarafından atanan arabuluculardan yardım istediklerinde, misilleme olarak amirleri tarafından ek görevler verilir.

- Mağdurlar, görünürde bir sebep olmaksızın komitelerden çıkarılır.
- Bazı kişilere, diğer öğretim üyelerinin çalışmadığı üniversite tatillerinde çalışmalarının beklendiği söylenmektedir.
- Mezuniyet formları, not değişiklikleri, araştırma onay formları, bağımsız çalışma formları ve diğer akademik işler gibi evraklar sürekli olarak as-kiya alınır.

12 Nisan 1994'te Justine Sergent garajında karbon monoksit zehirlenmesinden ölü bulundu (Cran, 2018). McGill Üniversitesi'nde profesör ve bilişsel sinirbilimci olan Sergent, kurumu içindeki araştırma iddialarından kaynaklanan, işinin ve kişiliğinin iki yılı aşkın bir süredir aşağılanmaya katlandı (Ratelle, 1994; Seguin, 2016). Sergent, ölümünden önce, "görünürde sonu olmadığına" inandığı "kâbus" ve "taciz"i bir mektupta ayrıntılarıyla anlattı (Westhues, 2005: 25). Justine'in savaşı, birçoğunun akademik mobbinge atfettiği bir intiharla sonuçlandı. Seguin'e (2016) göre yüzde 12'nin üzerinde Akademik olarak mobbinge uğrayan profesörlerin çoğu intihar ederek ölüyor. Sonuç olarak Seguin (2016) akademik mobbingi "bir kişinin sosyal cinayeti" olarak görmektedir. Tablo 1'de uğradıkları mobbing sonucu intihar eden çalışanlarımıza yer verilmiştir.

Tablo 1. Mobbing Nedeni ile İntihar Eden Çalışanlara Örnekler

Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Hastanesi'nde kalp damar cerrahisi olarak görev yapan 35 yaşındaki doktor, bir ağacın dibinde iki koluna da açtığı damar yolundan serumla kendini uyutarak hayatına son vermiş ve 6 sayfalık bir mektupla uğradığı mobbingi açıklamıştır.
İmam Hatip Ortaokulu'nda sözleşmeli olarak Türkçe öğretmenliği yapan 25 yaşındaki öğretmen uğradığı mobbingler sonucu 6 katlı binanın en üst katından kendini aşağıya atarak intihar etmiştir.
Emniyet Müdürlüğü'nde görev yapan 22 yaşındaki polis memuru aşırı çalıştırma ve mobbing nedeniyle yaşamına son vermiştir.
Müze Müdürlüğü'nde sözleşmeli olarak görev yapan arkeolog, müdürü tarafından yıllarca baskı ve mobbinge maruz kaldığı için intihar etmiştir.
Kars'ta görev yapan teğmen, komutanı tarafından mobbinge uğramış ve 2020 yılında uzun namlulu silah ile kafasına ateş ederek yaşamına son vermiştir.
Bartın Üniversitesi'nde öğretim görevlisi olarak görev yapan 32 yaşındaki Dr. Öğretim Görevlisi, rektörü tarafından uğradığı mobbingler sonucu Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu'nun 5. katından atlayarak hayatına son vermiştir.

Adana Çukurova Üniversitesi Tıp Fakültesi Balcalı Hastanesi'nde görev yapan pediatri asistanı 28 yaşındaki doktor "bana mobbing yapıyorlar dayanamıyorum" diyerek evinin balkonundan atlayarak intihar etmiştir.

İstanbul Samatya Eğitim ve Araştırma Hastanesi'nde acil tıp asistanı olarak görev doktor, Alo 184 SABİM hattına yapılan şikyet nedeniyle hastanenin altıncı katından atlayarak intihar etmiştir.

İzmir de bir personel patronu tarafından mobbinge maruz kaldığı için vapurdan denize atlayarak yaşamına son vermiştir.

Kaynak: <https://onedio.com/haber>

Son on yılda, işyerinde genellikle 'mobbing' olarak adlandırılan strese bağlı psikolojik sonuçlarda tutarlı bir artış görülmüştür. Fiziksel, ruhsal ve sosyal sıkıntıların kurbanları olduğunu iddia ederek psikosomatik bozukluklar; ağrı, yüksek tansiyon, kronik yorgunluk ve uykusuzluk ve psikiyatrik rahatsızlıklar; yüksek düzeyde kaygı, depresyon ve intihar girişimleri gibi birçok hastalığın görülme sıklığının artmasına neden olmuştur (Signorelli, vd., 2013).

Mobbingin dolaylı sonuçlarından biri de çalışanın şirketten ayrılması olabilir. Böyle bir çalışanın yüksek nitelikli olması bir sorun olabilir. Bu tür bir çalışanın kaybedilmesi durumunda, bazı durumlarda, her zaman maliyetlerde bir artışın eşlik ettiği rekabetçi konum kaybına da yol açabilmektedir. Bundan, yönetimin psikososyal sorunları yalnızca etik açıdan değil, aynı zamanda şirketin genel performansı açısından da ele alması gerektiği sonucu çıkmaktadır (Divincov ve Sivkov, 2014: 32).

3. "BEN ÇEKTİM SEN DE EK" MOBBİNGİ

"Ben yaptım herkes yapsın", "benim başıma geldi herkesin başına gelsin", "ben çok çektim herkes çeksin" gibi söylemlerden de anlaşılacağı üzere mobbinge uğramış olan insanların yapmak istedikleri mobbing türüdür. Hekimler bunu "sosyal bir hastalık" olarak tanımlıyor (Khoo, 2010: 61). Mobbinge uğramış kişilerin buna çözüm üretmek yerine aynısını diğer meslektaşlarına yapma davranışı sergilemektedirler. Eğitimcilerin işyerinde psikolojik şiddet uygulama olasılığının en düşük olduğunu varsayabilir; ne de olsa öğretmenlik, insanların potansiyellerine ulaşmalarına yardım etme ve genel olarak sağlıklı psikolojik or-

taamları, düşünce ve düşünce özgürlüğünü geliştirmeyi içeren bir meslek seçtiler. Ancak bu varsayım, Hubert ve Veldhoven (2001) tarafından yapılan araştırmadan elde edilen bulgularla tartışıldı. Bu araştırmacılar, çeşitli işyeri sektörlerini karşılaştırdılar ve işyerinde şiddetle ilişkili davranışları ve eğitimde çalışanlar arasında daha yüksek oranlar bildirdiklerini bulmuşlardır (Keim & McDermott, 2010: 169).

İnsanların iş birliği yapması ve birbirleriyle ilgilenmesi, sinerjileriyle insanlığa yeni değerler katması, insanların diğer insanlarla buluşması zaman zaman acılı, acı verici bir ilişkiye dönüşmesi, tıpkı insanlarla tanışmak gibi, acı verici bir ilişkiye dönüşmesi olasıdır. İnsani doğasına, dini ve toplumsal değerlere aykırı olması nedeniyle insanların birbirine çektiği acılar, zaman zaman bir perde arkasına gizlenerek arka planda kalan bireyler için bir yaşam trajedisine dönüşmektedir (Oflluoğlu ve Somunoğlu, 2012: 98). The International Labour Office (2002) bunun etkisine dikkat çekti: “Tek bir olay yeterli olsa da psikolojik şiddet sıklıkla tekrarlanan, hoş karşılanmayan, karşılıksız ve mağdur üzerinde yıkıcı bir etkisi olabilecek eylemlere dayatılanlardan oluşur.”

Düşmanca çalışma ortamı, mobbing veya ayrımcılık gibi davranışlar uygunsuz ve profesyonelce değildir. Ne yazık ki, birçok kurban, genellikle utanç ve korku nedeniyle kariyerleri üzerinde daha fazla olumsuz etki olmaması için rapor etmemektedir (Dunn, 2003). Kurban, daha büyük grup tarafından kabul edilebilir olarak görülmeyen bir şekilde farklıdır. Westhues (1998), bu tür farklılıkların giyim, konuşma, din, siyasi bağlar veya benzer faktörleri içerebileceğini öne sürmüştür. Unutulmaması gereken önemli olan, kişiyi insan yapan şeydir. İstenmeyen durum, çoğu kişinin normalde önemli olarak göreceği bir şey değildir. Bununla birlikte, mobbing vakalarında, görünüşte önemsiz olan, büyük sonuçlar doğurabilir.

Sonuç olarak mobbinge bir kişinin ayrılmak isteyip istemediğine veya kalıp savaşıp savaşmayacağına karar vermesi gerekecektir. Bir birey ayrılmayı seçerse, bazı hususlar da vardır. Birey sessiz bir çıkış yapmayı seçebilir, olumlu referanslar ayarlayabilir ve intikam şeklinde devam eden zorbalık endişesi yoksa, yürüyüp bu travmatik deneyimden sonra iyileşme üzerinde çalışabilir. Ancak kişi kurumdan ayrıldıktan sonra intikam alma kaygısı taşıyorsa; bir hedefin kullanabileceği birkaç seçenek vardır. Süpervizörünüze ve diğer üst düzey yöneticilere, bireyler veya kuruluşun temsilcileri olarak kötü muameleyle ilgili herhangi bir

bilgiyi gelecekteki işverenlere veya başkalarına vermeleri halinde yazılı olarak bildirin. Sorumlu tutulacaklardır. Bir avukat taslağının olması ve bu mektubu teslim etmesi maliyete değebilir (Motin, 2009: 296).

Akademik mobbing ve zorbalığı tanımlamayı, bunlarla yüzleşmeyi ve ortadan kaldırmayı reddetmek, yalnızca akademik alanlardakileri gizlemekle kalmaz, yaşamları tehlikeye atan bir kültürü ayakta tutar (Iloh, 2021: 14). Mobbing, bir zorba tarafından kışkırtılmış olsun ya da olmasın, akademide çok sık görülür (Keim & McDermott, 2010: 169). Akademisyenler enerjilerini, başarı elde etmek için meslektaşlarına zarar vermeye çalışmak yerine üretmeye ve öğrencilerine fayda sağlamaya harcamalıdır.

4. SAĞLIK SEKTÖRÜNDE MOBBİNG

Sağlık kurumları, iş stresinin yüksek olduğu karmaşık bir yapıya sahip kuruluşlardır ve bu karmaşıklık içerisinde hizmetlerin hatasız sunulması son derece önemlidir. Toplumun önemli bir kesimi olan sağlık sektörü, mobbing'e yol açan koşulların yaratılmasına karşı belki de en savunmasız sektörlerden biridir. Ayrıca kötü bir örgütsel iklimle sahip sağlık kuruluşları, mobbingin gelişmesi için verimli bir zemin oluşturabilecek bazı özellikler göstermektedir (Şoljan, vd., 2009: 239). Son zamanlarda yapılan mobbing çalışmalarında sağlık çalışanlarının mobbinge maruz kalma oranı oldukça yüksek olduğu görülmektedir.

Diğer mesleklere göre mobbing davranışına daha açık olan sektörlerden biri de sağlık hizmetleridir. Bu sektörün önemli bir özelliği, aynı roldeki iş arkadaşları, üstleri, astları, hastaları veya akrabaları olsun, insanlarla sürekli resmi ve gayri resmi iletişimidir. Bu sektörün önemli araçları onların çalışanlarının kişiliğidir. Sağlık personelinin ahlaki niteliklerinin kalitesine artan ilgi, kendi kendini kontrol etme, başkalarını kabul etme, empati, katılım ve anlayış, her işçinin kişiliğini çok iyi yapar. Bireyler arasındaki anlaşılabilir farklılıklardan kaynaklanan farklı görüşler, anlaşmazlıklara yol açabilir ve çatışmalara yol açar. Bu nedenle çalışma ilişkilerinin atmosferini etkiler. Çatışmaların oluşmasını önlemek zordur ama çatışma aramak ya da kasıtlı olarak çatışma yaratmak bir hatadır. Ortaya çıkan çatışma, yinelenen ve çözülmemiş tutarsızlıklar olarak etkin bir şekilde ele alınmalıdır. Ekip üyeleri arasında çalışanların ruhu üzerinde zararlı bir etkisi

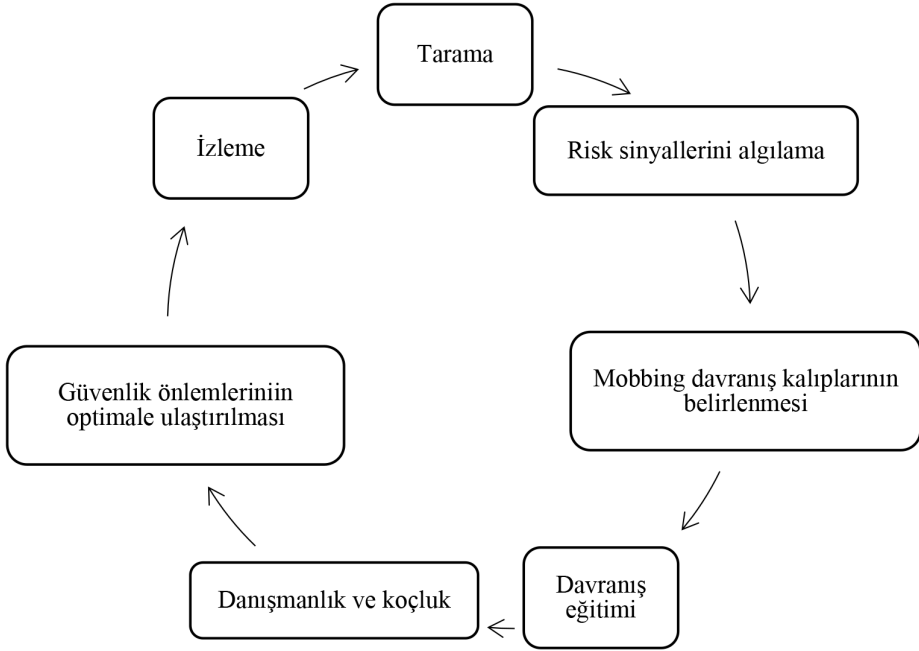
vardır. Çatışmaların çözülmesi, insanların bir arada yaşamasının temel ön koşullarından biridir ve çatışmaların nedenlerini bulup ortadan kaldırmanın, devam ettirmenin bir kaynağı olduğu unutulmamalıdır. Her çalışanın kendini tatmin ve iyi hissetmesi için gerekli olan güvenli bir işyeri ortamı hakkı vardır (Zacharová ve Bartošovič, 2016: 52).

Sağlık hizmetlerinde mobbing riski diğer alanlara göre yedi kat daha fazladır. Görgülü ve arkadaşlarının (2014) yapmış oldukları çalışma sonucunda sağlık çalışanlarının farklı sıklıkta mobbing davranışlarına maruz kaldıkları ve zaman zaman mobbingin etkilerinin olduğu belirlenmiştir. Sağlık kurumlarında çalışan bireyler belirli bir konuma sahiptir ve mesleki çatışma ve stres durumları açısından yüksek risk altındadır. Sonuç olarak mobbing hem tıp profesyonellerinin hem de hastaların psikolojik ve sosyal esenliği üzerinde önemli bir etkiye sahip olabilir. Mobbing mağdurlarının sağlık kurumlarında yaşadıkları sorunlar, sosyal ve duygusal düzeyde hastalara ve çalışma koşullarının veya verimliliğinin iyileştirilmesine ilgi gösterilmemesi olarak, fiziksel düzeyde ise mobbing mağdurlarının sık sık hastalık izni alma oranlarının artması olarak ortaya çıkmaktadır. Mobbingin yol açtığı sorunlar fiziksel, duygusal ve davranışsal olarak sınıflandırılabilir. Mobbing, genel olarak sağlık kurumlarında çalışanların kalitesinin yanı sıra bireyin sağlığı, performansı ve yaşamı üzerinde olumsuz bir etkiye sahiptir (Josipović-Jelić, vd., 2005: 347).

Sağlıkta yapılan araştırmalarda genellikle kadınların en çok mobbinge maruz kaldığı, sözlü şiddet oranının oldukça yüksek olduğu, özellikle çalışanların iletişiminin engellendiği, yöneticilerin en sık mobbing davranışı sergiledikleri görülmüştür. Güvenli bir işyeri ortamı konusunda mağdur olan çalışanların çoğu istifa etmek istiyor (Yağar ve Dökme, 2019: 12).

Sağlık çalışanlarına yönelik mobbing davranışında demokratik, katkı sağlayan ve yol gösterici bir yönetim tarzı benimsemeli, örgütsel adalet uygulamalı, aşırı iş denetimleri azaltılmalı, iş etiği ve sosyal sorumluluk bilinci geliştirilmeli, mobbingin önlenmesi için görev ve sorumluluklar, fiziki koşullar iyileştirilmeli ve konuyla ilgili gerekli yasal düzenlemeler yapılmalıdır (Oflluoğlu ve Somunoğlu, 2012: 98). Teknoloji de literatüre, mobbing için ilginç kaynaklar ekledi. Mobbing ile ilgili blog ve bloğa eşlik eden facebook hesabı oluşturulmuştur. Ayrıca son yıllarda da çok sayıda kitap basılmıştır ve çok sayıda web sitesi oluşturulmuştur (Proudhon, 2008a; Proudhon2008b).

Karsavuran ve Kaya (2017: 337) yaptıkları çalışma ile örgütlerde mobbing tutumlarının önlenmesinin önemine dikkat çekmektedir. Mobbinge mücadele edebilmek için Şekil 1’de yer alan yedi adımın atılması gerekmektedir. Ayrıca tüm meslek gruplarında mobbing; eğitimle, yönetsel destek, hukuki düzenleme ve toplumsal farkındalık oluşturularak bunun gerçekleştirilebileceği ifade edilmektedir (Korhan, vd., 2014; Özdemir, vd., 2013; Yavuzer ve Çivilidağ, 2014).

Şekil 1: “Yedi adımda, mobbingi önleme” çemberi

Kaynak: Steffgen, 2008.

Yöneticilerin ast-üst ilişkilerini belirlerken astlarına psikolojik istismar uygulamalarını engelleyen düzenlemelerin netleştirilmesi önerilmektedir (Yıldız vd., 2013: 117). Ayrıca Ofluoğlu ve Somunoğlu (2012) yaptıkları çalışma sonucunda sadece sağlık sektörü için değil tüm sektörler için aşağıdaki önerilerde bulunmuşlardır:

•	Mobbing ciddi bir örgütsel ve yönetsel sorun olarak kabul edilmelidir. Cinsel taciz ile diğer şiddet ve istismar çeşitleri arasındaki farkı ortaya koyabilmek için özellikle sağlık sektöründe akademik çalışmaların artırılması gerekmektedir.
•	Mobbing faaliyetleri başlamadan önce yönetim tarafından tespit edilmelidir. Ayrıca, bu tür davranışları önlemek için politika ve prosedürler oluşturulmalıdır. Bu noktada ihlal ve suistimalden korunma konusunda organizasyonel olarak benimsenen planlar büyük önem taşımaktadır.
•	Örgütlerde güçlü bir etik kültür oluşturulmalıdır. Çalışanların yaşam kalitesinin yükseltilmesi ve sağlık personelinin yaşam kalitesinin yükseltilmesi için etik bir kültürün oluşturulması büyük önem taşımaktadır.
•	Örgütlerde çalışanlar arasında bir ödül ve ceza sistemi geliştirilmeli ve etkin bir şekilde uygulanmalıdır.
•	Görevlendirme ve yetkilendirme konusunda çalışanlar arasında yaşanan belirsizlik giderilmeli ve etkin bir performans sistemi uygulanmalıdır. Özellikle sağlık sektörü için güçlü ve etkin bir performans sisteminin kurulması çok önemlidir.
•	Çalışanlara yönelik mobbing ile ilgili işbaşı eğitim ve seminerler tasarlanmalıdır. Sağlık personeline yönelik eğitimler düzenli aralıklarla düzenlenmelidir.
•	Örgütlerde işteki yaşam kalitesi yükseltilmelidir. Çalışma saatleri kavramının iyi koordine edilmediği sağlık sektöründe, çalışanların iş ve özel hayat istikrarını en iyi şekilde düzenleyecek çalışmalar yapılmalıdır.
•	Sağlık ocaklarında veya işyerlerinde çalışanlara yönelik mobbing konusunda danışma ve rehabilitasyon merkezleri oluşturulmalıdır. Bu amaçla uygulanan girişimlerin faydalı sonuçlar doğuracağına inanılmaktadır.
•	Mobbing suçları konusunda yasal dayanak oluşturulmalıdır. Mevcut İş Kanunu'nda yapılan değişikliklerle mobbing suçunun kanuni bir zemine oturtulması gerekmektedir. Örgütlerde verimsizliğe ve başarısızlığa neden olan mobbing konusunda sendikaların, meslek örgütlerinin, insan kaynakları departmanlarının, işverenlerin ve çalışanların dikkatlerinin çekilmesi ve farkındalıklarının artırılması esastır.
•	Örgütsel hiyerarşide yetki ara bağlantılarının uygun şekilde düzenlenmesi için üst yöneticiler tarafından kontrol ve özerklik sağlanmalıdır.

Ekip çalışması ve güvenlik ortamının yanı sıra, risk faktörleri, üstlerin liderlik becerileri ile güçlü bir şekilde ilişkilidir. Yöneticileri mobbingin göstergelerine, etkilerine ve olası etkileyen faktörlere karşı duyarlı hale getirmek için en önemli adımlardan biri hem yöneticilerin hem de çalışanların mobbing konusunda bilgilendirilmesini sağlamaktır (Tong, vd., 2017: 72; Hamzaoğulları vd., 2022: 74). Çalışmalar mobbingin erken bir aşamada tespit edilmesinin mümkün olması gerektiğini ve bunun da mobbingin önlenmesini artırması gerektiğini göstermektedir (Niedl, 1996: 249).

SONUÇ

İşyerinde mobbing ile mücadelenin sadece işveren tarafından değil, çalışanlar tarafından da yeterli bir önlem olarak dikkate alınması önemlidir. Etik Kuralların uygulanması ve uyumu, yaratıcı iş ortamı ve işyerinde sağlıklı kişiler arası ilişkileri destekleyen departmanın oluşturulması elzemdir (Divincová ve Siváková, 2014: 20).

Bu yazıda bahsedilen ve araştırmada özetlenen mobbing davranışlarının neden olduğu etkileri ortadan kaldırmak için adımlar atılmalıdır. Sonuçlarının ağır olması hem sektörleri hem kişileri hem de toplumu etkilemektedir. Bireyler, kuruluşlar ve bir bütün olarak toplum, böyle bir zorlukla başa çıkmanın faydalarını görecektir. Ayrıca mobbinge karşı politikaların gözden geçirilmesi ve mevcut organizasyon kültürlerinin iyileştirilmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Balducci, C., Cecchin, M. and Fraccaroli, F. (2012). "The impact of role stressors on workplace bullying in both victims and perpetrators, controlling for personal vulnerability factor: a longitudinal analysis." *Work & Stress*, 26(3), 195-212.
- Branch, S., Ramsay, S., & Barker, M. (2013). "Workplace bullying, mobbing and general harassment: A review." *International Journal of Management Reviews*, 15(3), 280-299.
- Brodsky, C. M. (1976). *The harassed worker*. DC Heath & Co.
- Cran, B. (2018). The academic mob and its fatal toll. *Quillette Feature*..
- Davenport, N., R. D. Schwartz, and G. P. Elliott. 2002. *Mobbing: Emotional abuse in the American workplace*. Ames, IA: Civil Society Publishing.
- Divincová, A., & Siváková, B. (2014). Mobbing at workplace and its impact on employee performance. *Human Resources Management & Ergonomics*, 8(2).
- Dunn, S. (2003). What's going on with mobbing, bullying and work harassment internationally. *Workplace Bullying Institute*.
- Faria, J. R., Mixon Jr, F. G., & Salter, S. P. (2012). An economic model of workplace mobbing in academe. *Economics of Education Review*, 31(5), 720-726.
- Fazel, M., & Afshari, E. (2020). Academic Mobbing, A Challenge For Higher Education:

- A Review of Literature. *Iranian Journal of Medical Ethics and History of Medicine*, 13(1), 91-99.
- Friedenberg, J. (2008). The anatomy of an academic mobbing. *Florida Atlantic University, Lecture given at the University of Waterloo on April, 11, 2008.*
- Görgülü, N., Beydağ, K. D., Şensoy, F., & Kıyak, M. (2014). The effects of mobbing (bullying) on health employees. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 152, 503-509.
- Hamzaoglu, N., Yayak, A., & Turk, B. (2022). Evaluation of mobbing perception levels of health employees. *Health Services Management Research*, 35(2), 74-82.
- Iloh, C. (2021). Academia as an Incubator of Oppression and Violence: A Closer Look at Academic Mobbing and Bullying Offline and Online. *Humanities and Social Science Research*, 4(4), p12-p12.
- International Labour Office. (2002). Framework guidelines for addressing workplace violence in the health sector. Geneva: International Labour Office, International Council of Nurses, World Health Organization, and Public Services International.
- Josipović-Jelić, Ž., Stoini, E., & Celić-Bunikić, S. (2005). The effect of mobbing on medical staff performance. *Acta Clinica Croatica*, 44(4), 347-352.
- Kamali, M., Hosseinpour, S., Swann, J., Sareh, H. P., & Mahmoudi, M. (2021). Mobbing in Academia. In *A Brief Guide to Academic Bullying* (pp. 45-59). Jenny Stanford Publishing.
- Karsavuran, S., & Kaya, S. (2017). The relationship between burnout and mobbing among hospital managers. *Nursing ethics*, 24(3), 337-348.
- Keim, J., & McDermott, J. C. (2010, March). Mobbing: Workplace violence in the academy. In *The Educational Forum* (Vol. 74, No. 2, pp. 167-173). Taylor & Francis Group.
- Khoo, S. B. (2010). Academic mobbing: Hidden health hazard at workplace. *Malaysian family physician: the official journal of the Academy of Family Physicians of Malaysia*, 5(2), 61.
- Korhan, E. A., Guler, E. K., Leyla Khorshid, R. N., & Ismet Eser, R. N. (2014). Mobbing experienced by nurses working in hospitals: an example of turkey. *International Journal of Caring Sciences*, 7(2), 642.
- Kratz L. H. (2005). Mobbing, how to recognize it and how to face it.
- Lampman, C. (2012). Women faculty at risk: US professors report on their experiences with student incivility, bullying, aggression, and sexual attention. *NASPA Journal About Women in Higher Education*, 5(2), 184-208.

- Leymann, H. (1996). The content and development of mobbing at work. *European journal of work and organizational psychology*, 5(2), 165-184.
- Leymann, H., & Gustafsson, A. (1996). Mobbing at work and the development of post-traumatic stress disorders. *European Journal of work and organizational psychology*, 5(2), 251-275.
- Metzger, A. M., Petit, A., & Sieber, S. (2015). Mentoring as a Way to Change a Culture of Academic Bullying and Mobbing in the Humanities. *Higher Education for the Future*, 2(2), 139-150.
- Motin, S. H. (2009). Bullying or mobbing: Is it happening in your academic library?.
- Namie, G. 2003. Workplace bullying: Escalated incivility. *Ivey Business Journal* 68(2): 1-6.
- Niedl, K. (1996). Mobbing and well-being: Economic and personnel development implications. *European journal of work and organizational psychology*, 5(2), 239-249.
- Ofloğlu, G., & Somunoğlu, S. (2012). Cases of mobbing activities as commonly seen in the healthcare sector in the world and in Turkey. *Hospital topics*, 90(4), 98-103.
- Özdemir, S., Tosun, B., Bebiş, H., & Yava, A. (2013). Hemşire Kaleminden Mobbing: İş Yerinde Psikolojik Saldırı. *TAF Preventive Medicine Bulletin*, 12(2).
- Prevost, C., & Hunt, E. (2018). Bullying and mobbing in academe: a literature. *Eur Sci J*, 14(8), 15.
- Proudhon, P. J. (2008a). Bullying of Academics in Higher Education.
- Proudhon, P. J. (2008b). Facebook: Bullying of Academics in Higher Education.
- Ratelle, L. (1994, April 27). Montreal researcher commits suicide. The Chronicle of Higher Education. Retrieved from <https://www.chronicle.com/article/montreal-researcher-commits-suicide/>.
- Seguin, E. (2016, September 19). Academic mobbing, or how to become campus tormentors. *University Affairs*, 19.
- Signorelli, M. S., Costanzo, M. C., Cinconze, M., & Concerto, C. (2013). What kind of diagnosis in a case of mobbing: post-traumatic stress disorder or adjustment disorder?. *Case Reports*, 2013, bcr2013010080.
- Šoljan, I., Josipović-Jelić, Ž., & Titlić, M. (2009). Organizational circumstances for the occurrence of mobbing in health care organizations. *Macedonian Journal of Medical Sciences*, 2(3), 239-244.
- Steffgen, G. (2008). Physical violence at the workplace: Consequences on health and measures of prevention. *European review of applied psychology*, 58(4), 285-295.

- Tong, M., Schwendimann, R., & Zúñiga, F. (2017). Mobbing among care workers in nursing homes: A cross-sectional secondary analysis of the Swiss Nursing Homes Human Resources Project. *International Journal of Nursing Studies*, 66, 72-81.
- Westhues, K. (1998). *Eliminating professors: A guide to the dismissal process*. Lewiston, NY: Edwin Mellen Press.
- Westhues, K. (2005). *The envy of excellence: Administrative mobbing of high-achieving professors*. Edwin Mellen Press.
- Yağar, F., & Dökme, S. (2019). Health Professionals and Mobbing. *Journal of Health and Nursing Management*, 2(6), 12-129.
- Yavuzer, Y., & Civilidag, A. (2014). Mediator role of depression on the relationship between mobbing and life satisfaction of health professionals. *Dusunen Adam The Journal of Psychiatry and Neurological Sciences*, 27(2), 115.
- Yıldız, G., Akbolat M., Isık, O. (2013). “Psychological Abuse and Organizational Commitment: A Research on Healthcare Professionals”, *The Journal of Manas Social Researches*, Vol: 2, No: 6, pp. 85-117
- Zacharová, E., & Bartošovič, I. (2016). Mobbing experienced by nurses in health care facilities. *Clinical Social Work and Health Intervention*, 7(2), 50-61.
- <http://www.antimobbing.eu/impressum/index.html>

9. Bölüm

GÖBEKLİTEPE ÇIPLAK KADIN FİĞÜRÜNE TEOLOJİK VE SEMBOLİK AÇIDAN BAKIŞ

Doç. Dr. Şenay ALSAN
İstanbul Tokapı Üniversitesi
senayalsan@topkapi.edu.tr

1. GİRİŞ

Birçok medeniyetin kurulmuş olduğu, insanlık tarihinin bilinen en kadim yerleşim yeri olan Göbekli Tepe'nin keşfi, tarihin yeniden yazılmasını neden olmuştur. Arkeolojik açıdan Çanak Çömleksiz Neolitik Döneme tarihlendirilmektedir. Şanlıurfa'nın 15 kilometre kuzeydoğusunda, Haliliye ilçesine bağlı Örencik mahallesinde bulunan Göbekli Tepe, kireçtaşından oluşan bir yükseltinin göbek görünümünden dolayı bu ismi almıştır.

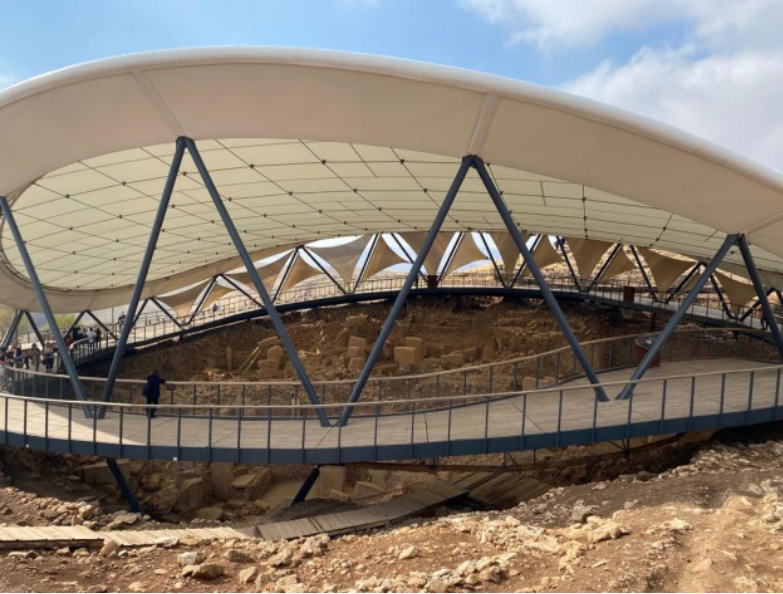
M.Ö. yaklaşık 9600-8000 yılları arasındaki döneme tarihlenen anıtsal mimari, halen avcı toplayıcı olan insanların kült merkezi olarak uygarlık tarihine yepyeni bir ufuk açtı. Göbekli Tepe ile birlikte şimdiye kadar bildiğimiz her şeyin değişebileceğini öğrendik. (Dietrich, Schmidt, 2013, s. 30).

Göbekli Tepe adının ilk kez geçtiği, Amerikalı Arkeolog Peter Benedict'in bahsettiği yüzey araştırması, Halet Çambel ile Robert Braidwood'un başkanlığında yürütülüyordu. Yüzey araştırmaları 1961'de yani yerleşik hayatın başlangıcı ile ilgili arazi çalışmalarından on beş yıl sonra başlamıştı. Bugün de baktığımızda bu durumu, Ön Asya Neolitiğinin en önemli yerini, o zamanlar Çambel ve Braidwood yaptıkları araştırma kapsamında keşfetmelerine rağmen, buranın gerçek öneminin ortaya çıkartılmasını, bu araştırmalar açısından talihsizlik olarak görebiliriz. (Schmidt, K. 2007, s. 53).

1994 yılında Alman arkeolog Klaus Schmid, Almanya Heidelberg Üniver-

sitesi Tarihöncesi Enstitüsü ile birlikte, Alman Arkeoloji Enstitüsü ve Şanlıurfa Müzesi başkanlığında, kazı çalışmaları başlatılmıştır.

Bölgenin jeolojik yapısı bazalt ve kireç taşından oluştuğu halde, kalıntıların bulunduğu birinci tabakanın yumuşak yapıdaki topraktan oluşması ve bu toprak tabakasında yöreye ait olmayan taş aletler ve kemik kalıntılarının bulunması, Göbeklitepe'nin doğal yollarla değil, bilinçli olarak üstünün toprakla örtüldüğü sonucuna ulaşılmıştır. Aslında bu tapınakların toprakla örtülmesi, onların günümüze kadar bozulmadan ulaşmasını sağlamıştır. (Kurt, A.O. 2017, s. 1112).

Resim 1. Göbeklitepe Genel Görünüş (*Şenay Alsan Özel Çekim*)

Göbekli Tepe'de ortaya çıkarılan buluntular, bilim insanları tarafından oldukça fazla yorum almış olup yeni kazılardan çıkarılanlarla birlikte puzzle tamamlanmaktadır. Son yılların en önemli arkeolojik kazılarından biri olan Göbekli Tepe'nin işlevi ile ilgili pek çok görüş vardır.

Bu yapıların belirli bir kullanımdan sonra kasıtlı olarak doldurulduğu açıktır. Bu dolgu, yumruk büyüklüğündeki kireçtaşı parçaları ve küçük çakıl taşları ile yapılmıştır. Göbekli Tepe'nin kullanımı ve işlevine ilişkin bir diğer ipucu da yine dolguda bulunan sayısız hayvan kemiğidir. Bu kemikler, bir ziyafete ve büyük miktarlardaki et tüketimine ilişkin önemli bir kanıt sunarlar. Bu ziyafetler dini

gerekçelere sahip olsa da, bazı uygulama yöntemleri de vardır. Anıtsal yapıları inşa etmek için, geniş çevrelerden birçok insan bir araya toplanmak zorunda kalmıştır. Etnografik veriler, birkaç farklı grubun bir araya gelerek ürünlerini değiştirdikleri buluşmanın en iyi şekilde bu cömert festivaller aracılığıyla gerçekleştiğini ortaya koymuştur. Ayrıca etnoğrafya, farklı toplulukların bu şekilde bir araya gelmesinin sosyal önemini de ortaya koyar. Göbekli Tepe’de rutin bir şekilde tekrarlanan bu festivaller, avcı-toplayıcı grupların ekonomik imkanlarını da ortaya çıkarır. (Dietrich, Schmidt,2013, s.76).

Göbekli Tepe’de zeminin sıvı geçişine uygun planlanması, kült tapınaklara özgü terrazzo tabana sahip olması ve sıvı içeren ayınlerin yapılmış olması yoğun içerikli ritüellerin gerçekleştirildiğinin göstergesidir.

Alman Der Spiegel dergisinin 3 Haziran 2006 tarihli ve 23. Sayısında Göbekli Tepe’ye 11 sayfalık yer ayırmıştır. Yayında burası Aden bahçesi olarak değerlendirilebileceği belirtilmiştir. İtalyan arkeo astronom Giulio Magli ve Hintli astronom B.G. Sidharth ve çevresindeki araştırmacılar Göbekli Tepe’nin bir gözlemevi olabileceği görüşünü öne sürmüşlerdir. Bir diğer görüş de Şaman ayınlerin yapıldığı bir tapınak olabileceği görüşüdür. Göbekli Tepe için ortak görüş ise, insanlığın erken dönemlerinden günümüze ulaşan en önemli ve gizemli bir yapı olduğudur.

2011 yılında Göbekli Tepe UNESCO tarafından Dünya Miras Listesi’ne alınmıştır. 2019 yılı Cumhurbaşkanlığı tarafından Göbekli Tepe Yılı olarak seçilmiş ve akabinde yurt içi ve yurt dışında pek çok tanıtım etkinlikleri ve kampanyalar düzenlenmiştir. Bununla birlikte, pek çok bilim insanı Göbekli Tepe ile ilgili makaleler, kitaplar yayınlamış sempozyumlar düzenlemiştir. Göbekli Tepe kamu diplomasisi yönünden çok büyük önem arz etmektedir.

2. TEOLOJİK AÇIDAN GÖBEKLİ TEPE

Prehistoric avcı-toplayıcılarının kült alanlarının belirlenmesinde, su kaynaklarına yakınlık, güvenli bir bölgede yer alması gibi nedenler etkili olmuştur. Tarihe Verimli Hilal olarak geçen bu bölge verimli toprakları nedeniyle kutsal alan olarak belirlenmiş ve tapınaklar inşa edilmiştir.

Nevali Çori, Çayönü, Sefer Tepe, Karahan gibi Neolitik bölgelerde yaşam

alanlarında pek çok obje bulunmasına rağmen şu ana kadar yapılan kazılarda Göbekli Tepe’de rastlanmamıştır. Bu da akla çevrede yer alan yerleşim yerleri için bir nevi ritüel alanı olabileceğini getirmektedir.

Resim 2-3. Göbeklitepe (*Şenay Alsan Özel Çekim*)

Göbeklitepe ve diğer kült merkezlerinde bir ruhban sınıfının varlığını, buradaki tapınakların yapımında gereken büyük işgücünü, ancak dinsel bir yaptırım olan bir grubun organize edebileceği fikrine dayanarak da öne sürebiliriz. Bu olası grupların tapınaklarda sürekli mi kaldıkları, yani bir başka deyişle tapınakları adeta birer “idari merkez” gibi kullanıp kullanmadıkları ya da diğer avcı-toplayıcılarla birlikte belli zamanlarda bu kutsal mekanlara gelerek mi toplulukları yönettikleri bugün için tam olarak bilinemez. Bununla birlikte, büyük olasılıkla yine bin yılların kutsal alan ve ruhban sınıf geleneğini göz önüne aldığımızda, Göbeklitepe gibi merkezlerde sürekli yaşayan ve belki bu alanı koruduklarına inanılan, önemli kutsal günlerin dışındaki yılın diğer zamanlarında tapınakların inşaat faaliyetlerini yürütmek için liderlik yapan ve kuvvetle muhtemel ki bazı önemli dinsel günlerde büyük toplantıları ve şölen anlarındaki törenleri yöneten bir dinsel sınıfın varlığından söz etmeliyiz. (Özdöl, S. 2011. s. 191-192).

Yapılan kazılarda insanlık ve uygarlık tarihinin doğru varsayılan tüm kuramlarını değiştirecek veriler bulunmuştur. Elde edilen veriler insanoğlunun sahip olduğu bilgi ve inanç geleneğinin yeniden yazılmasını gerektirecek niteliktedir. Çünkü arkeolojiye göre, 12 bin yıl önce yani Neolitik çağ (Yeni Taş devri) döne-

minde insanların, henüz çanak çömlek yapamadığı, fırınlama bilgisinin olmadığı avcılık ve toplayıcılık ile yaşamını sürdürdüğü iddia edilmekteydi. Oysa kazı verileri durumun hiçte öyle olmadığını göstermektedir. Yapılan kazılarda insanlık ve uygarlık tarihinin doğru varsayılan tüm kuramlarını değiştirecek veriler bulunmuştur. Elde edilen veriler insanoğlunun sahip olduğu bilgi ve inanç geleceğinin yeniden yazılmasını gerektirecek niteliktedir. Çünkü arkeolojiye göre, 12 bin yıl önce yani Neolitik çağ (Yeni Taş devri) döneminde insanların, henüz çanak çömlek yapamadığı, fırınlama bilgisinin olmadığı avcılık ve toplayıcılık ile yaşamını sürdürdüğü iddia edilmekteydi. Oysa kazı verileri durumun hiçte öyle olmadığını göstermektedir. (Özalp, H. 2016 s. 61).

Yapılan kazılar Göbekli Tepe insanların bir inanca sahip oldukları hakkında fikir vermektedir. Ancak hangi inanca sahip olduklarını, nasıl bir Tanrı'ya inandıklarını bilemiyoruz. İnsanlar çok eski çağlardan itibaren, korktukları, açıklayamadıkları, anlamlandıramadıkları olayları, varlıkları doğaüstü güçlere bağlamışlardır. Bu noktada inanç ve Tanrı kavramı ortaya çıkmıştır.

Göbekli Tepe'de taşların üzerinde yer alan hayvan figürleri bizi hayvan totemine götürebilir. Adeta bir sanatçının elinden çıkmışçasına son derece estetik olarak yapılmış olan bu zengin figürler oldukça önemli sembolik anlamlar taşımaktadır. Sembollerini yorumlayabilmek için, mekan kurgusunu çok iyi oluşturmak gerekir.

3. TÜRKLERDE AĞAÇ KÜLTÜ VE GÖBEKLİ TEPE'DE YER ALAN DİLEK AĞACI

Türklerde ağaç kutsal kabul edilmiştir. Atalar kültü, tabiat kültü, yer ve gök ile ilgili kültürlerin Türk inanç sisteminde yeri oldukça önemli olup, özellikle ağaç kültü en mukaddeslerinden biridir. Ağaçlar için dualar tertiplemişlerdir. (Alsan, Ş. 2019 s.353).

Hayat ağacı, tarih boyunca ağaç pek çok anlam yüklenmiştir, kozmik, cenneti, ölümsüzlüğü, sonsuzluğu, çoğalmayı, yağmuru, bereketi, ata soyunu simgeler. Ruhları kovma törenlerinde, rüzgâr estirme, ay tutulmasını engelleme ve güneşin batışı gibi törenlerde, Tanrı ile iletişim aracı olarak, bereket amaçlı törenlerde baş figür olarak yer alır. Hayat ağacı, ölümsüzlük sembolü olarak yo-

rumlanması nedeniyle, mezarlara dikilmekte ve ölen kişinin ebedi canlılık kazanacağına inanılmaktaydı. Hayat ağacı figürü pek çok uygarlıkta doğurganlığa ve dolayısıyla kadına bağlanmaktadır. Üst Paleolitik dönemde de hayat otu, hayat bitkisi ile bağdaştırılır. Çatalhöyük Ana Tanrıça figürünün de göbeğinde de bitki dalı tasvir edilmiştir. (Alsan, Ş. 2019 s.358).

Hayat ağacı doğurganlığın da sembolüdür. Meşe, köknar, asma, nar, sedir gibi ağaçların doğurganlık gücü olduğuna inanılmıştır. Kısır olan kadınlar bebek sahibi olabilmek için bu ağaçlardan doğurganlık dilerler. (Alsan, Ş. 2019 s.360).

Kök Türklerin ağaç etrafında yer-su ayinleri düzenledikleri, ağaç motifinin Türklerde bahar ve hükümdar sülale simgesi olarak kabul ettikleri bilinmektedir. Eski Türk inanışlarında ağaç, insanların anası olarak kabul edilir. Türk mitolojisinde ağaç tarafından doğrulan çocuklar çok sık kullanılan öğelerdir. Mitlerde, ana olarak kabul edilen ağaç ya da kayın ağacı ile birlikte doğum ve çocuk ilahe-si Umay ile birlikte gökten indiği yer alır.

Ağaçtan çocuk isteme geleneği bugün de devam etmektedir. Yakut kadınları, mukaddes ağacın altında ruhlara çocuk vermesi için yalvarırlarmış. Ağacın gövdesi akrabalığı, dalları aileleri, yaprakları toplumların fertlerin, kökleri ise soyunun vefat eden üyelerini temsil eder. Ağaçtan türeyiş destanları daha çok orman yakınında yerleşen Türk boylarında karşımıza çıkar. Nitekim günümüzde soy kütüğü olarak nitelendirilen soy ağacı kavramı da bu mittenden gelmektedir. Ölen insanların yanına ağaç dikmek de yine bu inanışlardır.

Uygurlarda da, ağaç dikerek yurt kurma, ağaçtan çocuk doğma gibi ağaç kültürüne dayanan mitlere rastlıyoruz. Emel Esin'e göre; Uygurlar ağacı hakan ve hakan soyunun simgesi olarak görmekteydi.

Eski Hun mitolojisinde de önemli bir yeri vardır. Hun döneminde atın kurban olarak ağaca asıldığı ve atın kellesinin ve derisinin de yanına yerleştirildiği bilinir. Ağacın antropomorfik çizgilere sahip olması, insanlaştırılmasına ve Türk mitlerinde insan rolü verilmesine neden olmuştur. Ağaçların antropomorfikleştiği, insanların, onlardan türediği şeklinde inançlar da mevcuttur. Ağaç, mitolojik kozmogonik unsur olarak yer alır. Türk geleneklerinde ağaç, kozmogoni unsuru olarak dokuz dallı ağaç olarak karşımıza çıkar ve insanların bu ağacın dallarından türediğine inanılırdı.

Konuşan ağaç, koruyucu ağaç, şeytan ağaçları, evlenme ağaçları, doğum ve

ölüm ağaçlarının semantik özelliklerinin bir araya getirilmesi onların kültleşmesini ortaya koyar. Kültleşmiş Umitik ağaç insanın doğumu, yaşamı ve ölümüyle ilgili olduğu gibi, gök, yer ve yeraltı arasında da bağlantı kurar. (Alizade, R. 2012. s. 51).

Anadolu’da ağaç kültürünün kalıntıları hala yaşamaktadır. Dört Yol ile Çay arasındaki Cennet Ana adlı yerde bulunan ağaç hasta çocuklara öptürülür. Tahtacı kadınlar ağaca sarılıp kısırlıklarından kurtulmaya çalışırlar. Yörük boylarında ise, kutsal ağaçların yanında uzanılmaz. Anadolu’nun pek çok bölgesinde, ağaçlardan deva isteme, dileklerinin gerçekleşmesi için çaputlar bağlama gibi pratiklere de sık sık rastlanmaktadır. (Artun, E. 2010. s. 114).

Ağaçlara çaput bağlama, pek çok inanç sisteminde karşımıza çıkmaktadır. Bu gelenek günümüzde de devam etmektedir. Eski Türk destanlarında da ağaç Türklerin anası olarak görülmektedir. Oğuz Kağan Destanında, Oğuz Kağan’ın ikinci eşinin ağaç kültürü ile bağlanarak ağaç oyuğundaki kızla evlenmesi buna bir kanıttır.

Orta Asya’da Hocent şehri yakınında, ‘Evliya kavak’, yani “Evliya tirek” adı verilen, bir kavak da vardır. (Ögel, B. 1995. s. 472).

Türklerin dağların doruklarında kurban kesip ağaçlara adak adadıkları bilinmektedir. Abdülkadir İnan *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar* adlı eserinde, çocuğu olmayan Yakut kadınlarının ağaç dibinde ağlayarak dua ettikleri ve çocuk dilediklerini belirtmiştir.

Işıkpınar köyünde Üzeyir Baba’ya kurban kesilip çocuk dilenir ve ağaçlara elbise parçaları bağlanır. Divriği’de hiç çocuğu olmayan kadınlar Şesit Baba, Hasan Paşa Ocağı, Koca Haydar, Garip Musa, Fadıl Baba ve Ocağı, Değnekli Dağı eteğinde bulunan Değnekli Havuzu, Haz Ali’nin kılıcıyla kesiştiğine inanılan Ali Taş, ağaçları mukaddes kabul edilen Dört Ardiç gibi yerleri ziyaret ederek, dileklerinin gerçekleşmesi için dua eder, adakta bulunurlar. Tortum’un Uzundere bucağı Dikyer köyünde Bacı Kardeş ziyareti denen ve Kılı Dağı’nın yamacında bulunan bir kaya vardır. Bu kayanın ortasında su çıkmaktadır. Kayanın yanında bulunan ceviz ağacının gövdesindeki delikten geçen kadınların, hamile kalacaklarına inanırlar. Ziyaret yerinde, dilek sahipleri kurban kesip, etini dağıtırlar. (Kalafat, Y. 1995.s. 85).

Çocuk sahibi olmak isteyen, kısırlıktan kurtulmak isteyenler böyle yerleri ziyaret ederek, fakir kişileri doyurup, giydirmek, adaklar adayıp, çaput asarak dualarının

kabul olacağına inanır. Bu inanışlar İslamiyet'ten sonra da devam etmiştir.

Erzurum'un Babaderesi köyünde Öğle Tepesi denen mevkiide ulu bir ardıç ağacı vardır. Gölgesinde 400 koyunun yatabileceği büyüklükteki bu ardıç kurumuş olmasına rağmen hala bir ziyaretgah olarak, çocuk sahibi olmak isteyenler tarafından ziyaret edilir. (Kalafat, Y. 1995.s. 86).

Resim 4. Göbeklitepe Dilek Ağacı (*Şenay Alsan Özel Çekim*)

Güneydoğu Anadolu Bölgesinin çorak ve ağaçsız, taşlarla kaplı dağın zirvesinde yer alan Göbekli Tepe'de yer alan bu ağaç, yöre halkı tarafından ziyaret edilen, dileklerinin dallarına asıldığı, kutsal bir alandadır. Taşlarca çevrili iki mezarın yanında yer alan bu ağaç bölge halkı tarafından kutsal kabul edilip, adakların adandığı, dilek için çaputların bağlandığı bir inanç merkezi haline gelmiştir. Günümüzde de evliya mezarı olarak anılmakta ve aynı gelenekler devam etmektedir. Neolitik çağ insanının ve günümüz insanının aynı gelenekleri kaderi devam ettirmeleri, çocuk yapmak üzere buraya gelmeleri ve doğum sahnesi olarak isimlendirilen kadın figürünün buradan çıkarılması oldukça önemli bağlantılardır.

Resim 5. Göbeklitepe Dilek Ağacı (*Şenay Alsan Özel Çekim*)

4. ANA TANRIÇA KÜLTÜ VE FİGÜRÜNLERİ

Arkeolojik kazılarından elde ettiğimiz bulgularla, Tanrıça kültü olarak ortaya çıkarılan Venüs kadın figürleri, çoğunlukla abartılı kalça ve göğüslere sahip, tahtta otururken, çocuk doğururken veya emzirirken olarak tasvir edilmiştir. Büyük kalça ve göğüslere, abartılı üreme organlarına sahip olmaları, kadının doğurma ve çocuğu emzirme özelliklerini temsil eder.

Ana Tanrıça'ya, Yunanistan ve Roma'ya ait şiirlerde, övgülerde ve dinsel anıtlarda rastlanmasına rağmen onun asıl yurdunun Anadolu olduğu ifade edilir ve hem ismine hem de tasvirlerine ilk olarak Anadolu'nun merkezinde yer alan Frigya'da rastlanır. Kültepe tabletlerinde adı Kubaba, Lidya'da Kybebe,

Frigya'da Kybele olarak geçer. Hitit kaynaklarındaysa kendisine "Hepat" denir. Halikarnas Balıkcısı'na göre ise Sümer mitolojisinde Tanrı anası olan Ki, Mezopotamya'dan Anadolu'ya gelip Kibele adını alır. Ana Tanrıça Anadolu'da, çağ ve toplumlara göre, Vuruşema, Kubaba, Kybele, Lat, Ma, Hepat, Marienna, Rhea, Artemis adıyla anılır. Anadolu'nun bilinen en eski yerli halkı olan Hattilerin baş tanrısı, bir tanrıçadır. Anadolu'da görülen ana tanrıça inancının son halkası Efes'te Artemis'tir. Artemis'e yönelik bağlılığın, yıllar sonra Hristiyanlık inancının doğmasıyla inancın belki de en önemli figürü, Tanrısal varlığının annesi olan Meryem Ana'ya duyulan bağlılığa döndüğü öne sürülür. (Ersoy, E. s.2).

Fransa'nın güneyinde, Buzul Çağına tarihlenen 1994 yılında keşfedilen Chauvet Mağarası'nın köşesinde yer alan salonda duvar resminde tavandan dikey vaziyette aşağıya kadar uzanan kireçtaşından yapılmış bir duvar resmi yer alır. Venüs ve Büyücü olarak bilinen bu resim, kadın figürünün işlendiği en eski örneklerden biridir.

Duvar resminde; şişman kalçaları ve bacaklarıyla tasvir edilmiş bir kadın tasviri iki boyutlu olarak verilmiştir. Büyücü başını kadının karnına ya da rahmine yaslamış, bir bizondur. Ayrıca bir panter ya da aslan olan bir hayvanın üst gövdesi yer alır.

Resim6. Fransa Chauvet Mağarası Venüs ve Büyücü isimli fresk.

İsviçreli araştırmacı Franz Gnaedinger, kadının gövdesiyle cinsel organının, genç bizonun da başını ve omuzlarını içerecek şekilde Yaz Üçgeni'ni temsil ettiğini öne sürmüştür. Bu teori ilginç ise de, kadının vulvasının ve makas benzeri bacaklarının, Yaz Üçgeni içerisinde yer alan Samanyolu'nun Büyük Yarık (başka bir deyişle Kara Yarık veya Kuğu Yarığı) olarak bilinen bölgesini temsil ettiği fikri daha doğru bir özdeşleştirme olacaktır. Burası, Samanyolu'nun Kuğu takımı yıldızı civarında iki ayrı koldan oluşur gibi görünmesine neden olan, yıldız tozundan oluşan karanlık bir şerittir, güneşin yörüngesi olan ekliptiğin Yay ve göklerin akrebi, yani Scorpius yıldızları civarında Samanyolu'yla kesiştiği noktaya kadar devam eder. Burada Samanyolu'nun bir "bacağı" yavaş yavaş kaybolurken diğeri genişleyerek güney yönüne doğru devam eder. hauvet'nin Venüs figürü gerçekten Samanyolu'nu yansıtıyorsa, o zaman genç bizonun başı da Büyük Yarık'tan yeni doğan bir çocuk gibi görülebilir. Bu kavram çok yabancı gelebilirse de, Türkiye'nin merkezindeki Konya ovasında bulunan ve MÖ y. 7500-5700'e tarihlenen Neolitik Çatalhöyük şehrinde buzağı doğuran kadınların veya tanrıçaların üç boyutlu tasvirleri ve duvar resimleri vardır. (Collins, A. 2016. s. 108-109).

Ana Tanrıça figürüne ait ilk örnekleri Neolitik Çağ'da karşılaşılmaktadır. Tarımın başlamasıyla birlikte, koyun, keçi, köpek gibi çeşitli hayvanlar evcilleştirilmiş, çeşitli kaplar yapılmış, tarım ürünleri yetiştirilmiş kısaca modern kültürün ilk temelleri atılmaya başlanmıştır.

Kadın tarım üretiminde aktif bir rol oynamak ile birlikte bu dönemde asıl önemi, bedeninden dünyaya bir canlı getirebilmesi ve o canlıyı yine kendi bedeniyle besleyebiliyor olmasıdır. Kadın doğurganlığı ile insan hayatının devamlılığını sağlamaktadır.

İnsanlar tarih boyunca açıklayamadıkları, adlandıramadıkları kavramları Tanrısallaştırmış ve mistik anlamlar yüklemişlerdir. Kadının doğurması kavramı da hiçbir şekilde açıklayamadıkları bir doğüstü güçtür ve dolayısıyla da onu tanrısallaştırmışlardır.

Resim7. Ana Tanrıça Figürü (*Şenay Alsan Özel Çekim*)

Çatalhöyük’de bulunan 12 cm. Ana Tanrıça figürü büyük kalçaları, sarkmış ve büyük göğüsleri ile kadının doğurganlığının bir simgesidir. Kadın aynı zamanda toprak ile de özdeşleştirilmiştir. Toprağın ilkbaharda yeşermesi ve ürün vermesi benzeşmesi nedeniyle Toprak Ana olarak da anılmasını sağlamıştır.

Ana Tanrıça heykelcikleri form olarak incelendiğinde, stilize edilmiş veya somut olarak iki şekilde karşımıza çıkar. Kalça, göğüs, karın ve üreme bölgelerinin abartılı bir şekilde yapılması çok sayıda doğum yapmasına bir göndermedir.

Bu heykeller içerisinde en önemli ve bilinenin bugün Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesinde yer alan Çatalhöyük’de bulunan 20 cm. uzunluğundaki Tahtta Oturan Ana Tanrıça heykelciğidir. Çatalhöyük’te bir tahıl ambarında bulunan ve pişmiş topraktan yapılmış olan bu heykelcik, iki yanında leoparın koruduğu tahtta oturur vaziyettedir. Taht güç ve statü göstergesidir. Bacaklarının arasında bir boğa yani erkek doğururken tasvir edilmiştir. Yine doğurganlığın simgesi olarak şişman, büyük kalçalı, büyük göğüslüdür.

Bir diğer Neolitik buluntu yeri Burdur’un 26 km. güneybatısında yer alan Hacılar’da çıkarılan kadın hayatından kesitler sunan yaklaşık 45 heykelcik bulunmuştur.

GÖBEKLİTEPE DOĞUM SAHNESİ

Aslanlı Dikilitaş Yapısı II. tabaka, kazı alanında şimdiye kadar birbirlerine bağlanamayan bir açmada tespit edilmiştir. A ve B Yapılarının batısı, dikilitaş başlarının olduğu yüksekliğe kadar, kısmen küçük mekanlı, genelde dikdörtgen biçimi mekanlar bulunmaktadır. Burada yedi mekan ya tamamen ya da kısmen açığa çıkartılmıştır. Dış duvarların ise sadece doğu tarafında olabileceği şimdilik tahmin edilmekte; bu nedenle bu yapıların mekan düzeni gibi konular çok fazla açıklanamamıştır. Görebildiğimiz tek şey ise, mekan dizisinin büyük oranda güneybatısından kuzeydoğuya, III. tabakanın yapılarına doğru yöneldiğidir. Kısmen 1 m yüksekliğe kadar korunagelmiş duvarlar, nispeten küçük kaba taşlardan yapılmıştır. Tabanlar ise terrazzo benzeri zemine sahiptir. II. tabakanın mimarisi için tipik olan, mekanlarda tek başlarına duran T biçimli dikili taşlardır. (Schmidt, K.2006. s. 259).

Aslanlı dikilitaşların arasında terrazzo tabandan yüksek tek basamaklı içinde dikilitaşın yer aldığı yapı bulur. Basamağın üzerinde kazı bezekle yapılmış 30 cm. uzunluğunda bir kadın figürü yer alır.

Resim8. Göbeklitepe Doğum Sahnisi (*Şenay Alsan Özel Çekim*)

Betimlemede, çıplak kadının el ve ayakları iki yana açılmış, göğüsleri sarkık, cinsel organı oldukça büyük ve sarkmış olarak tasvir edilmiştir. Kolları ve bacakları vücuduna göre daha incedir.

Kadın figürünün bacakları abartılı olarak yana açılmış, doğum sahnesi yerine koitus'a (cinsel ilişkiye hazırlığı) işaret etmektedir. Büyütülmüş ferç dudakları da bu hazırlığın belirtisi gibidir.

Ferç dudaklarının vurgulu şekilde gösterilmesi aslında çok özel bir şeyi betimlememektedir. Pek çok halk, vücudun farklı organlarına hem değiştirmek hem de büyütme amacıyla abartarak göstermektedirler. Düşler Zamanı ve Sedna ya da Hayat Aşkı adlı eserlerin yazarı Etnolog Hans Peter Duerr, etnografik malzemeyi en iyi tanıyan uzmanlardandır. Örneğin Güney Afrika'daki Boşiman (Buşman) kadınları hakkında verdiği bilgilerde, ergenlik çağında ferç dudaklarının sürekli çekilmeye başladığını ve böylece de 10 cm e kadar uzatıldıklarını belirtir. Duerr, burada hepsini ele alamayacağımız daha birçok başka örnekler de verir. Örneğin ilginç olan bir tanesi ise, Boşiman halkı tanrıçalarının, özellikle dikkat çeken makronymphia sahip olmalarıdır. Bu konu, günümüz Avrupa'lılar olan bizlere belki ilk bakışta yabancı gelebilir; ama bu uygulamalar tahmin edebileceğimizden daha sık görülmektedir. Bazı aşırı örnekleri ise, korkusuz denizci Thor Heyerdahls tarafından tanıtılan Paskalya Adalarındaki heykeller de görebiliriz. (Schimidt, K. 2006. s. 263-64).

Taş, kemik, fildişi, boynuz gibi çeşitli malzemeler ile yapılmış olan Venüs heykelcikleri başta hamilelik ve bereket olarak kabul edilmiş, ancak yeni araştırmalar, kadınlığın geçiş evreleri, koruyucu ruh, ölüm, yeniden doğuş ve cinsellik gibi çeşitli simgeler olduklarına dair yeni görüşler mevcuttur. Prehistorik dönemin erken evrelerinde Venüs ile birlikte kadın cinsellik organı baskın bir sembol olarak karşımıza çıkar.

Avcı-toplayıcı topluluklarda, doğum gibi doğa üstü bir olayı gerçekleştiren kadın doğal olayların hakimi olarak görülmüştür. Bazı mağara duvarlarında veya kayalar üzerinde şematik olarak hamile kadın figürleri tasvir edilmiştir. Fransa'nın Lot bölgesinde bulunan Pech-Merle Mağarası duvarlarında yer alan çıplak hamile kadın figürleri profilden ve dans ederken betimlenmiştir.

Bereket genel kabul edilen görüşe göre bu tasvirler, "bereket, yaratma ve yaşamın" sembolleri olarak kabul edilmektedir. Bu görüş ilk kez Johann Bachofen tarafından 1856 yılında bir konferansta ortaya atılmıştır. Ehrenberg bereket sem-

bolizminin erkeklerin dölleme rolünün tam olarak anlaşılmadığı topluluklarda daha büyük bir anlama sahip olduğuna inanmaktadır. Esasında, bu gruba giren kadın tasvirlerinin hamilelik ve doğumun ruhunu temsil ettikleri de düşünülmektedir. (Kolonkaya –Bostancı. N. 2014. s. 193.).

Resim 9. Göbeklitepe Doğum Sahnesi (Şenay Alsan Özel Çekim)

Kadın başının ters çevrilmiş kalp biçimindeki betiminin ise özel bir yorumu yoktur. Burada ya başın iki yüzeyinde kabartılmış bir saç tipi ya da olası bir hayvan, belki de yılan başı söz konusudur. Kadın başının biçimi, keçi başlı cin ile birlikte gördüğümüz, Nevali Çori ‘de sığ kabartma bezekli kireçtaşı kaptaki ‘kaplumbağa ‘ başını hatırlatmaktadır. Bu motifin Göbekli Tepe ‘deki kadın ilk olan ilişkisi ise oldukça belirsiz ve yorumlara gerçek anlamda fazla bir şey katmamaktadır. Göbekli Tepe’deki bu kazı bezek çizim, ilk kez bir kadın desenini göstermektedir. (Schmidt, K. 2006. s. 265).

SONUÇ

Avcı ve toplayıcı olarak yaşam süren Göbekli Tepe halkının, sembolik anlamına yönelmesi, son derece yüksek bir estetik anlayış ile yapmış olduğu hayvan ve insan figürlerinin yer aldığı mimari yapıları gerçekleştirmesi oldukça şaşırtıcıdır. Göbekli Tepe 20 kadar büyük dairesel yapıdan meydana gelmektedir. Bugüne kadar 6 yapı gün yüzüne çıkarılmıştır. Kazılar hala devam etmektedir. Göbekli Tepe hakkında bir fikre ulaşmamız, ancak kazılar tamamlandığı zaman gerçekleşecektir.

Resim10. Göbeklitepe Genel Görünüş (*Şenay Alsan Özel Çekim*)

Göbekli Tepe’yi inşa edenler tarihsel çağ olarak Neolitik döneme denk geliyor. Henüz yazının icat edilmediği bir dönem. Ancak bu yapıları yapanların oldukça gelişmiş hiyerarşik yapıya, organizasyon bilgisine ve yönetime sahip olması gerekir. Yine dönemin malzemeleri göz önüne alındığında son derece yetenekli olduklarını ve estetik bilgisine sahip oldukları söylenebilir.

Göbekli Tepe ile birlikte; Nevalı Çori, Karahan, Sefer, Hamzan Kurt Tepesi, Ayanlar Höyük, Taşlı Tepe’de de kazılar yapılmaktadır. Belki de binlerce yıl evvel burası bir inanç merkezi olarak konumlandırılmıştır.

Doğum ve ölüm döngüsü tüm inançların temelinde olup, doğadaki sürekliliğin sağlanması açısından vazgeçilmezdir.

Göbekli Tepe'nin D Yapısındaki gözlem dikilitaşında soyut biçimde tasvir edilmiş olanın neredeyse aynısı Fransa'da, Chauvet mağarasında bulunan ve daha önce gördüğümüz gibi bundan otuz iki bin yıl kadar önce, Üst Paleolitik mağara sanatçıları tarafından yaratılmış olan Venüs ve Büyücü panosunda da yer alır. Burada da "Venüs' ün soyut bacakları Samanyolu'nun Büyük Yarık'm iki yanındaki kolları temsil eder ve buzağının başı rahmin üzerinde yer alır. Bu bağlamda bukranion büyük ihtimalle tarih öncesi dönemde boynuz benzeri fallop tüpleriyle rahmin veya dölyatağının soyut bir sembolü olarak görülen Kuğu takımyıldızının buzağı başı rolünü temsil eder. Atalarımızın gelişimlerinin başlarında bu ikisi arasındaki bu olağanüstü benzerliği kavradığı ve Neolitik çağda bukranionu ve genel anlamda buzağıyı doğumun ve ölümün sembolleri olarak gördükleri anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Çatalhöyük'teki üç boyutlu fresklerin de tanrısal kadınların (leopar başlı kadınlar) bacaklarının arasından buzağuların doğduğunu ve Eski Mısırlıların Samanyolu'nu temsil eden tanrıça Hathor'un her sabah bir buzağı şeklinde güneş tanrısını doğurduğuna inandığını hatırlamak yerinde olacaktır. Hathor'un kültü, Samanyolu'nun kişileşmiş hali olan ve rahmiyle vulvası Kuğu'nun yıldızlarıyla örtüşen gökyüzü tanrıçası Nut'la neredeyse eşanlamlıydı. (Collins, A. 2016. s. 152-153).

Tarihsel süreç içerisinde, kadın bedeni; doğuran, besleyen, üreten gibi çeşitli anlamlar yüklenmiş ve bazı inanç sistemlerinde kutsal olarak kabul edilmiştir. Kadına özgü olan ve açıklayamadıkları, anlamlandıramadıkları tüm bu eylemler kadın bedeninin kutsanietini arttırmıştır.

Çok tanrılı dinlerde kadın bedeni üreme, çoğalma, besleme gibi onu erkekten ayırt eden özellikleri nedeniyle toprakla özdeşleştirilir. Özellikle ataerkil toplum yapısında toprağa hakim olan erkeğin; soyunu devam ettirecek olan kadını sahiplenme üzerinde mülkiyet kurma arzusu bulunmaktadır.

Tarıma dayalı çok tanrılı dinlerde sadece hizmetçi ve üreme aracı olarak görülen kadın; tek tanrılı dinlerde ikinci sınıf nesnel bir varlığa dönüşmüştür. Çünkü tek tanrılı dinlerde kadın, erkeğin soyunu devam ettiren, tek başına var olamayıp sadece erkeği tamamlayan ve onu yoldan çıkarıp cennetten kovulmasına neden olan şeytani bir varlık olarak yer alır.

Kadınların doğurganlık ve besleme özelliklerini ön plana çıkarmak için ilke çağdan itibaren yapılan kadın heykellerinde, göğüsler, kalçalar ve memeler büyük ve dolgun olarak yansıtılmıştır.

Sosyolojik olarak incelediğimizde yapılan araştırmalarda kadının, sadece toplayıcılık yaptığı, doğurganlık özelliğinden dolayı ava çıkamadığı görülür. Günümüzde de kadının doğum döneminde yıllarca uğraştığı kariyerine veda ederek çocuğun sorumluluğunu tek başına yüklediği görülmektedir. Erkek ile aynı sorumluluğu paylaşması gerektiği halde gerek fiziksel gerek sosyal gerekse kariyer olarak her türlü kayıp kadın da görülmektedir.

Tunç devrine gelindiğinde, madencilikle birlikte erkeğin savaşıma içgüdüleri bir araya gelerek erkeği egemen hale getirmiştir. Gelişen tarım kültürü ile birlikte daha fazla iş gücüne ihtiyaç duyulması kadını bir kuluçka makinesi haline getirmiş, erkeklerde daha fazla eş alma ve poligamiye neden olmuştur.

Sembolik açıdan yaklaşacak olursak özellikle Çatalhöyük ve Urfa'da bulunan Ana Tanrıça heykellerinde kadının üreme ve besleme organlarını ön plana çıkarıldığı görülmektedir. Neolitik dönemde Anadolu'da görülen tüm heykeller ve duvar resimlerinde yer alan Ana Tanrıça figürleri, doğurganlığı, bolluğun simgesi olarak yapılmıştır. Ana Tanrıça ile birlikte yer alan leopar, yırtıcı kuşlar ve diğer hayvanlar ise saygınlığını arttırmak ve güç ile bağlantılı olarak verilmiştir. Ancak bu örnekler Göbekli Tepe'deki örnek gibi cinselliğin ön planda olduğu cinsel ilişki öncesi şeklinde yapılmıştır.

KAYNAKÇA

- Alizade, Rövsen. (2012). *Türk Mitolojisinde Kültler*. İstanbul. Ceren Matbaacılık.
- Alsan, Şenay. (2019). *Hayat Ağacı Figürün Türk Mimari Süsleme Sanatına Yansımaları. Sosyal, Beşeri Ve İdari Bilimler Alanında Araştırma Ve Değerlendirmeler Cilt 3*. Ankara. Gece Yayınevi.
- Alsan, Şenay. (2019). *Hayat Ağacının Türk Mitolojisindeki Yeri ve Ağaç Kültü. Sosyal, Beşeri Ve İdari Bilimler Alanında Araştırma Ve Değerlendirmeler Cilt 3*. Ankara. Gece Yayınevi.
- Artun, Erman. (2010). *Türk Halk Bilimi*. İstanbul. Karahan Kitabevi.
- Bayat, Fuzuli. (2007). *Türk Mitolojik Sistemi Ontolojik ve Epistemolojik Bağlamda Türk Mitolojisi*. İstanbul. Ötügen Yayınları.
- Bengisu, Elif. (2020). "Geçmişten Günümüze İnanç Kavramının Dini Yapılar Üzerinden İrdelenmesi: Göbekli Tepe Örneği." Maltepe Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi.

- Collins Andrew. (2016). *Göbekli Tepe ve Tanruların Doğuşu*. Melissa Matbaacılık.
<https://www.webtekno.com/google-magara-resimleri-vr-ar-h86807.html>. Erişim Tarihi: 20.01.2022
- Dietrich, O., Köksal-Schmidt, Ç., Kürkcüoğlu, C., Notroff, J. ve Schmidt, K. (2013). “Göbeklitepe – A Stairway to the Circle of Boars.” *Actual Archaeology Magazine* 5/2013.
- Ersoy, Elif. (). *Ana Tanrıça Kültü*. Anadolu Aydınlanma Vakfı.
- Esin, Emel. (2001). *Türk Kozmolojisine Giriş*. İstanbul. Kabalcı Yayınevi.
- Esin, Emel. (2004). *Türk Sanatında İkonografik Motifler*. İstanbul. Kabalcı Yayınevi.
- İnan, Abdülkadir. (2000). *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*. Ankara. Türk Tarih Kurumu Yayınevi.
- Kalafat, Yaşar. (1995). *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*. Ankara. Atatürk Kültür Merkezi Yayını. Sayı No: 112.
- Kolankaya, Bostancı, Nehir. (2014). *Paleolitik Çağ Kadınları*. Ankara. Hacattepe Üniversitesi Yayınları.
- Kurt, Ali Osman. (2017). “Anadolu’da İlk Tapınak: Göbekli Tepe.” *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*.
- Ögel, Bahattin. (1995). *Türk Mitolojisi. Cilt II*. Ankara. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Özalp, Hasan. (2016).» İnsanlığın En Eski Tapınağı Göbeklitepe Teolojik Olarak Bize Ne Söyler?» *Bilimname XXX*, 2016/1.
- Özdöl, Serap. (2011). “Çanak Çömleksiz Neolitik Çağda Güneydoğu Anadolu’da Din Ve Sosyal Yapı.” *Tarih İncelemeleri Dergisi. Cilt/Volume XXVI, Sayı/Number 1*.
- Roller, E. Lynn. (2004). *Ana Tanrıça'nın İzinde. Anadolu Kybele Kültü*. İstanbul. Homer Kitabevi.
- Schmidt, Klaus. (2007). *Taş Çağı Avcılarının Gizemli Kutsal Alanı Göbekli Tepe En Eski Tapınağı Yapanlar*. İstanbul. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Schmidt, Klaus. (2006). *Taş Çağı Avcılarının Gizemli Kutsal Alanı Göbekli Tepe En Eski Tapınağı Yapanlar*. İstanbul. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Toprak, Bilal. (2016). “Dinler Tarihi Perspektifinden Klaus Schmidt ve Göbekli Tepe. V. Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi - Bildiriler Kitabı III.”
- Yağmurlu, Aslı. (2020). “Dünya Mirası ve Kamu Diplomasisi: Göbekli Tepe Örneği. Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi.
- Yıldız, Sevcan. (2019). *Anadolu ve Tarihöncesi Çağlar*. Ankara. İksad Yayınevi.

10. Bölüm

RUSYA-UKRAYNA SAVAŞINDA YENİ BİR CEPHE OLARAK SOSYAL MEDYA

Öğrt. Gör. Tuğçenur AYTEKİN

Erciyes Üniversitesi Yabancı Diller Yüksek Okulu

tugcenuraytekin@erciyes.edu.tr

orcid.org/0000-0001-6321-8638

Prof. Dr. Halil AYTEKİN

Ondokuz Mayıs Üniversitesi-Eğit.Fak.

haytekin@omu.edu.tr

Orcid: 0000-0001-9150-472X

1. GİRİŞ

Gerilimler, anlaşmazlıklar ve hatta askeri çatışmalar, devletlerarası ilişkiler, iş birliği ve dayanışma gibi artık büyük ölçüde uluslararası hukuka tabidir. Uluslararası hukuk, hükümetlerin birbirleriyle nasıl etkileşeceklerini, hak ve görevlerini, adaletin sağlanması ve ihlali gibi konularda düzenlemeler getirir. Devletlerin karşılıklı çıkarlarını ve dünya barışını korumak üzere oluşturulan uluslararası hukuk günümüzde daha da önemli hale gelmiştir. Rusya-Ukrayna savaşı da dahil olmak üzere hemen hemen her anlaşmazlık, gerilme ve çatışmada, Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa ülkeleri gibi taraflar ve diğer tarafsız ülkeler uluslararası hukuka uygun hareket etmenin gerekliliği üzerinde durmaktadır. Ancak, Uluslararası hukukta büyük hükümetlere karşı kullanılacak etkili bir sistem olmadığı için, bu hukuk dalı, özellikle büyük güçlerin dahil olduğu gerilimleri veya çatışmaları önlemeye gelince pek işlevsel olamamaktadır. 2014'ten bu yana, Rus ve Ukrayna hükümetleri arasındaki gerilimin

şiddetli bir çatışmaya ve Ukrayna'nın neredeyse tamamen işgaline dönüşmesi uluslararası hukuğun işlevsizliğinin en çarpıcı sonucudur. Bu, işgal küresel ve bölgesel güçlerin önceki müdahalelerine pek benzememektedir. Burada küresel bir güç olarak Rusya'nın, sınır komşusu olan diğer bir ülkeye müdahalesi ve top yekün bir işgali söz konusudur. "Bir devletin, Birleşmiş Milletler (BM) tarafından tanınan bir başka devleti herhangi bir siyasi, etnik veya dinî gerekçe veya tehdit olmadan sistematik bir şekilde yok etme girişimi hem uluslararası hukuk hem de meşruiyet açısından yeni bir fiilî durum oluşturmaktadır" (Domazeti, 2022). Ancak gerek AB gerek ABD tarafından deklare edilen yaptırım, tehdit ve şantajlara rağmen Rusya'nın bu işgalci tutumunu koruyacağı artık vazgeçilme-yecek bir noktada olduğu açıktır. Anlaşılan Rusya bu işgal hareketinin kendisine doğuracağı askeri ve ekonomik kayıpları hesap edecek durumdan çok uzaktadır. Sorun sadece bu iki ülkenin mi? Elbette hayır! Diğer uluslar, bir ara küresel bir dünyada yaşadıklarını unutmuş olmalılar, zira bu savaşın ekonomik ve siyasi dengeleri tamamen değiştireceğini öngörmeleri gerekirdi.

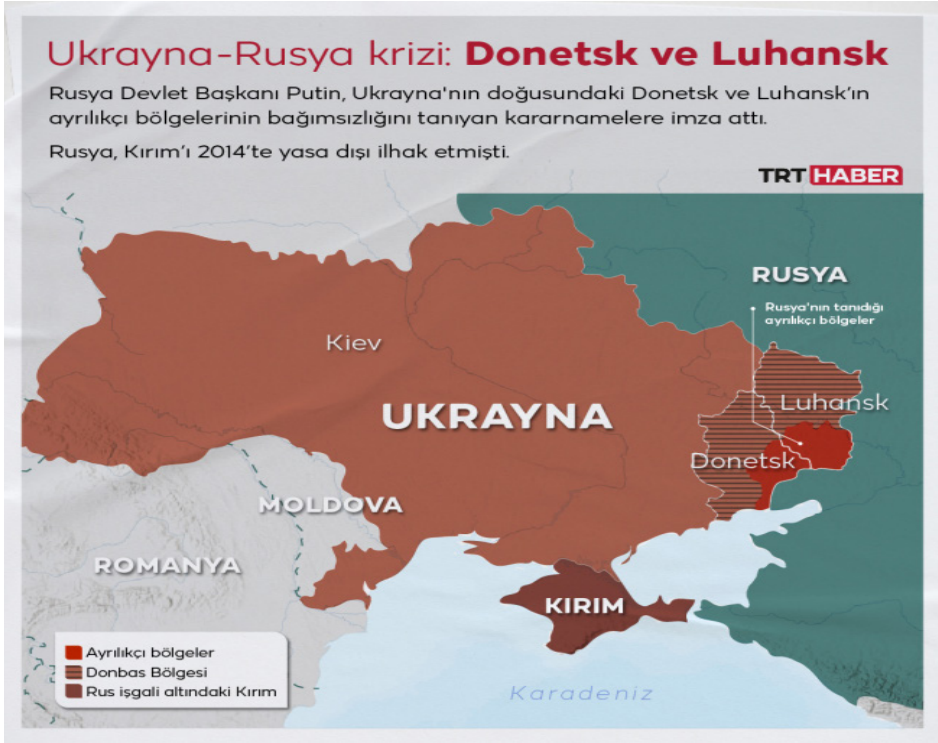
2. RUSYA-UKRAYNA GERİLİMİ NASIL DOĞDU?

Ukrayna, eski Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dağılması ardından 1991'de bağımsızlığını duyurdu. Aslında Ukrayna bu çıkışıyla bir anlamda siyasi olarak da bölünmüştü. Öyle ki hem kültürel hem de dilsel anlamda bir ayrışma içine düşmüştü. O tarihten itibaren, Ukrayna'nın doğu bölgesinde ağırlıklı olarak dili Rusça olan Rus kökenli ve Rus yanlısı vatandaşlar yaşarken, batısı ise ağırlıklı olarak dili Ukraynaca olan, Ukrayna asıllı ve Avrupa ülkeleriyle daha sıcak ilişkiler kurma arzusunda olan vatandaşlardan oluşmaktadır. Bağımsızlığını 1991 yılında ilan etmiş olan Ukrayna, aslında 2014 yılına kadar Rusya yanlısı hükümetlerin egemenliğindeydi. Ülkenin Viktor Yanukoviç liderliğindeki eski Rus yanlısı hükümeti, Şubat 2014'te Batı ve Avrupa Birliği destekçisi bir hükümet tarafından devrilmiştir. Bu olayın ardından ise Rusya, Ukrayna'nın özerk bir parçası olan Kırım'da Rus asıllı Kırımları etkisi altına alarak bir referandum gerçekleştirmiştir. Referandum Rusya'ya katılma kararıyla sonuçlanmış ve Kırım, Rus hükümetinin direkt olarak askeri müdahalesine gerek kalmadan Mayıs 2014 tarihinde Rusya'ya katılmıştır (Acer, 2022).

Her ne kadar Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği dağılmış olsa da Rus-

ya eski yayılcı politikalarının bir gereği olarak bölgede yeniden hakim olma arzusunda olduğunu her fırsatta göstermeye çalışmaktadır. Bu arzusunu sadece kendi coğrafyasında göstermekle kalmayıp bölgede diğer senaryolarda da kendisinin bir güç olarak tanınmasını istemektedir. En son Suriye'deki iç savaşta bile Amerika karşıtı bir politikayla Suriye rejimi tarafında yer alarak adeta “ben de varım, kimse beni yok sayamaz” demektedir. Rusyanın dünya dengelerini yakından takip eden bir politika izlediği herkesçe bilinmektedir. Bu politikalar, daha çok Nato eksenli gelişmelere karşı daha bir reaksiyoner olmaktadır. TRT Haber'den, Benginur İkbal Akgül **Soğuk savaşın adresi: Donetsk ve Luhansk neden önemli?** Başlığı altında şu açıklamalara yer veriyordu. Habere göre 2014'ten beri Rusya yanlısı ayrılıkçı güçlerin elinde bulunan “Donetsk Halk Cumhuriyeti” ve “Luhansk Halk Cumhuriyeti” olarak kendini tanımlayan iki bölgenin liderleri Rusya Lideri Putin'den tek yanlı olarak ilan ettikleri bağımsızlıklarını tanımasını istemişti. Zira, bu söz konusu bölgelerin içinde bazı yerler Rus yanlısı ayrılıkçıların fiilen kontrolü altındaydı. Ayrıca, bu bölgeler kendilerini “Cumhuriyet” olarak ilan etmiş olsalar da ne Ukrayna ne Rusya, ne de Batı ülkeleri tarafından tanınmışlardı. Sonunda, Putin, 21 Şubat 2022'de olağanüstü güvenlik konseyi toplantısından sonra bölgenin ayrı «bağımsız ülkeler» olarak tanındığını dünyaya duyurmuştu.

Donetsk ve Luhansk'in yer aldığı Donbas bölgesi neden bu denli önemliydi? Bu sorunun cevabı bölgede bulunan zengin kömür rezervleriyle açıklanabilirdi. Bu yüzden uzun yıllardır Rusya'nın iştahını kabartıyordu. Rusya sadece bölge ile ilgilenmiyor aynı zamanda bölgedeki Rus ayrılıkçılarla da yakından ilgileniyordu. Bunu bilen Ukrayna'da bölgeyi elinde tutmak ve zayıf ekonomisini ayakta tutma çabası içindeydi.

Resim 1. Rusya Ukrayna Krizi: Donetsk ve Hulsak.

Aynı haber kaynağında dikkat çeken bir diğer başlıkta; **Rusya'nın ruleti: Putin daha ileri gidebilir mi?** Sorusuna Aksan yeni sorularla şu şekilde bir değerlendirme de bulunmuştur:

İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana Avrupa ilk kez savaş sirenlerini bu denli net duyuyor. Rusya'nın sözde Donetsk ve Luhansk'ı tanımasıyla başlayan süreç sadece bu iki ülkeyi değil Avrupa'dan ABD'ye, Çin'den Orta Asya'ya AB'den NATO'ya kadar çok farklı dinamikleri doğrudan etkileyen bir tsunamiye dönüştü. Peki, kınamaların havada uçuştığı, 'ağır bedel ödeyecekler' söylemlerinden geçilmediği, sürekli yeni bir son dakika haberin ajanslara düştüğü bu süreç nereye varacak? Daha da önemlisi, Rusya Lideri Vladimir Putin'in attığı bu adımın devamında masada hangi senaryolar olacak? (Aksan, 2022)

Görüldüğü gibi tüm dünya bu soruların cevabına odaklanmış durumdaydı. Bu senaryoların yazılıp çizildiği medya ortamlarında herkes Rusya'nın askeri bir müdahaleye hazırlandığını ve Batı'ya da geri adım atmayacağına dair sinyal-

ler ve kararlılık gösterisinde bulunacağını altını çiziyorlardı. Hatta Rusya'nın söz konusu bölgelerle yetinmeyeceğini, Ukrayna'nın varlığını tarih ve kimlik açısından da irdelediğini ve Nato'ya üyeliğini asla kabullenmeyeceklerini beyan etmişlerdi. Bu kararlılık gösterilerine Batı'nın tepkisi günden güne artmaya başlamıştı. Rusya'yı olası askeri bir işgalden caydırmak için bir dizi yaptırımların devreye sokulacağına dair haberler gelmeye devam ederken, Rusya'nın sınır bölgelerine askeri yığınak faaliyetleri hız kesmeden devam ediyordu. Yaptırım haberleri Rusya'yı tam tersine daha da provoke etmiş olmalı ki askeri müdahalenin fitili ateşlenecek gibi duruyordu. Zira, Rusya için Donetsk bölgesi vazgeçemeyeceği bir yerdi. Burası, Ukrayna'nın Donetsk ve Luhansk şehirlerini içine alan bir bölgeydi. 24.02.2022 Tarihli haberde "Ukrayna'nın doğusundaki Donetsk şehrinin girişinde **"Donbas Ukrayna'nın kalbidir"** diye yazıyor" (Cnnturk, 2022) ifadesine yer veriliyordu.

Resim 2. Ukrayna Etrafındaki Askeri Hareketlilikler.

Yukarıda resimde görüldüğü üzere, Rusya'nın Ukrayna sınırına yaklaşık 135 bin asker konuşlandığı ifade edilirken, Ukrayna'nın Donbas bölgesine 120 bin asker gönderdiğine işaret edilmektedir. Diğer yandan 10 Şubat'ta başlayan

“Müttefik Kararlılığı” tatbikatında Rusya’nın Su-35 savaş uçakları, S-400 hava savunma sistemi ve Pantair-S hava savunma füze sistemlerinin kullanıldığı, Baltık Denizinde 20 Rus savaş gemisi, Karadeniz’de ise 30’dan fazla Rus savaş gemisinin yer aldığı haberi verilmektedir. Buna karşılık, ABD’nin 8500 askeri teyakkuza geçirdiği, Romanya’da 2000 askerinin bulunduğu, Polonya’daki asker sayısını da 5000’e yükselteceği belirtilmiştir. Aslında tüm bu olan bitenler, gelmekte olan savaşın habercisi olarak yorumlanabilirdi. Nitekim, 24 Şubat 2022 sabahı Rusya, Ukrayna’ya karşı askeri saldırıları başlatmıştı. Şu anda, iki ülke arasındaki savaş Ukrayna toprakları üzerinde devam etmekte ve şiddetli çatışmalar sürmektedir.

Moskova’nın tavırlarındaki mevcut sertleşme ve keskinleşme, Ukrayna’nın, Rusya’nın güvenliği için büyük bir tehlike olarak görülen Batı’ya ve NATO’ya artan yakınlığına bağlanabilir. Rusya, bu yakınlaşmanın Batı Avrupa ülkeleri ve ABD’nin Ukrayna’nın içişlerine müdahale etmesi ve Batı yanlısı yönetimleri iktidara getirmesi sonucunda ortaya çıktığını, bu hükümetlerin antidemokratik eylemlerle insan hakları ihlallerinde bulunduğunu iddia etmektedir. Rusya yaptığı resmi açıklamalarda: ABD ve Batı Avrupa ülkeleri, Rusya sınırında nükleer silahlara sahip bir Ukrayna inşa etmeye çalışıyor, halbuki, bu kabul edilemez bir girişimdir, diyordu. Moskova yönetiminin bu tavrında güvenlik meselesi belirleyici rol oynasa da, Ukrayna’nın her zaman Rusya’nın bir parçası olduğu ve öyle kalması gerektiği inancı da önemli bir diğer etkeni.

Sonuç olarak Rusya, bağımsızlıklarını tanıdığı Donetsk Halk Cumhuriyeti ve Luhansk Halk Cumhuriyeti’nin talebi doğrultusunda bölgeye “barış gücü” adı altında askeri sevkiyat yapmış ve akabinde Ukrayna’ya geniş çaplı bir saldırı başlatmıştır.

Diğer taraftan Ukrayna’nın mevcut yönetimi, ulusal bağımsızlığı doğrultusunda, siyasi tercihlerini AB ve NATO ile iş birliği yapmak üzerine şekillendirmiştir. Hatta Rusya’nın birtakım tavırları sebebiyle duydukları kaygıdan dolayı NATO üyeliğini bir dış politika hedefi haline getirmişlerdir. Ukrayna hükümeti bu karara saygı duyulması gerektiğini ve Rusya’ya yönelik düşmanca bir niyetinin olmadığını belirtmiştir.

Ukrayna devleti, Rusya’nın 2014 yılında egemenliği altına aldığı Kırım’ı ve ayrılıkçı güçlerin hakimiyetinde olan Donbas bölgesini savunmak için, meşru müdafaa hakkına dayalı olarak siyasi-hukuki ve fiili bir savaş vermektedir.

Ukrayna, Rusya'nın doğrudan veya dolaylı olarak yürüttüğü tüm faaliyetleri uluslararası hukuk ihlali olarak görmektedir. Tüm bu saldırılar karşısında Ukrayna hükümeti, meşru müdafaa hakkını kullanırken NATO içinde veya dışında ABD veya Avrupa ülkelerinden kendisi için somut yardım beklemektedir.

3. RUSYA-UKRAYNA SAVAŞINDA YENİ CEPHE: SOSYAL MEDYA

Günümüzde sosyal medyayı vazgeçilmez kılan hızlı erişim ve eşzamanlılık özelliklerine sahip olmasıdır. Böylelikle mesajlar istenildiği anda ve mekanda üretilmekte ve paylaşılabilir. Bu özelliklerin dışında, sürekli güncelenebilmesi, çoklu kullanıma ve sanal paylaşım imkanı vermesi sosyal medyayı insan yaşamının bir parçası haline getirmiştir. İnsanlar sosyal medyada günlük düşüncelerini yazıp bunlar üzerine tartışma yapabilmekte, kişisel bilgilerinin yanında çeşitli fotoğraf ve videolar da paylaşabilmektedir. Bu medya cephesi gün geçtikçe tüm dikkatlerin bu alana yönelmesine sebep olmuş ve yenilenen sanal dünyaya yeni bir kavramsal çerçeve çizmiştir (Vural ve Bat, 2010, s. 2).

O halde sosyal medyayı, insanların duygu ve düşüncelerini paylaştığı ve içeriğini kendilerinin ürettiği bir platform olarak tanımlayabiliriz. En çok bilinen ve kullanılan sosyal medya araçları arasında Facebook, Youtube ve Twitter'ı sayabiliriz. Günümüzde, Twitter, haber alanında sosyal medya platformları arasında en dikkat çeken platformlar arasındadır. İnteraktif bilgisayar ağlarının, yeni iletişim biçim ve kanalları yaratmasıyla gazeteciliğin de doğal olarak dönüşüme girdiği bir dönem yaşanmaktadır. Bu yeni dönemde gazetelerin sayfalarını internete taşımaları ve içeriklerin kullanıcı türevli hale gelmesiyle “gazeteciliğin bittiği, sosyal medyanın gazeteciliğin yerini aldığı” gibi tartışmalar gündeme gelmiştir. Bilindiği gibi, günümüzde gazetecilik içeriği çeşitli platformlar üzerinden üretilmekte, kullanılmakta ve dağıtılmaktadır. Sosyal medyanın bu denli popüler olması ve sağladığı hızlı erişim ve eş zamanlılık gibi özellikler sosyal medyayı habercilik alanında gazeteciler için vazgeçilmez bir kaynağa dönüşmüştür. Gazetecilerin tanıklık etmediği ve haber değeri taşıyan bir konuyu sosyal medyadan öğrenmesi zamanla sosyal medyayı mevcut haber kaynaklarının arasına eklemiştir. Gazetecilikte, haberin üreticisi ile tüketicisi arasındaki sınırları ortadan kaldıran sosyal medya platformları, gazetecilerin takip etmesi gereken bir haber

kaynağı haline gelmiştir (Taşkiran ve Kırık, 2016, Akt. Sine ve Sarı, 2018, 371). İnteraktif bir iletişim aracı ve bilgi kaynağı olan sosyal medya, artık kullanıcıların içerik üretip kullandığı bir platform olarak gündemdeki yerini sağlamlaştırmıştır.

Ukrayna ve Rusya arasındaki çatışma sadece karada ve havada değil, aynı zamanda sosyal medyada da yaşanmaktadır. Savaşlardan geldiği iddia edilen fotoğrafların sosyal medya platformlarında yayılma hızı ve yoğunluğu, dünyanın bir savaşla ilgili gördüğü hiçbir şeye benzememektedir. Bazı uzmanlara göre, bu bir “Sosyal Medya Savaşı” olarak tanımlanabilir. Zira, her iki ülke de sosyal medyayı kapsamlı propaganda kampanyaları yürütmek için kullanmaya devam etmektedir (Darıcılı, 2022).

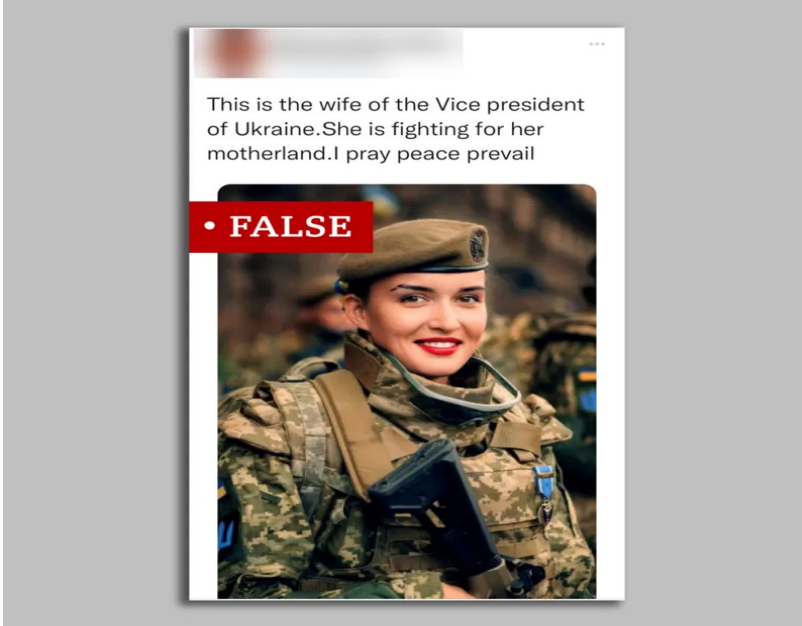
Her iki tarafın da sosyal medyayı başarılı bir bilgi savaşı aracı olarak kullanabilmelerinde, sosyal medyanın kolay, hızlı ve eş zamanlı olarak erişilebilir olmasının rolü oldukça büyüktür. Sosyal medyanın çok kısa sürede yönlendirilebilen ve coğrafi sınırları olmayan yapısının da bunda etkili olduğu söylenebilir. Sosyal medyada yürütülen bu tür propaganda ve algı operasyonları insanlar için daha ilginç ve daha anlaşılır gelmektedir. Buradan iletilen bilgiler esnek ve ihtiyaçlara göre sürekli revize edilebilir. Ulaştırılmak istenen içerik hedef kitleye en hızlı şekilde, eş zamanlı, coğrafi sınırları aşarak çok kısa sürede sunulabilmektedir. Ayrıca, sosyal medya araçlarında şifreli yazılımın olması, kullanan kişinin kimliğini gizli tutmasına da olanak tanımaktadır.

Resim 3. Sosyal Medya Üzerinden Mücadele

Artık internet ve sosyal medya sayesinde muharebe bölgesinden daha fazla fotoğraf ve haber alınmaktadır. Ancak bu durumun çok hızlı bilgi iletimi yanında yanlış bilgi ve içeriklerin servis edilmesi için de oldukça elverişli bir ortam yarattığını söylemek durumundayız. Savaş alanında bulunan sivil nüfus ya da askerler taraflarına göre paylaşımlarda bulunmaktadır. Ayrıca hepimizin bildiği gibi sosyal medya hem bilgi kaynağı hem de bilgi kirliliği kaynağıdır. Bu süreçte Ukrayna olarak dolaşan fotoğrafların aslında farklı bir ülke olduğu, montajlı fotoğrafların ve yanlış bilgilerin düzenli olarak dolaştırıldığı dillendirilmektedir. Ukrayna savaşı hakkında dünyanın her yerindeki yabancı haber kaynaklarının sunduğu birçok içeriğin yalan olduğu ortaya çıkmıştır (Ersoy, 2022).

Rusya'nın işgali sürerken savaşla ilgili çok sayıda yalan haber ve fotoğrafın sosyal medyada ardı ardına paylaşıldığına tanık olmaktadır. Gerçeği yansıtmayan sadece algı amaçlı kullanılan fotoğraf ve videolardan birkaçı Bbc news Türkçe sitesinde paylaşılmıştır. Haberde, Rusya'nın Ukrayna'yı işgali sürerken gerçeği yansıtmayan birçok görsel malzemenin, sahte fotoğraf ve videonun paylaşıldığı bilgisine yer verilmiş ve sosyal medyada ciddi bir bilgi kirliliğinden söz edilmiştir.

Resim 4. Sosyal medyada Ukrayna Başbakan Yardımcısı'nın eşi olduğu söylenen bir asker fotoğrafı da dolaşıma sokuldu.

Haber gerçek dışı, zira Ukrayna'nın bir devlet başkanı yardımcısı yok. Fotoğraf Ukrayna first lady'si Olena Zelensk'ye ait denildi. Ancak bu da doğru değildi.

Resim 5. Rusya'nın Ukrayna'yı işgali sonrası medyada paylaşılan gerçek dışı fotoğraf ve videolar

Gerçek ve kurgu arasındaki engel, sosyal medyanın dezenformasyonu teşvik etmedeki rolüyle birlikte giderek önemini kaybetmektedir. Göksun (Sabah, 9 Nisan 2022) yaptığı haberde, Rusya Ukrayna arasındaki savaşta ikinci aya girildiğini ve cephelerden çok kanlı ve acımasız vahşet görüntülerinin geldiğini söylerken, sivillerin hedef alınmasıyla çocuk ve kadınlardan oluşan mülteci konvoylarına ve harabeye dönmüş şehirlere de dikkat çekmektedir. Cephe gerisinde Medyada verilen savaşın da önemine değinen yazar, Rusya tarafının, NATO'nun kendi sınırlarına kadar gelip güvenliğini tehdit etmesine izin vermeyeceği ve ülkeyi Neo-Nazilerden kurtarmak için operasyon başlattığı söylemine de yer vererek, bu iddialarını destekleyecek çeşitli içerikleri farklı mecralarda dolaşıma soktuğunu ifade ediyor. Ukrayna tarafının ise, Batılı değerleri benimseyen bir ülke olarak baskıcı, totaliter bir devletin işgal girişimine karşı kahramanca mücadele ettiği vurgusunu belirtiyor. Batılı devletlere gelince, onların da uy-

guladıkları yaptırım paketleri ile Rusya'nın gücünü kırdıklarını ve artık daha zayıf bir Rusya'nın olduğu iddialarını aktarıyor. Ona göre, Medyada üretilen bu söylemlere bakıldığında Rusya-Ukrayna krizi, kaybedeni olmayan bir savaş izlenimi veriyor.

Rus-Ukrayna savaşı sosyal medyanın kullanımı açısından bakıldığında en çok etkileşim alan savaş olduğu söylenebilir. Artık dünya genelinde izleyiciler savaşı sadece izlemekle yetinmiyorlar aynı zamanda savaş hakkında içerik üreterek savaşın medyadaki boyutunun bir parçası haline geliyorlar. Medya, izleyicileri savaş hakkında bilgilendirmenin yanı sıra onları savaşın birer silahı haline getiriyor. Örneğin;

Suriyeli bir rejim muhalifi Rusya'nın Suriye'deki ve Ukrayna'daki saldırılarını karşılaştırdığı bir caps ile Ukrayna'ya destek veriyor. Çinli bir kullanıcı TikTok platformuna yüklediği NATO'nun Afganistan'daki suçlarını gösteren bir video ile Rusya'nın anlatısını destekleyebiliyor. Tesla ve SpaceX kurucusu Elon Musk Twitter üzerinden Putin'e teke tek dövüş için düello teklifinde bulunuyor ve sosyal medyada tartışma yaratıyor. Avrupa ülkelerindeki Neo-Nazi gruplar Telegram gruplarını kullanarak organize oluyor ve yeni üyeler kazanıyor. Bu sırada Ukraynalı askerler Türk yapımı Bayraktar üzerine yazdıkları şarkıya klip çekerek sosyal medyada beğeni topluyor. Tüm bu etkileşim çılgınlığı içerisinde kullanıcılar bir yandan da sivil kayıplara ve işlenen insanlık suçlarına tepki göstermeyi ihmal etmiyor (Göksun, 2022, 9 Nisan).

Diğer yanda, Sosyal medya platformu TikTok'ta, yeni olmayan ve yanlış bilgiyle paylaşılan bir video dünya çapında milyonlarca kez izlendi. Videonun bir hava üssünde Rus askerlerle karşı karşıya gelen Ukrayna askerlerini gösterdiği iddia ediliyor. Ancak bu doğru değil!

Resim 6. Rus Askerlerle Karşı Karşıya Geldiği İddia Edilen Rus Askerleri

Bilgi kirliliği alanında faaliyet gösteren bir oluşum olan Logically'nin teyit uzmanlarının incelemesine göre bu görüntü, 2014 yılında Rusya'nın Kırım'ı ilhakı sırasında, Sivastopol yakınlarındaki Belbek Hava Üssü'nde çekildi (<https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-60623850>). Amerikalı komedyen Joe Rogan şahsi Instagram hesabında bir CNN logolu bir paylaşım yapmış ve bu paylaşımında: "Dünyanın dört bir yanındaki istihbarat teşkilatları, Amerikalı aktör Steven Seagal'i, Kiev yakınlarındaki Gostomel havaalanının eteklerinde Rus hava kuvvetleri birlikleri tarafından yakalanan Rus özel kuvvetleri arasında tespit etti." bilgisine yer vermişti. 7 Mart 2022 tarihli internet haber kaynağında bu iddia ile ilgili olarak şu başlık kullanılmış ve haberin doğruları yansıtmadığı yönünde açıklamalar yapılmıştır.

Resim 7. Aktör Steven Seagal Rus Ordusunun Yanında mı Savaşıyor?

Halbuki bu haber doğru bir haber değildi. Paylaşımındaki fotoğraf'ın Seagal'ın 2016 yılında başrol oynadığı “Killing Salazar” ya da diğer bir adıyla “Cartels” adlı filme ait olduğu ve Fotoğraf filmin bir film inceleme sitesi olan Rotten Tomatoes sayfasında ve IMDB’de yer aldığı açıklanmıştır (Beyribey, 2022).

Diğer yandan, Rusya adına propaganda faaliyetleri yürüten Güney Cephesi adlı medya platformu her gün yeni haberler üretmeye devam etmektedir.

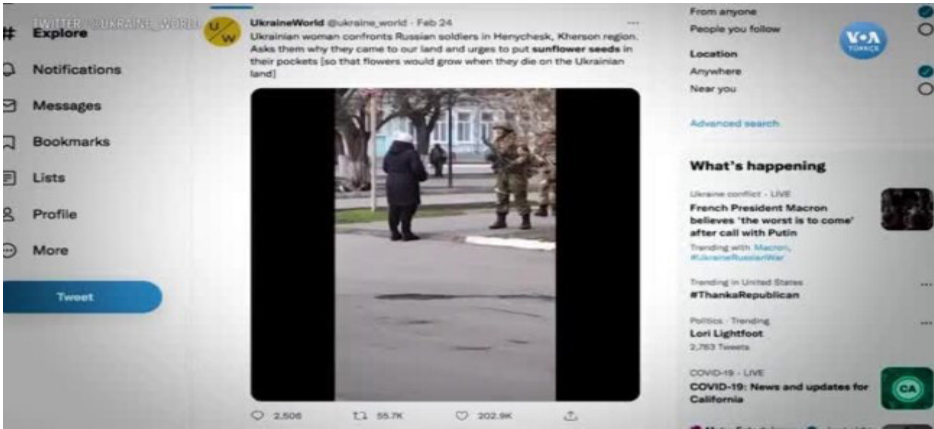
Resim 8. Kremlin destekçisi ‘Güney Cephesi’ medya platformunun sunucuları çoğunlukla Rus savaş destekçilerinin bir sembolü olan “Z” harfinin yazılı olduğu siyah t-shirtler giyiyor.

BBC Dünya Servisi Dezenformasyon ekibi tarafından hazırlanan 23 Mayıs tarihli haberde:

Ukrayna’nın liman kenti Berdyansk, Rus ordusunun eline geçeli daha bir hafta bile olmadı. Ancak Rusya hükümetini destekleyen yeni bir dijital medya platformu, çoktan buraya yerleşti bile. “Güney Cephesi” (Southern Front) adlı

bu şirket, Rusya lideri Vladimir Putin’i destekleyen içerikleri hazırlayıp YouTube ve sosyal medya uygulaması Telegram gibi platformlarda paylaşıyor. Şirket aynı zamanda bir internet sitesi üzerinden, Rusya’nın eline geçirdiği bölgelerde bu içeriklerle propaganda faaliyetleri yürütüyor. Güney Cephesi, daha Rusya’nın Ukrayna’yı işgalinin birinci gününde, ilk paylaşımını yapmıştı. Artık çok sayıda muhabiri var ve her gün yeni haberler üretiyorlar. BBC’nin araştırması ise bu haberlerdeki bazı bulguların doğru olmayabileceğine işaret ediyor (Goodman, Korenyuk, Swinnen ve Zakharov, 2022, 23 Mayıs) denilmektedir.

Rusya’nın işgali ardından hemen harekete geçen sosyal medya savaşı an be an takip etmeye ve internet kullanıcılarının dikkatlerini üzerlerine çekmeye başlamasıyla sosyal medyanın gücü bir kez daha kanıtlanmıştır. Facebook, Google ve diğer platformlar Rusya tarafından yapılan yalan haber ve oluşturulmaya çalışılan algıları bozmaya yönelik haber ve videoları devreye soktular. Atlantik Konseyi’nden Emerson Brooking, “Sosyal medya bu çatışmada silah haline geldi. Rus propagandacılar sosyal medyayı Ukrayna işgalini meşrulaştırmak için kullanmaya çalıştı. Ukraynalılar sosyal medyayı direnişlerini göstermek ve Rusya’ya karşı uluslararası toplumu canlandırmak için kullandı. Şu ana kadar da bunda etkili oldular” (Quinn, 2022) diyordu. İşte Rus askerlerine karşı duran bir kadın görüntüsü ve Youtube kanalındaki haber Ukrayna’nın sosyal medyayı etkin şekilde kullanmalarının en çarpıcı örneğini teşkil etmektedir.

Resim 9. Ukraynalı Kadın Rus Askerlerine Karşı

Aslında Rus tarafının sosyal medyayı iyi kullandığı herkesçe bilinen bir gerçektir. Ukrayna, bu görüntülerle Rus işgaline sadece cephelerde direnmek zorun-

da olmadığını aynı zamanda sosyal medya savaşında da varım demeye çalışmaktadır. 1 Nisan 2022 tarihli Milliyet internet gazetesinde: **‘TikTok’ta oynanan ilk stratejik savaş!’ Çarpıcı sosyal medya yorumu** başlığı koyu ve iri puntolarla dikkat çekmektedir. Şişman, bu başlık altında, dünyanın savaşı artık sosyal medyadan takip ettiğini, Ukrayna’da bombalanan şehirlerin ve Ukraynalıların sığınaklardaki hayatlarının görüntülerinin başta TikTok olmak üzere tüm sosyal medya platformlarında milyonlarca kişi tarafından izlendiğini yazmaktadır. Yine aynı yazar, konuyla ilgili olarak Kırık’la yaptığı söyleşiye ver vermiş ve onun ifadelerini aktarmıştır. Bu söyleşide Kırık :

Sosyal medyanın sadece iletişimi hızlandırmadığına aynı zamanda kamuoyu oluşturma, propaganda yapma ve düşüncelerin biçimlendirilmesi açısından da kilit bir rol üstlendiğine dikkat çekerek, sosyal medyanın siyasette dahi derin bir güce sahip olduğunu, kullanıcı sayılarının her geçen gün arttığını dolayısıyla devletlerin stratejilerinde sosyal medyanın varlığının yadsınamaz bir boyuta ulaştığını ve geleceği şekillendireceğine dair somut veriler içerdiğini ifade etmiştir (Şişman, 2022).

Sosyal medyanın gücü artık tartışılmaz bir hal almıştır. Ukrayna bu savaşta Rus birliklerine karşı bu kadar direnç gösterebildiyse bunun ardında yürüttüğü sosyal medya savaşının rolü büyüktür. Bu gücün farkına varan Ukrayna’lılar TikTok’ta Rus askeri konvoylarının yerleri ve konumları hakkında videolar ve bilgiler vermekte gecikmemişe benziyorlar.

12.03.2022 Tarihli Sabah internet gazetesinin ABD Rusya’ya karşı sosyal medya savaşı veriyor! **TikTok ünlüleri eğitime alındı** başlıklı haberini görüyoruz. Bu haberin içeriğinde savaşında 17’inci güne girildiği, Ukrayna’nın birçok kentinin ağır bombardımanlar altında olduğu, Ukraynalı kullanıcıların bu yıkımlara dair haberleri sosyal medyada paylaştıkları bilgisine yer verilmiştir. Moskova yönetiminin sahte görüntüler iddiasına karşılık, Beyaz Saray’ın ABD’li TikTok ünlülerine savaş eğitimi verdiğinin duyurulduğu haber şu şekilde devam etmektedir: Washington Post’un haberine göre, Beyaz Saray Sözcüsü Jen Psaki ve Ulusal Güvenlik Konseyi ekibi dün öğleden sonra TikTok’ta en çok takipçili hesaplar arasında bulunan 30 hesabın sahibiyile Zoom üzerinden bir araya geldi. Toplantıda Beyaz Saray ekibi, katılımcılara Ukrayna savaşındaki son gelişmeler, ABD’nin stratejik hedefleri ve Ukrayna’ya ulaştırılan yardımlar konusunda bilgi verdi.

Resim 10. Beyaz Saray Sözcüsü Jen Psaki

Tiktok dışında Facebook, Instagram ve Twitter gibi sosyal medya platformlarını da etkili bir şekilde kullanan Ukrayna'nın bu hamlesine karşılık, Rusya, Batı menşeli bu tür sosyal medya araçlarına erişimi yasaklama kararı alarak yalan propaganda, manipülasyon, algı yönetimi ve dezenformasyona karşı aynı doğrultularda kendi enstrümanlarını devreye sokmuştur.

Resim 11. Günümüzde savaşlar belki de cephelerden daha çok siber dünya üzerinden kendini gösteriyor.

Bu haberde Aksan (2022), sosyal medya üzerinden ciddi bir süreç yürütüldüğüne dikkat çekerek, hem CIA'nın hem de İngiliz Dış İstihbarat Servisi MI6'nın istihbarat raporlarını ve ceridelerini anlık olarak kamuoyuyla paylaştıklarını ve bu sebeplerle kimi uzmanlarca 'tarihin ilk sosyal medya savaşı' olarak adlandırıldığını söylediği yazısını konuyla ilgili olarak görüştüğü Darıcılı'nın şu sözleriyle tamamlamıştır:

Rusya'nın sosyal medyayı propaganda amacıyla etkin bir şekilde kullandığı, devlet destekli troll ağı ve hackerlarla ilişkisi sıradan değil. Bu sayede siber uzayda ve sosyal medyada son derece etkin oldukları bilinen bir durum. İddialara göre; Rusya'nın sadece sosyal medya üzerinden algı operasyonları düzenlemek için kurduğu kimi kamu kurumları var. Bunlardan en önemlilerinden birinin Saint-Petersburg merkezli olarak çalıştığı ve bir Rus oligark tarafından finanse edildiği iddiaları açık kaynaklarda yer alıyor. Bahsi geçen kurumun, Kremlin'in dünyanın çeşitli bölgelerindeki politikadaki çıkarlarını desteklemek amacıyla için sosyal ağ sitelerinde, tartışma platformlarında, dijital medyada ve video paylaşım platformlarında sahte hesaplarla istenen türde algılara hizmet ettiği konuşuluyor. Bu tür 'operasyonlar' için de binin üzerinde çalışanları olduğu ileri sürülüyor.

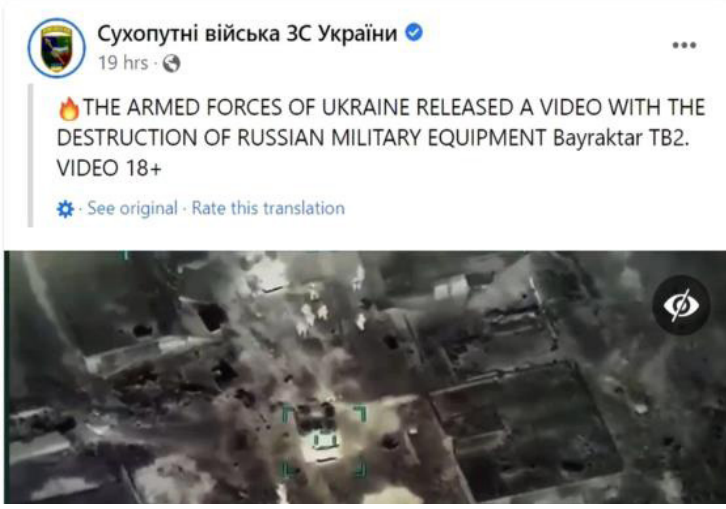
BBC'nin 8 Mart Türkçe haberler sitesinde Siber Güvenlik Muhabiri tarafından yapılan haberde: **Ukrayna'nın en genç bakanı, sosyal medyayı Rusya işgaline karşı kullanıyor** başlıklı yazısında genç bakanın Kiev'de yer altındaki bir sığınakta, Rusya'ya karşı dijital bir savaşı koordine eden Mikhailo Fedorov'un sosyal medyayı silah olarak tercih ettiği, Twitter'ı kullanarak büyük teknoloji şirketlerine, Rusya'yla çalışmaya son verme çağrısı yaptığı ve Telegram'da kurduğu "Ukrayna'nın bilgi teknolojileri ordusu" kanalında ise Rusya'da siber saldırı düzenlenmesini istediği hedefleri söz konusu edilmektedir. Fedorov'un Twitter, Facebook, Instagram ve Telegram'da yarım milyondan fazla takipçisi olduğu da ilave edilmektedir.

Resim 12. Dijital Savaş Yürüttüğü İddia Edilen Mikhailo Fedorov

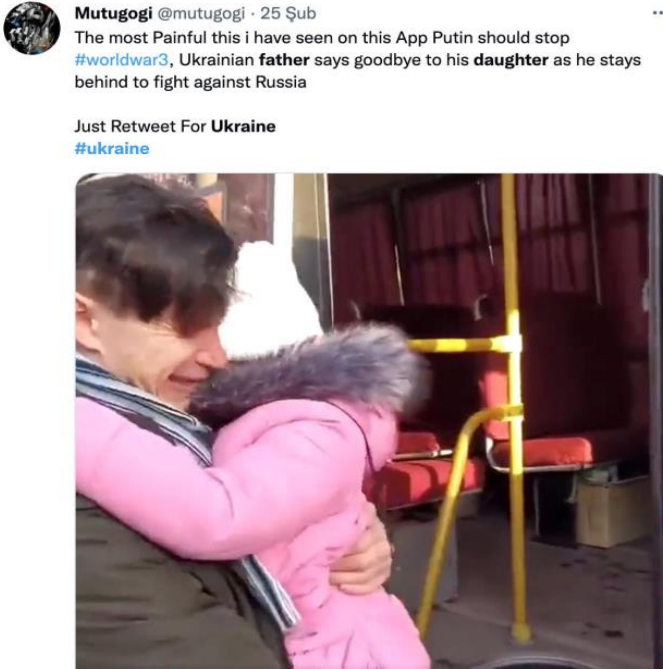
Ayrıca haberde, Fedorov'un Musk'ı etiketleyerek ilettiği talebinin hızla karşılık bulduğu genç bakanın hayatını cep telefonunda geçirdiği bilgisi yer almaktadır (Tidy, 2022).

4 Mart 2022 Tarihli sondakika.com haber sitesinde Rusya-Ukrayna savaşına ait asılsız görselleri derledik başlıklı haberin altında sosyal medya ile neler yapılabileceğine, algıların nasıl değiştirileceğine dair açıklama ve görseller yer almaktadır. Dünya çapında Twitter'da yanlış bir bilgiyle paylaşılan bir videoda Ukrayna'daki bir Rus hava saldırısının, Luhansk'taki bir elektrik santralinde bir zincirleme tepkiye neden olduğu" ileri sürülüyor ve görüntü yüz binlerce kez izleniyor. Ancak BBC İzleme Servisi'ne göre videonun aslında 12 Ağustos 2015 tarihinde Çin'de Tianjin kentinde yaşanan patlamaya ait bir görüntü olduğu ifade ediliyor.

Resim 13. 2015 Tianjin'deki Patlama

Yine aynı haber sitesinde kızıyla vedalaşan babanın paylaşımı dikkat çekmektedir.

Resim 14. Ukraynalı Babanın Kızına Veda Ettiği An

Türkiye’de sosyal medyada da çok kez paylaşılan bu görüntünün “orduya katılmak için kızıyla vedalaşan Ukraynalı askeri gösterdiği” iddiasıyla paylaşılmıştı. Son dakika haber sitesince bu haber gerçeği yansıtmadığı, Videonun 21 Şubat 2022 tarihinde, Rusya yanlısı ayrılıkçı bölge Donetsk Halk Cumhuriyeti’ndeki Gorlovka şehrinde kaydedildiği ve videonun Rusya’ya karşı savaşmak üzere cepheye giden bir babayı değil, daha emniyetli bir kente gönderdiği ailesine veda eden bir babayı gösterdiği açıklaması düşülmüştür.

Takvim internet gazetesi 1 Mart tarihli sayfasında “**Bu da enformasyon savaşı!**” başlığı ile sosyal medyada haber kirliliğini gündeme getirmiştir. Ukrayna tarafı, Yılan Adasının Rusya tarafından ele geçirildiğini ve Ukraynalı sınır muhafızlarının teslim olmayı reddederek öldüklerini bildirdiği haber Rusya Büyükelçiliği tarafından yalanlanmış ve sınır muhafızlarının gönüllü olarak silah bıraktıkları ifade edilmiştir.

Resim 15. Ukrayna Büyükelçiliğinden Asılsız İddialar

Rusya ve Ukrayna arasındaki savaşa ilgili yalan ve yanlış haberlerin sayısını artırmak mümkündür. Zira bu konu Rusyanın Ukraynayı işgale başladığı 24 Şubat 2022 Tarihiyle sınırlı değildir. Özellikle Rus tarafının uzun yıllardan beri bir propaganda ve algı operasyonları devam etmekteydi. Fiili olay sonrası bu gücü her iki tarafında en etkin şekilde kullanma girişimleri artık herkesin malumu haline geldiği söylenebilir. Kara ve hava cephelerinin ötesinde artık yeni bir cephe olarak da sosyal medya gündeme damgasını vurmuş gözükmektedir. Gelişen teknoloji ve internet sayesinde eskiden sadece radyo ve televizyonla sınırlı olan haber kanalları artık çok boyutlu hale gelmiş ve çok sayıda sosyal medya platformları kullanılmaya başlanmıştır. İletişim dünyasında yaşanan gelişmeler sayesinde savaşın tüm kareleri anında servis edilir hale gelmiştir. Ukrayna yaptığı açıklamalarda tarihin ilk hibrit savaşına sahne olduklarını, altyapı ağlarına karşı sürekli siber saldırılara maruz kaldıklarını bildirmektedir. Ukrayna Devlet Özel İletişim Servisi Başkan Yardımcısı Viktor Zhora, bu siber savaşın içinde buldukları savaş durumunun bir parçası olduğunu hem karada hem de dijital ortamda savaş yürüttüklerini açıklamıştır (Eraslan, 2022).

Ukrayna işgali sürerken tarafların sosya medya üzerinden devreye soktuğu enformasyon savaşında çok ilginç paylaşımlar da servis edilmektedir. Hem Rusya hem de Ukrayna Instagram, Twitter, Facebook gibi dijital platformlarını kullanarak yanlış bilgi ve haber paylaşımı yapmaktadırlar. Gerçekliği doğrulanmamış çok sayıda görüntü ve video yoğun bir bilgi kirliliğine yol açmaktadır. Elinde akıllı telefonu bulunan herkesin adeta savaş alanından kaydetmiş gibi paylaşımına soktuğu görüntü ve videoların dezenformasyon yapanların lehine bir durum ortaya koyduğu söylenebilir. Özellikle medya okur yazarlığı bilincinde olmayan kullanıcılar bu tür dezenformasyona açık hale gelmektedirler.

Rusya bu savaşta tam istediğini alamasa bile birçok şehri ve bölgeyi ele geçirmiş durumdadır. Ukrayna ise kullandığı doğru stratejilerle medya cephesinde başarılı olmuş gözükmektedir. Bu başarının arkasında yukarıda sözünü ettiğimiz sosyal medya platformlarının Batı medyası ve Amerika Birleşik Devletleri şirketlerince kontrol edilmesi ve Ukrayna lehine olanları paylaşımına sokması Rusya lehine olan görüntü ve videolara ise sansür uygulamalarıdır. Savaşın ilk zamanlarında manipülatif ve çelişkili yayınlar yapan, askerî araç-teçhizat ve asker kayıplarını gizlemeye gayret eden Rus medyasının karşısında medya organlarını proaktif ve şeffaf bir şekilde kullanmayı seçen Ukrayna vardı. 2019 yılında kurulan ve Ukrayna'daki kamu hizmetlerinin dijitalleşmesi amacıyla faaliyet

gösteren Ukrayna Dijital Dönüşüm Bakanlığı, 31 yaşındaki Bakan Mykhailo Fedorov'un sosyal medyadaki aktif faaliyetleri kapsamında Ukrayna'nın etkili bir propaganda stratejisi sürdürmesine önemli katkı sağlamıştır (Darıcı, 2022).

Ukrayna ve Rusya savaşında sosyal medyadaki savaşta hız kesmeden devam etmektedir. Dünyanın her tarafında işgal altındaki Ukraynaya gelmiş olan muhabirler çok büyük riskler alarak görüntü ve haber servis etmeye devam etmektedirler. Savaşta batı medyası tarafından Ukrayna masum Rusya ise işgalci olarak tanımlanmaktadır. Her iki devlet başkanı Zelenski ve Putin de diğer sosyal medya kullanıcıları gibi paylaşımlar yapmaktadırlar. Bu paylaşımlardan bazıları gerçek hesaplar üzerinden yapılırken bazıları da sosyal ağlarda otomatik biçimde paylaşım yapan ve gerçek insanları taklit eden hesaplar olarak bilinen bot ve smart hesaplar aracılığıyla yapılmaktadır. Ruslar, Ukrayna birliklerini ve direnişçileri demoralize etmek için propganda aracı olarak smart botlar kullanmaktadırlar. *Öyleki* bu bot hesaplar beğeni, paylaşım ve hatta yorum bile yapmaktadırlar.

Rusya-Ukrayna savaşı hakkında sosyal medyada yukarıda göstermeye çalıştığımız yalan haber ve propaganda devam ederken, savaşın tarafları can ve mal kaybı konusunda da farklı haberlerle üstünlüklerini göstermeye çalışmaktadırlar. Kremlin sözcüsü Dmitri Peskov ciddi asker kaybı yaşadıklarını ifade ederken kayıpların Rusya için "büyük bir trajedi" olduğunu da vurgulamaktan çekinmiyordu. Dmitri Peskov, mülakatta Rus güçlerinin Ukrayna yakınlarındaki Buça kasabasında sivilleri katlettiği iddialarını da reddetti ve "Yalan ve sahtecilik günlerinde yaşıyoruz" dedi, sivillerin ölümüyle ilgili görüntülerin "düzmece" olduğunu savundu. 25 Mart'ta Rusya Savunma Bakanlığı, Ukrayna'da ölen asker sayısını 1351 olarak açıklamıştı. Ukrayna ise yaklaşık 19 bin Rus askerinin öldürüldüğünü söylüyor. İki ülkenin iddiasını da bağımsız kaynaklardan doğrulamak mümkün değil. Ancak uzmanlar Rusya'nın kayıplarının sayısını düşük gösteriyor olabileceğini, Ukrayna'nın da moral yükseltmek için bu sayıyı fazla gösterebileceğini söylüyor (BBC News, 2022).

Sosyal medya platformları ve yazılı ve görsel basında savaşla ilgili bu haber trafiği, algı operasyonları ve dezenformasyon çalışmaları yanında ortada bir gerçek var o da savaşın acımasız ve yıkıcı bir şekilde devam etmesidir. Binlerce asker ve masum sivil vatandaşların ölümüne sebep olan savaşların kazananı olmadığını biliyoruz. Savaşın başından itibaren sosyal medya üzerinden yürütülen bu yanlış ve yalan haber entsürmanları askeri açıdan üstünlüğü göstermeye ve

sahadaki birliklere moral ve motivasyon yüklemeye yönelik yürütülmektedir. Bu algı oyunları aynı şekilde askeri açıdan kayıplar üzerinde de oynanmaya devam etmektedir.

Rusya Savunma Bakanlığı tarafından yapılan açıklamaya göre savaşın başından bu yana Ukrayna'ya ait toplam 186 uçak, 129 helikopter, bin 87 insansız hava aracı, 328 hava savunma sistemi, 3 bin 386 tank ve diğer zırhlı muharebe araçları, 462 çok namlulu roket atar, bin 760 top ve obüs ile 3 bin 376 adet özel askeri araç imha edildi. Ukrayna Savunma Bakanlığı'ndan Rus ordusunun kayıplarına dair yapılan açıklamada ise 30 bin 950 Rus askerinin öldürüldüğü, bin 367 ana muharebe tankı, 3 bin 366 zırhlı araç, 661 topçu sistemi, 207 çok namlulu roketatar, 95 hava savunma sistemi, 210 savaş uçağı, 175 helikopter, 535 insansız hava aracı, 121 seyir füzesi, 51 özel ekipmanın etkisiz hale getirildiği kaydedildi (Hürriyet, 2022).

Bu verilen rakamların doğru olup olmadığını şu anda kimse teyit edemez. Gerçek rakamlar, belki ileriki bir tarihte kayda geçer ve herkes doğruları ancak o zaman öğrenir. Ama bu kayıplara bakarak bir şeyin kesinlikle doğru olduğunu söyleyebiliriz: Bu işgal Kremlin sözcüsünün itiraf ettiği gibi Rusya adına “büyük bir trajedi”dir. Zira dünyanın en caydırıcı ve yıkıcı askeri gücünden kimse böyle bir başarısızlık beklemiyordu.

SONUÇ

Dünya, 24 Şubat 2022 Tarihinde Rusya'nın Ukrayna'yı ele geçirmek üzere başlattığı savaşı konuşmaktadır. Konuşmaktadır, zira, kimse, bu felaketi “benim sınırlarımda, benim bölgemde olmadığı sürece beni ilgilendirmez” şeklinde bir değerlendirme lüksüne sahip değildir. Tüm dünya bu savaştan etkilenmiş ve özellikle ekonomik anlamda bir kriz dönemine girmiştir. Rusya olanca gücüyle Ukrayna'yı siyasi, ekonomik ve askeri açıdan hırpalama değil bitirmeyi ve tamamen kendi kontrolüne girmesini sağlamayı hedeflemektedir. Ukrayna'nın NATO'ya girmesi artık mümkün görülmemektedir. Bu yüzden Ukrayna, Rusya'ya karşı bu kez Avrupa Birliği kartını oynamaya çalışmaktadır. Dünya, Rusya ve Ukrayna arasında cephede yaşanan savaşın belki de bugüne kadar yaşanmamış bir diğer cephesine tanıklık etmektedir. Bu yeni cephe “Sosyal medya cephesi”

olarak adlandırılabilir. Taraflar, sahada olduğu kadar, sosyal medyada da en etkin araç ve imkanları seferber ederek, propaganda, dezenformasyon ve algı faaliyetlerini yürütmektedir. Sosyal medyanın kolay, hızlı ve eş zamanlı olarak erişebilir görsel-işitsel paylaşım ve sunumları sayesinde dünya her dakika olup biteni okuma ve izleme olanağı bulmaktadır. Çalışma kapsamında sosyal medyanın nasıl kullanıldığı, yalan ve algı oluşturmaya yönelik platformları nasıl kullandıkları, haberleri nasıl yorumladıkları ve aynı argümanları kullanarak nasıl karşı kamuoyu oluşturmaya çalıştıkları ele alınmıştır. Buradan iletilen bilgiler esnek ve ihtiyaçlara göre sürekli revize edilebilir türdendir. Başka kaynaklardan haberlerin veya görüntülerin içeriği doğrulanabilir veya yalanlanabilir. Ulaştırılmak istenen içerik hedef kitleye en hızlı şekilde, eş zamanlı, coğrafi sınırları aşarak çok kısa sürede sunulabildiği için çok kişi tarafından kullanılmaktadır. Ayrıca, sosyal medya araçlarında şifreli yazılımın olması, kullanan kişinin kimliğini gizli tutmasına da olanak tanımaktadır. Artık dünyada insanlar, savaşı sadece izlemekle yetinmiyor aynı zamanda savaşla ilgili içerik üretmektedir. Bu onları savaşın birer parçası yapmaktadır. Çatışmalara ait olduğu iddia edilen görüntüler, hiç olmadığı kadar hızlı ve yoğun bir şekilde paylaşılmıştır. Sosyal medyanın propaganda ve algı yönetimi oldukça ilginç ve kullanıcılar için çok daha çekici bir ortam oluşturmaktadır. ABD ve AB ülkeleri Ukrayna savaşında medya olarak Rusya haberlerine sansür uygularken, Ukrayna haberlerinin yayılmasına ve paylaşılmasına imkan tanımış ve tanımaya da devam etmektedirler. Yine batı medyasına göre, Putin için böyle bir yenilgi kabul edilecek bir durum değildir. Savaşın bu kadar uzun süreceğinin öngörülememesi Rusya'yı lojistik açıdan zorlamaktadır. Savaşın uzamasının Rusya'yı daha da zor durumda bırakacağı yönünde haberler yapılmaktadır. Bu medya savaşının etkili olup olmadığının en açık göstergesi, işgalin başından itibaren oluşan medya algısı sayesinde Ukrayna'nın mazlum, Rusya'nın ise saldırgan olarak görülmesidir. Savaşa dair oluşan bu kamuoyu açısından bakılınca medya savaşında kazanan tarafın Ukrayna olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Acer, Y. (2022). Rusyan'ın Ukrayna'ya Saldırısı ve Uluslararası Hukuk. *SETA Perspektif*, sayı (330), 1-4. <https://www.setav.org/rusyanin-ukraynaya-saldirisi-ve-uluslararasi-hukuk/>
- Akgül B., İ. (2022, 23 Şubat). Soğuk savaşın adresi: Donetsk ve Luhansk neden önemli? TRT Haber.<https://www.trthaber.com/haber/dunya/soguk-savasin-adresi-donetsk-ve-luhansk-neden-onemli-657659.html>
- Aksan, S. (2022, 23 Şubat). Rusya'nın ruleti: Putin daha ileri gidebilir mi? *TRT Haber*, <https://www.trthaber.com/haber/gundem/rusyanin-ruleti-putin-daha-ileri-gidebilir-mi-657457.html>
- BBC News Türkçe (2022, 4 Mart). Rusya'nın Ukrayna'yı işgali sonrası sosyal medyada savaşla ilgili paylaşılan gerçek dışı fotoğraf ve videolar, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-60623850>
- BBC News (2022, 8 Nisan). Ukrayna Savaşı: Kremlin Sözcüsü Peskov, savaşta 'ciddi' askeri kayıplar verdiklerini söyledi. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-61035948>.
- Beyribeğ, T. (2022, 7 Mart). Aktör Steven Seagal Rus Ordusunun Yanında mı Savaşıyor? <https://www.dogrulukpayi.com/dogruluk-kontrolu/aktor-steven-seagal-rus-ordusunun-yaninda-mi-savasiyor>
- Ciuriak, D. (2022, April 8). The Role of Social Media in Russia's War on Ukraine. SSRN: <https://ssrn.com/abstract=4078863>
- CNN Türk (2022, 24 Şubat). Donbas nerede, neden önemli? Donbas bölgesi hangi ülkede? Donbas haritadaki yeri! <https://www.cnnturk.com/ajanda/donbas-nerede-neden-onemli-donbasdonbas-sumi-bolgesi-neresi>.
- Darıcı, A. (2022, 7 Nisan). Rusya-Ukrayna savaşında yeni cephe: Sosyal medya. *Fikir Turu*. <https://fikirturu.com/jeo-strateji/rusya-ukrayna-savasinda-yeni-cephe-sosyal-medya/>
- Domazeti, R. (2022, 5 Mart). Rusya'nın ukrayna işgali ve ortadoğu ülkelerinin pozisyonu. <https://www.insamer.com/tr/rusyanin-ukrayna-ısgali-ve-ortadogu-ulkelerinin-pozisyonu.html>
- Duran, B. (2022, 1 Mart). Ukrayna Krizinde Zorlu Denklem. *Kriter Dergi*, 6 (66). <https://kriterdergi.com/cerceve/ukrayna-krizinde-zorlu-denkleml>.
- Eraslan, L. (2022). Hibrit Bir Savaş Örneği Olarak Rusya Ve Ukrayna Savaşı. *Global Savunma Dergisi*, <https://www.globalsavunma.com.tr/hibrit-bir-savas-ornegi-olarak-rusya-ve-ukrayna-savasi.html>

- Ersoy, M., A. (2022, 28 Mart). Ukrayna-Rusya Savaşında Medyanın Rolü. <https://iletim.istanbul.edu.tr/index.php/2022/03/28/ukrayna-rusya-savasinda-medyanin-rolu/>
- Golovchenko, Y. (2022). Fighting Propaganda with Censorship: A Study of the Ukrainian Ban on Russian Social Media. *The Journal of Politics* Volume 84 (2), 640-641. <https://doi.org/10.1086/716949>
- Goodman J., Korenyuk M., Swinnen L., Zakharov A. (2022, 23 Mayıs). Ukrayna savaşı: Rusya adına propaganda faaliyetleri yürüten Güney Cephesi nasıl çalışıyor? <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-61551808>
- Göksun, Y. (2022, 9 Nisan). Rusya-Ukrayna Krizinin Medyaya Yansımaları: Kaybedeni Olmayan Savaş. *Sabah*. <https://www.setav.org/rusya-ukrayna-krizinin-medya-yansimasi-kaybedeni-olmayan-savas/>
- Güler, M. Ç. (2022). Rusya-Ukrayna Krizinin Savaşa Evrilen Süreci Sahadaki Durum ve Olası Senaryolar. *SETA Perspektif*, 331, 1-3.
- Hürriyet (2022, 3 Haziran). İşte Rusya-Ukrayna savaşının 100 günlük bilançosu! <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/rusya-ukrayna-savasinin-100-gunluk-bilançosu-42076919>
- Kleisner, C., Garmey, T. (2022, April). Tactical TikTok for Great Power Competition Applying the Lessons of Ukraine’s IO Campaign to Future LargeScale Conventional Operations. *Military Review Online Exclusive*. <https://www.armyupress.army.mil/journals/military-review/online-exclusive/2022-ole/kleisner-and-garmey/>
- NTV (2022). Rusya-Ukrayna savaşının simgesi yaşadıklarını anlattı: Boyun eğmekten sevmeyi tercih ederim. <https://www.ntv.com.tr/galeri/dunya/rusya-ukrayna-savasinin-simgesi-yasadiklarini-anlatti-boyun-egmekten-sevmeyi-tercih-ederim,gpzA3C-ZJGEeyrtDNKqK0ZQ/jImzkoWAcEu4m69G8PYyuQ>
- Quinn, M. (2022, 20 Mart). Ukrayna’daki Savaşta Sosyal Medya. <https://www.amerikaninsesi.com/a/6493209.html>.
- Redmond, R. (2022). *Social Media and Strategic Culture: An Analysis of Russian Information Warfare in the Twenty-First Century*. (Yüksek Lisans Tezi, The University of North Carolina) at Chapel Hill ProQuest Dissertations Publishing. file:///C:/Users/acer/Downloads/Redmond_unc_0153M_20923.pdf
- Sabah (2022, 12 Mart). ABD Rusya’ya karşı sosyal medya savaşı veriyor! TikTok ünlüleri eğitime alındı. <https://www.sabah.com.tr/dunya/abd-rusyaya-karsi-sosyal-medya-savasi-veriyor-tiktok-unluleri-egitime-alindi-5905671>
- Sardarizadeh, S. (2022, 25 Nisan). “Ukrayna savaşı: Sahte TikTok videoları milyonlarca kez izlendi”. Erişim Adresi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-61214729>

- Sine, R. & Sarı, G. (2018). Profesyonel Gazetecilerin Gözünden Sosyal Medya ve Habercilik İlişkisi. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (AKİL) Aralık (30) 364-384.
- Son Dakika (2022, 4 Mart). Rusya-Ukrayna savaşıyla ilgili yayılan asılsız görselleri derledik! İşte o yalan haberler. <https://www.sondakika.com/dunya/haber-rusya-ukrayna-savasiyla-iligili-yayilan-asilsiz-14774531>.
- Şişman, C. (2022, 1 Nisan). “TikTok’ta oynanan ilk stratejik savaş!’ Çarpıcı sosyal medya yorumu”. Milliyet. <https://www.milliyet.com.tr/dunya/tiktokta-oynanan-ilk-stratejik-savas-carpici-sosyal-medya-yorumu-6729041>.
- Takvim (2022, 1 Mart). Bu da enformasyon savaşı! Takvim. <https://www.takvim.com.tr/dunya/2022/03/01/>
- Tidy, J. (2022, 8 Mart). Ukrayna’nın en genç bakanı, sosyal medyayı Rusya işgaline karşı kullanıyor. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-60648333>
- TRT Haber (2022, 23 Mart). Ukrayna: Tarihin ilk sosyal medya savaşı mı? <https://www.trthaber.com/haber/gundem/ukrayna-tarihin-ilk-sosyal-medya-savasi-mi-666074.html>.
- Vural, Z.B. & Bat M. (2010). Yeni Bir İletişim Ortamı Olarak Sosyal Medya: Ege Üniversitesi İletişim Fakültesine Yönelik Bir Araştırma, *Journal of Yasar University* 2010 -20 (5), 3348-3382.

İNTERNET KAYNAKLARI

- <https://www.trthaber.com/haber/dunya/soguk-savasin-adresi-donetsk-ve-luhansk-neden-onemli-657659.html>
- <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/dunyanin-gozu-ukrayna-etrafındaki-askeri-hareketliliklere-cevrildi/2500738>
- <https://www.setav.org/rusya-ukrayna-krizinin-medyaya-yansimasi-kaybedeni-olmayan-savas/>
- <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-60657548>
- <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-60623850>
- <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-60623850>
- <https://www.dogrulukpayi.com>,
- <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-61551808>

<https://www.youtube.com/watch?v=3ueAxspRjAg>

<https://www.sabah.com.tr/dunya/abd-rusyaya-karsi-sosyal-medya-savasi-veriyor-tiktok-unluleri-egitime-alindi-5905671?paginsg=3>

<https://www.trthaber.com/haber/gundem/ukrayna-tarihin-ilk-sosyal-medya-savasi-mi-666074.html>

<https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-60648333>

<https://www.sondakika.com/dunya/haber-rusya-ukrayna-savasiyla-ilgili-yayilan-asil-siz-14774531/>

<https://www.sondakika.com/dunya/haber-rusya-ukrayna-savasiyla-ilgili-yayilan-asil-siz-14774531/>

<https://www.takvim.com.tr/dunya/2022/03/01/>

11. Bölüm

SOYLULAŞMADAN SOYLULAŞTIRMAYA: KENTSEL MEKÂNDA SOYLULAŞTIRMA AKTÖRÜ OLARAK DEVLET

Arş. Gör. U. Seren YARIM ALTUNAY

Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

serenyarim@gmail.com

Orcid No: 0000-0001-7799-1744

Doç. Dr. Eylem BEYAZIT

Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi

Antakya Meslek Yüksekokulu

eylmyzt@gmail.com

Orcid No: 0000-0002-3432-5722

GİRİŞ

İthal ikameci birikim stratejilerinin çözümlenerek neoliberal birikim rejimlerinin hâkim hale geldiği ve Keynesyen politikaların başat politika olduğu 1970’li yıllardan itibaren ekonomik, toplumsal, siyasal, idari yapılarda önemli değişimler yaşanmaktadır. Bu değişimlerle beraber kentsel strateji ve politikalar ekonomik gelişmenin ve büyümenin temel kaynaklarından biri olarak görülmektedir.

Bu dönemin kente yansımaları anlamında kentlerin bir meta olarak pazarlanarak hem ulusal hem de küresel sermayenin emrine sunulması, kentin turistler için makyajlanarak bir çekim alanı haline getirilmesi gibi stratejilerle özellikle kent merkezleri üst ve orta sınıfların tüketim alanlarına dönüştürülürken; alt gelir grupları da kentin merkezinden uzaklaştırılarak çeperlere itilmektedir. Merkezi

yönetimler ile yerel yönetimler de sürecin önemli aktörleri olarak etkin ve belirleyici roller üstlenmektedirler.

Soylulaştırma kavramını ilk olarak, Ruth Glass 1960’larda Londra semtlerinde gözlemlediği kentsel değişimi adlandırmada kullanmıştır. Glass Londra’nın işçi semtlerinden birçoğunun orta sınıflar tarafından şık ve pahalı konutlara dönüştürüldüğünü ifade ederken; tarihi Viktoryan evlerinin, kent merkezinde yoğunlaşan yeni orta sınıf mesleklerinin sahipleri tarafından, kendi yaşam biçimi ve zevklerine hitap edecek şekilde dönüştürülmesini “soylulaştırma” olarak tanımlamıştır. Bu evlerin eski sahiplerinin yerinden edildiği vurgusunu yapan Glass, kentin fiziksel çehresinin yanında büyük bir sosyal dönüşüm yaşadığını Londra üzerinden gözler önüne sermiştir (Smith, 2006: 20). Soylulaştırma, gerilemiş ve yıpranmış olan eski kent merkezi mekânlardaki yapıların yıkılarak yeniden planlanması ve buralara yeni orta sınıfın yerleşmesiyle eski ve asıl kent sakinlerinin yerinden edilmesidir. Bu bağlamda gerçekteleşme koşulları ve sonuçları itibariyle soylulaştırma olgusu hem mekânsal ve toplumsal ayrışmayı derinleştirmektedir hem de toplumsal eşitsizlik yaratan bir etkiye sahiptir (şen, 2005: 128)

Klasik soylulaştırma olarak tabir edilen ilk dalga soylulaştırma çabaları 1960’ların ortalarında Londra’da kendiliğinden başlamıştır. Bu ilk dalga soylulaştırma çalışmaları zaman içinde dönüşerek 1990’lardan sonra neoliberal kentleşmenin bir özelliği olarak önemli bir kentsel politika aracı haline gelmiştir. Bu süreçte devletler aktif olarak sahneye çıkmış ve kentlere direkt olarak müdahale etmiştir. Sönmez’e (2014: 43) göre; bu süreçte kentsel mekânının daha varsıl kesimler için yeniden üretilmesi, kentsel mekâna müdahale biçiminin geliri yüksek sınıf lehine olduğu anlamına geldiğinden ve mekânın asıl sahibi olan alt sınıfların yerinden edilmesiyle ve mülksüzleştirilmesiyle sonuçlandığından, devletin rolü de soylulaştırma kavramıyla birlikte düşünülmeye muhtaçtır.

Bu çalışmada, çağdaş soylulaştırma sürecinin neoliberal kentleşmenin merkezi bir özelliği olduğu iddiasından yola çıkarak devletin rolünün nasıl değiştiği üzerinde durulmaktadır. Özellikle kapitalist batı kentlerinde ve Türkiye’de soylulaştırmanın kamu politikalarının aktif bir parçası haline nasıl geldiği gösterilmektedir. Bu doğrultuda ilk bölümde devletin kentsel alana müdahale biçimleri ve 1945’ten günümüze geçirdiği değişimler üstünde durulmaktadır. İkinci bölümde soylulaştırma tanımına ve kavramın kuramsal alt

yapısına değinilmekte; son bölümde ise soylulaşmanın devletin rolüyle nasıl da devlet eliyle soylulaştırmaya dönüştüğü açıklanmaktadır.

1. DEVLETİN KENTSEL MEKÂNA MÜDAHALE BİÇİMLERİ VE DÖNÜŞEN YAPISI (1945-1970 VE 1970'TEN GÜNÜMÜZE)

1.1. Devletin Kentsel Mekâna Müdahale Biçimleri

Devlet-kent ilişkisi çerçevesinde devlete ilişkin tartışmalarda üstünde durulması gereken noktalardan biri devletin kentsel alana müdahale biçiminin nasıl olduğudur. Biçimsel anlamda, devlet kente üç farklı şekilde müdahale etmektedir: Bunlar, sosyal konut sağlama gibi araçların etkin olduğu “doğrudan müdahale”; işsizlik ve kira yardımını içeren “destekleme” ve kira denetimi, yapı ve konut standartlarını içine alan “düzenleme” şeklindeki müdahalelerdir (Şengül, 2003: 187). Devletin ya da yerel yönetimlerin kente müdahalesi bu üç farklı müdahale biçiminin belli bir kombinasyonundan oluşur.

Devletin bu farklı şekillerdeki müdahalelerinin amacı, içeriği ve müdahaleye uğrayan kesimler açısından ortaya çıkabilecek sonuçlar bu çalışmada üzerinde daha detaylı durulması gereken diğer bir boyuttur. Özellikle sorulması ve cevaplanması gereken temel soru devletin hangi alanlara, nasıl ve hangi toplumsal sınıfın yararına olacak şekilde müdahale ettiği. Harvey (1997: 158) bu çerçevede dikkat çekilmesi gereken boyutun devletin birinci çevrim ile ikinci çevrim arasındaki sermaye akışını düzenlemek konusunda üstlendiği rol olduğunu söyler. Devlet, gerek bu stratejilerin belirlenmesi düzeyinde gerekse de bu süreçler belirlendikten sonra ortaya çıkan kaynakların hangi kesimler için, nasıl kullanılacağı konusunda önemli rollere sahiptir (Jessop, 2008). Örneğin Logan ve Molotch'a (akt. Şengül, 2003: 183) göre; birinci çevrimden ikinci çevrime aktarılan kaynakların ne kadarının altyapı, iletişim ve planlama gibi sermayenin yeniden üretimini sağlayan alanlara, ne kadarının da eğitim, sağlık ve konut gibi emeğin yeniden üretimini sağlayan alanlara yönlendirileceği sorusu kentsel sorunların merkezinde yer almaktadır. Sermayenin ve emeğin yeniden üretimine hizmet edecek müdahalenin yanı sıra doğrudan doğruya otoritenin sağlanmasına ve dolayısıyla sistemin meşruiyetinin sürdürülmesine yönelik

üçüncü bir müdahale biçiminden de söz edilmektedir.

Devletin merkezi veya yerel düzeylerde yaptığı kentsel müdahaleler arzın/sermayenin yeniden üretimi; talebin/emek gücünün yeniden üretimi ve toplumsal kontrolün ve meşruiyetin sağlanması olmak üzere üç başlıkta toplanabilir (Şengül, 2003: 184). Sermayenin yeniden üretiminde devlet; ulaşım, iletişim, altyapı çalışmaları yaparak üretim için gerekli olan fakat kendisi üretken olmayan kentsel altyapıyı sağlar. Bununla beraber üretimin yeniden yapılandırılmasına yönelik kent planlaması ve kentsel yenileme ile de ilgilenir. Bu anlamda kent planlaması adı altında yapılan bu kentsel yenileme ve işgücünün merkezden dışarıya taşınması devlet tarafından mekâna yöneltilen direkt müdahalelerdir. İnsan sermayesine yatırım yapılarak üretimde kullanılan vasıflı işgücünün sağlanmasına yönelik hizmetler de (eğitim vb.) sermayenin yeniden üretimi için devletin müdahale ettiği başka bir alandır.

Kentsel mekâna devletin müdahalesinde ikinci başlıkta emeğin/talebin yeniden üretimi yer alır. Barınma, ulaşım, eğitim, sağlık hizmetleri vb. ekonomik ve günlük yaşam için gerekli olan ve devlet tarafından finanse edilen kamusal mal ve hizmetler işlevsel açıdan önemlidir. Konutun sağlanması işgücünün barınmasını, yol ve altyapı çalışmaları işe zamanında gidilmesini, okul ise de hâkim düzene pek de sorun yaratmayan “uyumlu” insanların üretilmesini sağlar (Castells, 1977: 237). Bu anlamda Castells’e (1977) göre üretken olmayan bu tüketim alanları, gündelik yaşam bakımından emek gücünün yeniden üretimini sağladığı için kentler kolektif tüketimin sahası haline gelmiştir.

Devletin kentsel mekâna müdahalesinde üçüncü başlık ise toplumsal düzenin ve kontrolün sağlanmasına yönelik işlevlerdir. Burada Althusser’in (2010) ortaya koyduğu devletin ideolojik aygıtlarının (kilise, aile, eğitim kurumları, sendikalar, siyasi partiler, medya) ve baskı aygıtlarının (polis, asker, mahkemeler) büyük rolü vardır. Althusser’e (2010: 156-158) göre, egemen normların içselleştirilmesini sağlayan ve tüm bu süreci doğallaştırıp olağanlaştıran ideolojinin varlığı uysal bireyler yaratarak sistemin meşruiyetini sağlar ve dolayısıyla düzeni yeniden üretir. Rıza üretimindeki olağanlaştırmaya yönelik sosyal hizmetler de (işsizlik yardımı, sağlık primleri, kütüphaneler) devletin meşruiyetini sağlar. Bununla birlikte devlet bu sembolik baskıdan kurtulmaya çalışanları da fiziksel baskı aygıtları yoluyla uyumlaştırır (Althusser, 2010: 170). Şengül’e (2003: 188) göre; güç ve baskı boyutu değerlendirildiğinde, kentsel düzeyde en önemli

araçlardan biri, insanların mekânda kodlanması; kimlerin nerede, ne şekilde hangi konut türünü kullanarak yaşadığının, hangi kurumda çalıştığının, nerelere üye olduğunun kayıtlara geçirilmesidir. Planlama işlemlerinin yanı sıra kentsel düzenin sağlanması için polis ve zabıta hizmetlerinin harekete geçirilmesi de rıza üretiminin sağlanması içindir.

Güç ve baskıyı gerektiren bu durum aynı zamanda yumuşak gücün kullanılarak bir rızanın sağlanmasını da gerektirmektedir. Kentsel düzenin sağlanması, polis ve zabıta hizmetleri, planlama gibi işlevlerin yanı sıra; yerel yönetimin eğitim, sağlık, işsizlik yardımı gibi bir dizi sosyal hizmetleri de bir yandan emeğin yeniden üretimini sağlamakta öte yandan da devletin meşruiyetini sürdürmekte önemli roller oynamaktadır. Dolayısıyla yerel yönetimler kentsel alana bu üç başlıkta müdahale ederlerken hangi müdahalenin ön plana çıkacağını siyasi rekabet belirlemektedir. Örneğin; kentsel alana müdahale talebin yeniden üretimine ağırlık veriyorsa burada yerel yönetimler, çalışan sınıflar lehine politikalar yürütmektedir. Diğer yandan sermayenin ihtiyaçlarını ön plana koyan bir müdahale anlayışında ise sermayenin istekleri birincil planda gözetilmiş demektir.

1.2. Devlet-Kent İlişisinin Dönüşen Yapısı (1945'ten Günümüze)

Devletin kent ile ilişkisinde iki temel dönem söz konusudur. Birinci dönem 2. Dünya Savaşı ile başlayıp 1970'li yılların sonlarına kadar süren ve devlet-kent ilişkisinin öncelikli olarak “*emeğin yeniden üretim sürecinde kurulduğu*” yılları içeren bir dönemdir. 1980'li yıllarda başlayıp günümüze dek süren ikinci dönem ise “*sermayenin yeniden üretimi*” ile açıklanmaktadır.

1.2.1. Emeğin Yeniden Üretimi ve Kentsel Mekân (1945-1970)

2. Dünya Savaşı'nın hemen ardından kapitalist sistemin egemen olduğu ülkelerde yeni bir ekonomi-politik yapı ortaya çıkar. 1929-1945 yılları arasında emekleme döneminde olan bu yapı; Keynesçi devlet müdahaleciliği, fordist üretim ve birikimin yaygınlaşması, refah devleti ve bağımsızlıklarını savaş sonrası süreçte kazanan az gelişmiş ülkelerin ulusal kalkınmacılık ve demokrasi (!) yoluyla modernizasyonu sacayaklarına oturmaktadır (Doğan, 2002: 7). Bu yeni ekonomi-politiğin sebebini de 1929 krizinden kurtulma arayışı, bilim

ve teknolojideki gelişmeler, yükselen ve krize giren emek-sermaye çelişkisi şeklinde sıralamak mümkündür.

2. Dünya Savaşını izleyen bu yıllarda özellikle gelişmiş ülkelerde Keynesyen birikim stratejileri hâkim hâle gelirken, azgelişmiş ülkelerde ithal ikameci sanayileşme modelleri ağırlık kazanmıştır. Devletin birikim sürecindeki başat rolü her iki stratejinin de ortak özelliğidir (Şengül, 2003: 190). Bu dönem kentsel gelişimin merkezinde emek gücünün yeniden üretimi vardır.

Arz fazlalığı karşısında talebin yetersiz oluşu devletin kamu harcamalarını ve yatırımlarını artırmasına dolayısıyla kamu politikalarını emeğin yeniden üretilmesinden yana kullanılmasına neden olmuştur. Bu yüzden altyapı yatırımları, eğitim, sağılık, konut gibi hizmetler refah devleti tarafından üstlenilerek arz-talep dengesinde talebi artırmaya yönelik politikalar izlenmiştir (Harvey, 1985). Bir önceki bölümde açıklanan kentsel alana müdahale biçimlerinden devletin kentsel alana yoğun müdahalesi yerel yönetimin güçlenmesine neden olmuş; eğitim, sağılık, konut gibi politikaların izlenmesi kapsamlı bir yerel yönetim örgütlenmesini zorunlu kılmıştır (Ayman Güler, 2016). Bu düzen sayesinde 1945-1970 yılları arasında hızlı bir ekonomik gelişme ve birikim dönemi yaşanmıştır. Ancak 1970'lerin ilk yarısından itibaren dünya ekonomisi ve sermaye tekrar krize girmiştir.

1.2.2. Sermayenin Yeniden Üretimi ve Kentsel Mekân (1970'ten Günümüze)

1960'larda altın çağını yaşıyan refah devleti ve onun ekonomik üretim biçimi olan fordizm, 1970'lerden itibaren kapitalizmin kârlılık ve verimlilik ideallerine yanıt bulamadığı için bu dönemde yeni ekonomik sistemin ve yapısal yeni düzenlemelerin gerekli olduğu konusu gündeme gelmiştir. Fordizm, Keynesçilik, refah devleti, ulusal kalkınmacılık sacayaklarına oturan ekonomi-politik yapılanma 1970'lerde gelişiminin sınırlarına dayanmış ve üretkenlik potansiyelini tüketerek krize girmekten kendini kurtaramamıştır (Doğan, 2002: 13). Eski yapılanmayla krize çözüm bulunamayınca sistem yeni sacayakları üstüne oturarak yeni bir üretim, tüketim ve dolaşım koşullarını, örgütlenme biçimini meydana getiren sermaye birikim tarzına yönelmiştir.

1970'li yılların sonunda, ulus devletin bir üretim biçimi olan fordizmin hiyerarşik ve merkezizyetçi kitlesel üretim modeli terk edilerek eski sistemdeki

katı iş bölümünün tersine esnek uzmanlaşmanın uygulandığı, kas gücünün yerine bilginin önemsendiği post-fordist olarak adlandırılan yeni bir üretim modeli benimsenmiştir (Şengül, 2003: 182). Sermayenin küresel ölçekte akışkanlığını sağlayıcı bu dönüşüm devlet yapısı, toplumsal ilişkiler, kültür gibi pek çok alanda köklü değişimler yaratmıştır.

Bu yeni sistemde Harvey'in de (1985: 267) belirttiği gibi "emekle sermaye arasında kurulan Keynesci uzlaşmanın devre dışı kalması amaçlanmıştır". Meta üretiminin ve tüketiminin gerçekleştiği sermayenin birinci çevriminde biriken sermayenin tekrar yatırıma dönüştürülememesi ve oluşan aşırı birikimin ikinci çevrime aktarılması krizi çözme yollarından birisi olarak görülmüştür. Harvey'e (2007) göre ikinci çevrime aktarılan bu kaynakların önemli bir kısmı kentsel yapıyı çevreye yönlendirilerek yeni taleplerin ortaya çıkmasına neden olmuş ve bunun sayesinde birinci çevrimde ortaya çıkan krizin çözülmesine de yardımcı olmuştur.

Devlet-kentsel alana müdahale ilişkisinde iki temel politika değişikliği ön plana çıkmaktadır. İlk değişim -deregülasyon olarak da adlandırılan- devletin kentsel hizmetlerin sunumundan hızlı bir şekilde elini çekmesidir. Devlet bu süreçte kademeli bir biçimde eğitim, sağlık, ulaşım gibi hizmetlerin sunumundan çekilmektedir. Çekilmediği alanlarda ise hizmetin sağlanmasını ihale gibi çeşitli yöntemlerle özel sektöre bırakmaktadır (Şengül, 2003: 194). Bu temel politika değişikliği bir anlamda refah devletinin yaşadığı çözümlenin kentsel düzlemdeki boyutudur. Su, çevre temizliği, taşımacılık, konut piyasası gibi yerel halkın kolektif tüketim alanlarında özelleştirmeyi, yerel halkın ortak gereksinimleri olan mal ve hizmet üretimlerinin piyasa mantığına göre üretilip sunulmasını veya taşeronlaştırılmasını gündeme getirmiştir (Doğan, 2002: 22). Benzer biçimde yerel yönetim özellikle çalışan kesimlere yönelik kira ve işsizlik yardımı gibi uygulamalardan yani emeğin yeniden üretilmesine yönelik müdahaleden kademeli bir şekilde uzaklaşmıştır. Kentsel mekâna yönelik düzenlemeler de gevşekleştirilmiş; kentsel planlama kurumları güçlerini önemli ölçüde yitirmiştir.

Bir önceki dönemde birinci çevrimde üretimin kendisi kârlı olduğu için toplumsal üretime, emeğin yeniden üretilmesine yatırım varken devlet, kentsel alanda da altyapı hizmetlerini işgücü lehine düzenlemekteydi. Fakat 1970'lerden sonra kârlı olmamaya başlayan sanayi ve birinci çevrim, para üretim koşullarında yoğunlaşarak kendine kurtuluş yolu aramıştır. İkinci çevrimde yapılı çevre yani

otoyollar, köprüler, ulaşım hizmetleri, altyapı hizmetleri kârlı olduğu için devlet buradan elini çekerek özelleştirmiş ve sermayeye devretmiştir. Üretimin altyapı koşullarına yatırım yapan sermaye, kolektif tüketim alanlarını metalaştırmıştır (Harvey, 1985; Castells, 1997).

Ekonomi-politikte yaşanan bu değişimle birlikte kentler ekonomik gelişimin lokomotifi haline gelmiştir. Uluslararası arenada akışkanlaşan sermaye, ulus devletlerin çekildiği alanlara yatırım yaparken, yerel girişimcilerin liderliğinde yerel yönetimler de uluslararası mekânsal iş bölümünde kendilerine daha iyi bir konum elde etmek için rekabet içine girmişlerdir. Sassen'in (1991) öne sürdüğü gibi “dünya kentleri hiyerarşisi” olarak adlandırılan bu yapı içerisinde kentler en avantajlı konumu yakalayabilmek için yeni taktikler geliştirmişlerdir. “Yarışan yerellikler” olarak da adlandırılan bu yapı içinde yerel yönetimler ekonomik büyümeye yönelik iş birliklerin başında ve yol planlarının belirlenmesine yönelik yerel düzeyde oluşan bu yeni sistemin merkezinde yer almaya yönlendirilmiştir (Mayer, 1994). Başka deyişle, ilk dönemde kalkınmış ülkelerdeki yerel yönetimler emeğin yeniden üretilmesine yönelik roller üstlenirken bu dönemde politika değişikliği yaparak sermayenin desteklenmesine yönelik müdahalelerde bulunmuşlardır.

Tüm bu anlatılanlar göz önünde bulundurulduğunda serbestleşen ve kenti mübadele değeri olarak kârlı bulan sermaye, kent merkezlerini yatırım aracına dönüştürmüştür. Kent merkezleri üretimin mekânı olmaktan çıkarak kolektif tüketimin alanlarına dönüşmüştür (Uysal, 2006: 79). Post-fordist üretimin getirdiği esnek uzmanlaşma, esnek saatler, esnek mekân anlayışı, yeni tüketim kalıplarının ortaya çıkması, kent merkezlerinin sanayisizleştirilmesi, kent nüfusunun da dengelerini önemli ölçüde bozarak toplumsal yapıda ve kültürde değişimler yaratmıştır.

Kentsel mekânda ayrışma 2. Dünya Savaşı sonrası banliyöleşme süreci olarak gerçekleşmiş ve özellikle 1970'lerde süreç yeni bir boyut kazanmıştır. Bu yeni kentsel ayrışma modelleri ilk olarak Londra, Paris, San Francisco, Washington, Toronto, Vancouver gibi ileri derecede sanayilemiş toplumlarda ortaya çıkmıştır. Bu yeni modelde şen'e (2005: 132) göre kent merkezlerinin yatırım için tekrar cazip hale gelmesi sanayinin kent dışına itilmesine ve yeni kapitalist ilişkilerle ortaya çıkan yeni orta sınıfın kent merkezlerinde veya yakın yerlerde yaşamalarına neden olmuştur.

2. KENTSEL MEKÂNDAN SOYLULAŞMA TANIMLARI VE KURAMLARI

2. 1. Soylulaştırma Tanımları

Soylulaşma (gentrification) kavramı ilk olarak 1964 yılında İngiliz sosyolog ve şehir plancısı olan Ruth Glass tarafından, Londra'nın işçi mahallerindeki konutları yeni orta sınıfın özellikle bekâr ve çocuksuz yaşayan gençlerin satın alarak işçi konutlarının yerine şık ve lüks konutlar yapmalarını ve bu bölgelerin sosyal karakterini değiştirmelerini ifade etmek için kullanılmıştır (Ergün, 2006). Soylulaşma “*özellikle işçi sınıfının yaşadığı mahallelerdeki köhnemiş kentsel konutların orta ve üst sınıflar tarafından yenilenmesidir*”. Başka bir deyişle “*orta sınıf ailelerin kentsel alanlara taşınması sonucunda konut değerinin yükselmesi ve bunun sonucunda daha düşük gelirli ailelerin bu alanlardan sürülmesi*” olarak tanımlanmıştır (Smith ve Williams, 2015: 11).

Klasik soylulaştırma olarak tanımlanan ilk dalga soylulaştırma süreci 1960'ların ortalarında Londra'da yaşanmıştır. Lees, Slater ve Wyly (2008: 16) “Soylulaştırma” adlı eserlerinde, yatırım almayan alanlardaki tarihi konutların rehabilite edilmesini, alandaki konut tercihinin kiracılıktan ev sahipliğine doğru kaymasını, alanda yaşayan düşük gelirli nüfusun yeni gelen orta sınıf nüfus tarafından yerinden edilmesini yani mülkiyetin el değiştirmesini ve dolayısıyla emlak fiyatlarının artmasını klasik soylulaştırma tanımlarında yer alması gereken özellikler olarak sıralamaktadır.

Soylulaştırma kavramının tanımı yapılırken odak noktasında “yerinden edilmeye” ilişkin kriterler vardır. Bu bağlamda Ergün (2006) boş bir alanda hiç yoktan lüks bir sitenin ya da konutların inşa edilmesinin ya da pahalı konutların varlıklı kesimlerce satın alınmasının soylulaştırma olmadığını söyler. Dolayısıyla Glass'ın tanımı her ne kadar bugüne değin önemini korumuş olsa da artık günümüzde sıklıkla karşılaşılan kenti dönüştürme projelerinin ilk dönemlerdeki soylulaştırma süreçlerinden farklı olduğu gözlemlenmiştir. Özellikle son yarım yüzyılda soylulaştırmanın geçirdiği evrim sürecinde içeriği ile olgunun ölçek ve çeşitliliği de hızla değişmiş; en önemlisi de soylulaştırma olgusu sistematikleşmiş, doğrudan bir kamu politikası haline gelmiş yani en önemli soylulaştırma aktörü tercihinin yüksek gelirli kesimden yana kullanan “*devlet*” olmuştur.

Soylulaştırmanın geçirdiği evrim Jason Hackworth'un (akt. Smith, 2006) 2002 yılında yayımlanan "Ekonomik Durgunluk Dönemi Sonrası New York'ta Soylulaştırma" isimli makalesinde üç dalga şeklinde açıklanmaktadır. 1950-1973 arası dönem Hackworth tarafından ilk dalga soylulaştırma olarak tanımlanarak tek tek ve dağınık şekilde gerçekleşen, özellikle merkez kentlerde varlığını gösteren bir durum olarak açıklanmıştır. Bu süreçte devlet bir taraftan belli bölgelerde dönüşümü desteklemiş diğer taraftan ise spekülative kira artışlarını engelleyici koruyucu yasalar oluşturmuştur. Bu dönemde banliyölerde sunulan daha konforlu bir yaşam kent içi nüfusun merkezlerden çekilerek banliyölere göç etmesine neden olmuş, yatırım kent içi alanlardan çekilmiştir (şen, 2005: 130). Bu dönemde özellikle Batı'da yer alan kent içi alanların göçmenlerin ya da daha da yoksullaşan kesimlerin yaşadığı yerler haline gelmesi bu alanların gerilemesine ve yıpranmasına neden olmuştur.

1974-1988 yılları arası da soylulaştırmanın ikinci dalgası olarak adlandırılır. Bu dönem soylulaştırmanın coğrafî olarak kısmen yaygınlaştığı ve daha çok sermayenin elinde şekillenen bir dönemdir. Devlet ise çoğunlukla "laissez-faire" (bırakınız yapsınlar) politikası izleyerek süreci tamamen sermayenin eline teslim etmiştir. Eski kent merkezlerinin yeniden yatırım için cazip hale gelmeye başladığı ve sermayenin ilgisinin bu kentsel alanlara çekildiği "yeniden yapılanma" olarak da tanımlanabilen bu süreçte yeni bir mekânsal ve toplumsal ayrışma da yaşanmaya başlanmıştır (şen, 2005: 131).

1970'li yılların sonunda sınıfsal ayrışmayı yaratan ekonomik dönüşümlerin de etkisiyle yeni kapitalist üretim ilişkilerinin yarattığı, farklı tüketim alışkanlıklarına sahip, sınıfsal kökenleri aynı olsa da geleneksel burjuvaziden pek çok yönden farklılaşan "Bobo"¹ (bohem/burjuva) isimli yeni bir sosyal sınıf doğmuştur (Van Criekingen, 2012). Bazı çalışmalarda "kentli genç profesyoneller" olarak da tanımlanan bu kuşak, savaş sonrası yaşanan nüfus patlamasının bir ürünü olup kendilerine ait bir hayat tarzı geliştiren, geç evlenip az çocuk sahibi olma düşüncesine sahip, yoğun bir biçimde alışveriş yapan, eğlenceye düşkün, kazancını biriktirmek yerine sık harcama yapan, antikaya ve nostaljiye düşkün bir hayat tarzına sahiptir (Ergün Nilgün, 2006: 29; İslam, 2006; Remacle, 2018).

1 Bohem/Burjuva (Bohemian/Bourgeois) kelimelerinin kısaltması olan "Bobo" kelimesi David Brooks (2000) isimli Amerikalı gazeteci tarafından "*Bobos in Paradise*" isimli kitapta ortaya atılmıştır. Fakat daha sonra Fransız sosyologların (Authier, Collet, Giraud, Riviere ve Tissot, 2018) yaptığı araştırmalarda bu yeni toplumsal sınıfın homojen olmadığı ortaya konmuştur.

Bu çerçevede 1980'ler sonrasında finans/bankacılık gibi popülerleşen ya da akademisyenlik, mimarlık, sanat alanındaki mesleklere sahip genç profesyonellerin ihtiyaçlarının/gereksinimlerinin farklılığı kentsel mekândaki konut tercihlerine de yansımıştır. Güvenlik, yetersiz kentsel donatılar, çevre kirliliği, aşırı trafik gibi kent merkezinin sorunlarından kaçan eski burjuva sınıfının aksine bu yeni orta sınıf, kültürel ve sosyal gereksinimlerini rahatça karşılayabilecekleri ve tarihi/kültürel dokusuyla ön plana çıkan kent merkezlerindeki semtlere yerleşmeyi tercih etmeye başlamışlardır. Kısacası; “eski” burjuvazi hızlıca kenti terk ederken, “yeni” burjuvazi kentin ve kent merkezinin getirilerini yeniden keşfetme eğilimi göstermeye başlamıştır (Bailey ve Robertson, 1997: 1-3).

Hackworth'e (akt. Smith, 2006) göre, 5 yıllık bir geçiş döneminin ardından 1993'ten sonra sermayenin hacmi büyürken devletin de sermayeyle birlikte doğrudan girişimci rolünü üstlendiği, soylulaştırmanın coğrafi olarak küresel düzeyde yaygınlaştığı ve aynı zamanda yerinden edilenlerin karşı hareketlerinin kolluk kuvvetleriyle bastırıldığı bir döneme girilmiştir. Üçüncü dalga² olarak adlandırılan bu süreç “*devlet eliyle soylulaştırma*” olarak tanımlanmaktadır. Soylulaştırma sürecinde soylulaştırılacak kentsel alanı tespit edenin, dönüşümü sistematik olarak tasarlayanın ve yasal, ekonomik, fiziki ve siyasi koşulları hazırlayanın devlet olması nedeniyle bu dönem bu şekilde kavramsallaştırılmıştır (Sönmez, 2014: 44).

Neil Smith (2006: 20) bu değişim sürecini, 1964'te Ruth Glass'ın tanımladığı soylulaştırma ile tanımdan tam 35 yıl sonra 1999'da Birleşik Krallık Çevre, Ulaşım ve Bölge Dairesi tarafından atanan Kentsel Çalışma Grubu'nun “Kentsel Rönesans” adı altındaki rapordan bir kesitle karşılaştırarak açıklamaktadır. Raporda (Smith, 2006: 21); bakanlığa bağlı bu çalışma grubunun İngiltere'deki kentsel çöküşün sebeplerini ortaya çıkarması ve insanları tekrar kentlerin merkezlerine getirecek pratik çözümleri bulması beklenmektedir. Ayrıca rapora göre önceki dönemlerde kentlerin, kasabaların kontrolünü kaybeden devlet için 21. yüzyıl “kentsel rönesans” şansı sunan bir değişim zamanıdır.

2 Bazı çalışmalarda (Less vd., 2008; Aalbers, 2019) yerelde gerçekleşen soylulaştırmanın ulusal ve uluslararası sermaye piyasalarına eklenmesi ve devlet politikalarının daha fazla soylulaştırmayı teşvik etmesiyle dördüncü ve hatta küresel mali kriz sırasında beşinci dalga soylulaştırmaya girildiğinden bahsedilmektedir. Bu süreçler daha çok Amerika Birleşik Devletleri'nde gözlemlenip henüz küresel karşılıkları tam olarak ortaya çıkmadığı için bu çalışmada üçüncü dalga üzerinde durulmuştur.

Rapordan yola çıkan Smith'e (2006: 20) göre; klasik soylulaştırmada anahtar aktörler üst-orta sınıf iken 21. yüzyılda soylulaştırmanın temel aktörleri devlet-yerel yönetimler, şirketler ve devlet-şirket ortaklıklarıdır. Merkezi otorite ya da yerel yönetimler gibi öncü aktörler edinen bu süreçte devlet artık düzenleyici bir rolde değil piyasada aktif bir role sahiptir (Uzun, 2022: 89). Soylulaştırmada süreç önceleri konut piyasasında ortaya çıkan planlanmamış ve gelişi güzel bir dönem iken günümüzde daha sistematik bir şekilde planlanan bir süreç haline gelmiştir.

2.2. Soylulaştırma Kuramları

Soylulaştırma ile ilgili kuramsal tartışmalarda aktörleri ve aktörlerin bireysel tercihlerini öne çıkaran ve kültürel vurgular yapan geleneksel yaklaşım ile sosyo-ekonomik dinamiklerin ele alındığı politik-ekonomik bakış açısına dayalı eleştirel yaklaşım olmak üzere iki bakış açısı üstünde durulmaktadır.

Geleneksel yaklaşım, soylulaştırmanın semtte sebep olduğu sosyal değişimleri inceleyerek ve sürecin etkilerini merkeze alarak soylulaştırıcıların kültürel ve demografik özelliklerine vurgu yapmaktadır. Başka bir deyişle geleneksel yaklaşım sürecin talep yönü üzerinde durmakta ve soylulaştırmanın kentsel sürece dâhil doğal bir olgu olduğunu varsayarak, merkezdeki çöküntü alanlarının eski sakinleri alandan ayrıldıktan sonra bölgeye gelen soylulaştırıcıların orayı tercih etme sebeplerine, kültürel kimliklerine ve tüketim tercihlerine odaklanmaktadır (şen, 2005: 134).

Talep yönlü yaklaşım, soylulaştırıcılar ile soylulaştırıcıların bireysel tercihlerini, bireysel davranışlarını ön plana çıkarır. Oluşmakta olan bu yeni "kültürel orta sınıfın" ve bu sınıfın klasik orta sınıftan farklılaşan yaşam tarzlarının ve taleplerinin mekâna yansımalarının bir sonucu olarak soylulaştırma sürecinin kendiliğinden meydana geldiğini belirtir (Ley, 1981: 129). Talep eksenli bu açıklamalar daha çok 2. Dünya Savaşı'ndan sonra meydana gelen nüfus patlamasıyla demografik yapının değişmesi, aile anlayışı, kadının iş gücüne katılımı gibi değişimler ile bu değişimlerin bireysel tercihlere nasıl etki ettiği gibi konular üzerine odaklanmaktadır. Bu açıklamaların arkasında konut ve arazi piyasasındaki tüketici egemenliği bulunmaktadır. Burada önemli olan nokta soylulaştırma sürecinin, sanayisizleşme sürecine paralel olarak hizmet sektörünün ve bu sektöre bağlı alt sektörlerin genişlemesiyle oluşan yeni orta

sınıfa dayandırılmasıdır (Smith ve Williams, 2015).

Kavramı iktisat temelli ele alan eleştirel yaklaşım ise, süreci başlatanın ekonomik yeniden yapılanma olduğunu kabul ederek, sürecin gelişim ve sonuçlarına odaklanan ekonomi-politik bir bakış açısı geliştirmektedir (Smith, 1979). Şen (2005: 133), iki bakış açısını karşılaştırırken talep yönlü yaklaşımın liberal temelde şekillenirken, arz yönlü ekonomi-politik yaklaşımın Marksist düşünce gibi eleştirel fikirlerin etkisini taşıdığını belirtmektedir. Eleştirel Marksist yaklaşım bu sürecin öncelikle düşük gelirli grupları yerinden etme meselesi olduğunu altını çizerek 2000’li yıllarla beraber artan kentsel yenilemelerdeki neoliberal ekonomi-politikaların etkisini eleştirir.

Soylulaştırmayı kültürel sebeplere dayandıran talep yanlı kuramı neo-marksist gelenekten gelen akademisyenler arz eksenli açıklamalarla eleştirir. Arz yanlı yaklaşıma göre soylulaştırıcılar ile soylulaştırıcıların tercihlerini merkeze koyan kültürel açıklamalar soylulaşma sürecinin başlangıç dinamiklerini açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Bu yaklaşımın savunucularına göre talep her zaman yaratılabilen bir şeydir. Önemli ve belirleyici olan sermaye ve sermayenin yatırım tercihleridir. Bu bakış açısına göre soylulaştırma sürecinde sermayenin özel ve kamusal yatırımları değerini yitiren ve yatırım yapılmayan alanlardaki belli arazi kullanımlarında kârlı yeniden yatırımlar için fırsatlar yaratmaktadır (Smith, 1979). Sürecin soylulaştırmayı nasıl başlattığı ve sonuçlarının kimler üzerinde etkili olduğu üzerine yoğunlaşan bu yaklaşımda soylulaştırıcılar sürecin pasif birer aktörü konumuna indirgenmektedir. Arz yanlı açıklamaların odak noktası, soylulaşma literatüründe oldukça geniş yer tutan Smith’in (1979) “Rant Farkı Teorisi (Rent Gap Theory) dir. Bu teoriye göre kent içindeki arazilerin yeniden değerlendirilmesine bağlı olarak oluşan gerçek arazi rantı ile arazinin gelecekte “etkili ve verimli” kullanımıyla oluşan potansiyel rant arasındaki fark rant farkını oluşturan temel sebeptir ve bu fark sermayenin kent içinde nereye yatırım yapacağını etkiler (Smith, 1979: 543).

1990’lı yılların başlarında ise her iki teorinin birlikte değerlendirilebildiği bütüncül yaklaşımlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Chris Hamnett, soylulaşma üzerine yapılan talep yanlı ve arz yanlı analizlerin sürecin yalnızca bir tarafına vurgu yaptığı ve diğer tarafları görmediği eleştirisinde bulunur. Hamnett’e göre bu süreci bütüncül şekilde anlamının yolu her iki yaklaşımın bir arada ve birbirini tamamlar biçimde olduğunu kabul etmektir (Şen, 2005: 142).

3. SOYLULAŞMADAN SOYLULAŞTIRMAYA: DEVLET ELİYLE SOYLULAŞTIRMA

2005 yılında yayımlanan “The Order and Simplicity of Gentrification” başlıklı çalışmada Clark (2005), karşılaştırımalı soylulaştırma analizlerinin kamu politikaları ön planda tutularak yapılması gerektiğini ortaya koyar. Lees ve Ley’e (2008: 2379-2380) göre ilk dalga soylulaştırmadan itibaren soylulaştırmanın kamu politikalarıyla dolayısıyla devletle günümüze kadar süren uzun soluklu bir ilişkisi vardır. Ancak devlet her zaman soylulaştırmanın baş aktörü ya da kolaylaştırıcısı değildir. Nitekim 1960-70’lerde refah devletinin en uç seviyesinde kamu politikaları kaynakların yeniden dağıtımı şeklinde olmaktadır. Devlet mali desteklerle kentin içinde toplu konutlar üretip düşük gelir gruplarının dahi ev sahibi olabileceği şekilde konut politikası izlemekteydi. Sosyal çeşitliliğin önemsendiği bu dönemde soylulaştırma aynen bir gettolaşma gibi sorun olarak görülmekteydi. Burada devletin kente müdahalesinde çalışan sınıf lehine birtakım polititkalar izlediği söylenebilir. Fakat 2000’lerle beraber bu denklem tam tersine dönmüştür.

Hem arz yanlı hem talep yanlı yaklaşımlar hem de her iki eksenli yaklaşımı bütüncül bir şekilde analiz eden teoriler 1990’lar sonrasında ortaya çıkan güncel soylulaşma süreçlerinin dinamiklerini açıklamakta oldukça yetersiz kalmıştır. Özellikle üçüncü dalga soylulaştırma süreci ile bu olgunun arka planında yatan birincil dinamiklerin ne sadece soylulaştırıcıların tercihlerine ne de yalnızca sermaye dinamiklerine bakılarak anlamlandırılmayacağı bir döneme girilmiştir. Bu noktada üçüncü dalga soylulaştırma sürecinin ortaya çıkışını sağlayan dinamiklerin önceki dalgalardan çok farklı olduğunu ve bu anlamda diğer dalgalardan ayrıştığını söyleyebiliriz.

Üçüncü dalga soylulaştırma sürecinin başta konut alanında olmak üzere 1990’lar sonrası kent politikalarında gerçekleşen yeni neoliberal kentbilim gibi değişimlerin bir çıktıısı olarak gerçekleştiği yönündeki fikirler literatürde giderek ağırlık kazanmıştır (Davidson ve Lees 2005: 1175; Smith, 2006). Sönmez’e (2014: 44) göre üçüncü dalga soylulaştırmanın devlet ile yan yana anılmasının nedeni; soylulaştırılacak mekânı tespit eden, dönüşümün sistematik bir şekilde tasarlanmasını sağlayan ve aynı zamanda yasal, ekonomik, fiziki ve siyasi temeli hazırlayan temel aktörün devlet olmasıdır. Devlet eliyle soylulaştırmada merkezi

yönetim ile yerel yönetimler, oluşturdukları kamu politikalarıyla aktif bir şekilde soylulaştırmayı desteklemektedirler. Çoğu zamanda belli alanlarda soylulaştırma sürecini doğrudan başlatmaktadırlar. Bu süreçte devlet adeta bir girişimci gibi bu işi üstlenecek ulusal ve/veya uluslararası firmalarla ortaklıklar kurmaktadır (Sönmez, 2014).

Davidson ve Lees (2005) devletin soylulaşma süreci içerisindeki rolünü, bu rolde ne gibi değişimler yaşandığını ve söz konusu değişimin devlet-sermaye ilişkilerini nasıl etkilediğini Londra kıyı bandında gerçekleşen kentsel dönüşüm örneği üzerinden açıklamaktadır. Devlet bu alanda ana aktör olarak yer almış ve yatırımcılar ile iş birliği yaparak kıyı kesimini dönüştürmüştür. Bahsedilen örnekten yola çıkarak Smith'in rant farkı teorisinin Londra kıyı kesiminde işlemediğini iddia eden Davidson ve Lees'e (2005: 1175) göre burada arsa değerinde bir değişim olmamıştır; buradaki farklılık devletin rolü ve müzakere biçimidir.

Adrian Smith'e (1989) göre; Londra Docklands bölgesi neoliberal politikaların kendini gösterdiği ve devletin bu politikaların baş aktörü olarak harekete geçtiği en ideal örnektir. Bu bölgede İngiliz hükümeti, Londra Docklands Geliştirme Şirketi'ni (Londra Docklands Development Corporation) kurarak özel sektörün ihtiyacı doğrultusunda Londra'yı küresel bir finans merkezi haline getirmek için yeniden inşa etmiştir. Ve eski sakinleri artan konut fiyatlarını karşılayamadıkları için bölgeyi terk etmek zorunda kalmışlardır.

Wyly ve Hammel'a (2003) göre; soylulaştırma sürecini etkileyen en önemli değişimlerden bir tanesi konut politikalarında yaşanan dönüşüm ve özellikle konut finansman sistemindeki değişimdir. Örneğin Amerika'da önceleri riskli bölgeler şeklinde görülerek mortgage kredisi kapsamı dışında bırakılan ve bundan dolayı yatırımların yapılmadığı kent merkezlerindeki arazilerin yer aldığı semtler, daha sonraki dönemlerde yeniden mortgage kredisi kapsamına alınarak soylulaşma baskısı ile karşı karşıya bırakılmıştır.

Literatürde devletin son dönem soylulaşma sürecinde bir aktör olarak var olmasının arkasında yatan sebeplere yönelik farklı açıklamalar bulunmaktadır. Bu noktada Hackworth ve Smith'in (2001) New York'ta; Uitermark ve arkadaşlarının (2007) Hollanda'da yaptıkları çalışmaların açıklamaları iki ayrı eksene oturmaktadır. Hackworth ve Smith'e (2001: 464) göre yerel yönetimlerin gelirlerinin azalması ve kaynak ihtiyaçlarının artması, sermayenin tek başına

göğüslemekten çekindiği yeni kentsel alanlarda riski azaltabilmek için devlet ile iş birliği içinde olması, refah devletinin zayıflaması ile düşük gelirli sınıfi koruyacak tedbirlerden daha kolay vazgeçiliyor olması devletin kent merkezlerine yeniden yatırım yaparak soylulaşma sürecine ortak olmasına neden olmuştur.

Uitermark ve arkadaşları (2007) ise Hollanda örneğinde devleti soylulaşma süreçlerine müdahil olmaya iten nedenlerin, Hackworth ve Smith'in New York örneği için öne sürdüğü etkenlerden farklı olduğunu savunmaktadır. Hollanda'da devletin ön ayak olduğu soylulaşma sürecinin, merkezi yönetimin konut birlikleri ile oluşturduğu bir koalisyonla dezavantajlı mahallelerde toplumsal asayişini sağlamaya yönelik bir çaba olduğu vurgulanmıştır. Soylulaştırma, gerilimleri yatıştırmak ve siyasal iktidar için sorun oluşturan yoğunlukları seyretmek için bir araç olarak kullanılmaktadır. Yani devletin ana motivasyonunun "toplumsal düzeni" sağlamak olduğunu ifade eden Uitermark ve arkadaşları (2007), Hollanda'da yasalarla sosyal konutların yıkım kararının ve yeniden yapılmasının önünün açılmasındaki veya sosyal konutların kiralanabilir ya da satılabilir hale getirilmesindeki amacın rant elde etme değil sosyal kontrolü sağlamak olduğunu ifade ederler. Burada tabii ki ülkelerin kendi iç dinamikleri, sosyo-ekonomik bağlantıları, kültürel özellikleri de önemli faktörlerdir. Nihayetinde Amerika'da sermaye lehine politikaların ağırlıkta olduğu kapitalist sistem hüküm sürerken Hollanda sosyal demokrat çizgidedir.

Soylulaşmanın, geleneksel soylulaşmadan ayrılan ve "devlet eliyle soylulaştırma" olarak değişen tanımının ölçek değişimi, riskli alanlar, büyük çaplı projeler, sosyal politikalar ve zor kullanma olmak üzere beş farklı özelliği bulunmaktadır.

Üçüncü dalga olan devlet eliyle soylulaştırmanın diğer dalgalardan ayrılan özelliklerinden ilki "ölçek değişimi"dir. 2000 yılı sonrasında soylulaşmanın daire ve ev ölçeğinden; sırasıyla bina, sokak, ada ve hatta mahalle ölçeğine doğru evrildiği bir dönem yaşanmıştır. Hackworth'a (akt. Arslan, 2018: 54) göre, 1990'ların başlarındaki durgunluk döneminden etkilenen kent içi emlak sermayesinin büyük bir kısmını yeniden organize olmuş; soylulaştırılan mahallelerin çoğundaki değer artışı sebebiyle, yerel yönetimlerin yasalarla ya da sübvansiyonlarla yardımı ya da ön ödemeler olmaksızın piyasaya giremeyecek hale gelmişlerdir. Önceden tek tek haneler dönüşürken 2000'lerle beraber ölçek, bütün mahalleyi içine alacak şekilde genişleyince devletin yardımı olmaksızın

sermaye tek başına hareket edememiştir.

Devlet eliyle soylulaştırmanın ikinci özelliği “*riskli alanlar*”dır. Diğer dönemlerle karşılaştırıldığında soylulaştırma hem daha önceki dalgalardan etkilenen kent içi mahallelere, hem de merkezin uzağındaki mahallelere yayılmaya başlamıştır. Merkezden uzak alanlara yayılımın sebebi, kent içinde soylulaştırılabilir alanların hâlihazırda büyük bir çoğunluğuna yatırım yapılmış olmasıdır. Bunun sonucunda ekonomik olarak riskli alanların soylulaştırılmasına yönelik hamleler yapabilmek için yatırımcılar devlet desteğine yönelmiştir. Çünkü sermayenin tek başına altından kalkamayacağı izbe, çöküntü yerlere devletin özellikle yol, kanalizasyon, su, elektrik gibi hizmetlerin gidebilmesi için altyapı sağlaması gerekmiştir. Dolayısıyla merkezden daha uzak mahallelerde yatırım yapacak sermayenin kârını garanti altına alabilmek için devletin müdahalesi gerekli hale gelmiştir. Bu şekilde ulusal ve yerel boyutta yürütülen kentsel politikalar, soylulaştırmayı kolaylaştırmak adına daha önceleri hiç olmadığı kadar etkili bir araç haline gelmiştir (İslam, 2009: 42).

Devlet öncülüğünde direkt olarak “*büyük çaplı kentsel projeler*”e girilmesi devlet eliyle soylulaştırmanın üçüncü özelliğidir. Kentte bireysel olarak orta sınıfın girmediği/giremediği ya da sermayenin devlet desteği olmaksızın girme riskini almayacağı alanlara devlet tarafından hem sermaye akışı sağlanmış hem de etnik, dini ya da sınıfsal olarak marjinalleştirilmiş kesimler yerinden edilerek belli alanlara sıkıştırılıp silinmiştir. Bu yüzden devlet bir yandan yapılı çevre üretimini tetikleyen ve destekleyen bir rolde konumlanırken diğer yandan kentsel mekâna kolluk gücü ile müdahale ederek büyük ölçekli kentsel projeleri hâkim kılmaya çalışmıştır (Penbecioğlu, 2011: 63). Rant açısından “atıl” konumdaki alanların devlet tarafından çok ucuz maliyetlere satın alınarak veya kamulaştırılarak alışveriş merkezleri, iş merkezleri, lüks oteller, rezidanslar gibi tüketim komplekslerine dönüştürülmesinin, kârlı mega projelerin yapılmasının önü açılmıştır. Neoliberal ideolojinin ürünü olan bu projeler; toplumun geniş kesimlerinin erişimine kapalı mekânlar içerisinde kurgulanarak sosyo-mekânsal ayrışmayı ve kutuplaşmayı körüklemekte, dar gelirli kesimlerin yaşam maliyetlerini artırmakta ve bu kesimlerin yaşadıkları yerlerden edilmelerine neden olmaktadır (Penbecioğlu, 2011: 64).

Halkın onayını ve rızasını almak isteyen devlet bu değişimleri “kentlere yatırım çekmek ve istihdam sağlamak”, “terk edilmiş, yıpranmış çöküntü

alanlarını dönüştürmek ve güvenliği sağlamak”, “ekonomik açıdan atıl kalmış alanları yeni çekim merkezleri haline getirmek”, “hayallerdeki gibi bir yaşam sağlayarak yaşam kalitesini yükseltmek” gibi hegemonik söylemler temelinde kurgulamaktadır.

Dördüncü özellik devletin rıza üretebilmek ve meşruiyetini sağlayabilmek için kentsel mekâna toplumsal düzen ve kontrolün sağlanmasına yönelik işlevlerini kullanarak müdahale etmesidir. Bu işlevlerden biri “*sosyal politikalar*”dır (Şengül, 2003: 191). Soylulaştırmanın planlı olarak gerçekleştiği bu yeni dönemde mahalleler bir anda hızlı bir şekilde toplu yerinden edilmelerin yaşandığı bir durumla karşı karşıya kalmışlardır. Dolayısıyla soylulaştırmanın önceki dalgalarında gözlemlenen durgunluk bu yeni soylulaşma dalgasında yerini hareketliliğe bırakmaktadır. İlk dalga soylulaştırma tek tek haneleri etkilerken son dönemlerde soylulaştırmanın sokak ve mahalle ölçeğine kayması bir anda pek çok aileyi etkilemiştir. Soylulaştırmaya uğrayan mahallelerin düşük gelirli kesimlere sunduğu ucuz konut stokunun bir anda dönüşüme uğrayarak doğasını kaybetmesinin önemli toplumsal sonuçları olacağı ortadadır. Bu da soylulaştırma eksenli projelerin faizi düşük konut kredisi, sosyal konut gibi farklı sosyal politikalar ile desteklenmesini kaçınılmaz hale getirmektedir (İslam, 2009: 45).

Son özellik ise “*zor kullanma*”dır. Swyngedouw’a (akt. İslam, 2009) göre, piyasa mantığı içi boşaltılan refah devletinin yerine konulmaktadır ve bu durum nüfusun önemli bir bölümünün istenerek dışlanmasına sebebiyet vermiştir. Tüm bu yerinden edilmeler karşısında toplumsal direniş korkusunu yoğun bir şekilde yaşamaya başlayan devlet de otoriterleşmeye başlamaktadır. Dolayısıyla devlet soylulaştırma sürecine karşı çıkan toplumsal hareketleri şiddet kullanma tekeli kullanarak bastırmaktadır. Örneğin; soylulaştırma sürecine karşı çıkıp mahallelerinden çıkmak istemeyenler Türkiye’de, Sulukule ve Tarlabası örneklerinde olduğu gibi yerel yönetimler ile karşı karşıya kalarak şiddet ve yasal kısıtlamalarla yerlerinden edilmeye çalışılmışlardır (İslam, 2009; Uysal, 2012; Ocak ve Yedikardeş, 2016; Uzun, 2022).

SONUÇ

Harvey'in (1985; 1989) sermayenin üçüncü çevrimi olarak adlandırdığı dönem devlet eliyle kentsel alana müdahalenin ön planda olduğu bir periyodu ifade etmektedir. Devlet günümüzde sermayenin üçüncü çevrime aktarılmasıyla birlikte emeğin ve sermayenin yeniden üretimine ilişkin faaliyetlere doğrudan katılan önemli bir aktör haline gelmiştir. Aslında devletin soylulaştırma sürecine katılımı yeni bir olgu değildir. Yeni olan devletin, dolaylı olarak etki eden, düzenleyici rolünden sıyrılıp, direkt olarak soylulaştırmanın temel aktörü haline gelmesidir. Çalışma boyunca ifade edilen üç dalga metaforu hem soylulaştırma sürecinin evrimini anlayabilmek hem de devletin süreçteki konumunu ortaya koyabilmek için kullanılmış; son soylulaştırma dalgası itibariyle devletin sürecin ateşleyicisi olarak yerini aldığına işaret etmiştir.

Sonuç olarak çalışmada karşılaştırmalı olarak “Birinci Dalga (1945-1960)”, “İkinci Dalga (1960-1990)”, “Üçüncü Dalga (1990-Günümüze) olmak üzere üç dalga soylulaştırma incelenmiştir. Birinci dalgada kent merkezlerinin daha çok sanayi komplekslerinin mekânı olmasından dolayı yatırım kent içi alanlarından çekilmiş banliyölere kaymıştır. Gerileyen kent merkezleri dezavantajlı grupların yaşadıkları yerler olurken orta sınıfın daha konforlu hayat sürdüğü banliyölerde mülkiyet değerlendirilmiştir.

1960'lardan sonra ise sanayinin, fabrikaların şehrin dışına taşınması ile eski kent merkezleri yeniden yatırım için sermayenin ilgisini çekmeye başlamış ve bu yeniden yapılanma ABD'de etnik köken, Avrupa'da ise sınıfsal sorun çerçevesinde mekânsal ve toplumsal ayrışma yaratmıştır (Şen, 2005). 2000'lerden sonra ise rantı iyice artan kentlerin coğrafi sınırlarının genişlemesiyle kentlerin dışına doğru risk alanlarına kadar genişleyen kentsel yeniden yapılanma söz konusu olmuş, kentlerin kendisi bir meta olarak pazarlanmayla başlanmıştır. Bu anlamda devlet burada kendisi bir aktör olarak büyük ölçekli yatırımlara yasal, ekonomik, altyapı destekleriyle kent merkezlerinin dönüştürülmesine ortam hazırlamıştır. Değişime direnen yerel halk ya da muhalefete karşı kamu gücü kullanılarak hem şiddet tekeliyle hem de sosyal politikalarla (kredi destekleri, konut tahsisi) kamusal rıza sağlanmaya çalışılmıştır.

Günümüzde kentsel ayrışmayı ve sosyal kutuplaşmayı rant uğruna bir kamu politikası haline getiren merkezi yönetim ile yerel yönetimler; mega projeler için kentleri cazibe alanı yaparak, yasal/yönetimsel süreçleri yeniden düzenleyerek

özel sektörün belli alanlara yatırımını teşvik ederek, konut politikalarını ve toplu konut idarelerinin işleyişini değiştirerek, yeni yerleşim alanlarına yıkımlar yoluyla yer açarak kendilerini göstermekte; neoliberal kent politikalarının ve soylulaştırmanın mimarı olarak öne çıkmaktadır.

Soylulaştırma bugün dünyayı saran ve karşı konulamaz bir trend haline gelmiştir. Ne var ki kentlerin geleceği şayet bu süreçten doğrudan etkileniyorsa bu sürecin daha adil bir şekilde yönetilmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Aalbers, M. (2019). “Introduction to the forum: From third to fifth wave gentrification”. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 110(1), 1-11.
- Arslan, F. D. (2018). *Kentsel mekânlarda soylulaştırmanın yeni formu: Kamu eliyle soylulaştırma*. Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi SBKY, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Authier, J., Collet, A., Giraud, C., Riviere, J., & Tissot, S. (2018). *Les bobos n'existent pas*. Lyon: Presses universitaires de Lyon.
- Ayman Güler, B. A. (2016). *Yeni saç ve devletin değişimi: yapısal uyarlanma politikaları 1980-1995*. Ankara: İmge Yayınevi.
- Brooks, D. (2000). *Bobos in paradise-the new upper class and how they got there*. New York: Simon & Schuster Paperbacks.
- Clark, E. (2005). “The order and simplicity of gentrification: A political challenge”. L. Lees, T. Slater ve E. Wyly (içinde: *The Gentrification Reader*, s. 24-30). London: Routledge.
- Criekingen, M. V. (2013). “La gentrification mise en polititques: De la revitalisation urbaine à Bruxelles”. *Métropole*, 1-22.
- Doğan, A. E. (2002). *Birikimin hamalları*. İstanbul: Akademi Yayınları.
- Ergün Nilgün. (2006). “Gentrification kuramlarının İstanbul'da uygulanabilirliği”. D. Behar, & T. İslam (içinde, *İstanbul'da “Soylulaştırma”*, s. 31-42). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Harvey, D. (1985). *The urbanization of capital: Studies in the history and theory of capitalist urbanization*. The Johns Hopkins University Press.
- Harvey, D. (1997). *Postmodernliğin durumu*. İstanbul: Metis Yayınları.

- Harvey, D. (2002). "Sınıfsal yapı ve mekânsal farklılaşma kuramı". B. Duru ve A. Alkan (içinde, *20. Yüzyıl Kenti*, s. 147-172). Ankara: İmge Yayınevi.
- Harvey, D. (2007). "Neoliberalism as creative destruction". *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 22-44.
- Harvey, D. (2015). *Neo-Liberalizmin kısa tarihi*. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- İslam, T. (2006). "Merkezin dışında: İstanbul'da soylulaştırma". D. Behar ve T. İslam (içinde, *İstanbul'da Soylulaştırma*, s. 43-58). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- İslam, T. (2009). *Devlet eksenli soylulaştırma ve yerel halk: Neslişah ve Hatice Sultan Mahalleleri (Sulukule) örneği*. İstanbul: Şehir ve Bölge Planlama Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Jessop, B. (2008). *Devlet teorisi: Kapitalist devleti yerine oturtmak*. Ankara: Epos Yayınları.
- Lees, L., & Ley, D. (2008). "Introduction to special issue on gentrification and public policy". *Urban Studies*, 2379-2384.
- Lees, L., Slater, T., & Wyly, E. (2008). *Gentrification*. Newyork: Routledge Publication.
- Ley, D. (1981). "Inner-City revitalization in Canada: A Vancouver case study". *The Canadian Geographer*, 124-148.
- Mayer, M. (1994). "Post-fordist city politics". A. Amin (içinde, *Post-fordisme: A Reader*, s. 316-337). Oxford: Blackwell.
- Ocak, H. ve Yedikardeş, U. (2016). "Devletin ebedi ötekisi". *Cumhuriyet Gazetesi*, <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/devletin-ebedi-otekisi-483745>.
- Penbecioğlu, M. (2011). "Kapitalist kentleşme dinamiklerinin Türkiye'deki son 10 yılı: Yapılı çevre üretimi, devlet ve büyük ölçekli kentsel projeler". *Birikim* (270), 62-73.
- Remacle, A. C. (2018). "Nos amis les bobos: Les coupables parfaits de la gentrifications". Brüksel: *Centre Permanent pour la Citoyenneté et la Participation* (CPCP).
- Sassen, S. (1991). *The global city: Newyork, London, Tokyo*. Princeton Nj: Princeton University Press.
- Smith, A. (1989). "Gentrification and the spatial constitution of the State: The restructuring of London's Docklands". *Antipode* (23), 232-260.
- Smith, N. (1979). "Toward a theory of gentrification a back to the city movement by capital, not people". *Journal of the American Planning Association* (45), 538-548.
- Smith, N. (2006). "Yeni küresellik, yeni şehircilik: Küresel kentsel strateji olarak soylulaştırma". *Planlama Dergisi*, 13-27.

- Smith, N., & Williams, P. (2015). “Ortodoks yaklaşıma alternatifler: Tartışmaya davet”. N. Smith ve P. Williams (içinde, *Kentin Mutenalaştırılması*, s. 11-26). İstanbul: Yordam Kitap.
- Sönmez, B. (2014). “Soylulaştırmanın yeni biçimleriyle yerinden edilmeyi yeniden düşünmek”. *Planlama*, 42-53.
- Şen, B. (2005). “Soylulaştırma: kentsel mekânda yeni bir ayrışma biçimi”. H. Kurtuluş (içinde, *İstanbul’da Kentsel Ayrışma*, s. 127-159). Ankara: Bağlam Yayıncılık.
- Şengül, T. (2003). “Yerel devlet sorunu ve yerel devletin dönüşümünde yerel eğilimler”. *Praksis* (9), 183-220.
- Uitermark, J., Duyvendak, J. W., ve Kleinhans, R. (2007). “Gentrification as a governmental strategy: Social control and social cohesion in Hoogvliet”, Rotterdam. *Environment and Planning*, 125-141.
- Uysal, Ü. E. (2006). “Soylulaştırma kuramlarının İstanbul’da uygulanabilirliği: Cihangir örneği”. *Planlama*, 77-92.
- Uysal, Ü. E. (2012). “Sulukule: Kentsel dönüşüme etno-kültürel bir direniş”. *İdealkent Dergisi*, 7: 136-159.
- Uzun, N. (2022). “Kentte seçkinleştirmenin İstanbul halleri”. G. Kaya ve A. Şeker / içinde, *Dert Yükü Mekânlar: Kentlerin Yeni ve Eskimeyen Sorunları*, s. 83-104). Ankara: Nika Yayınevi.
- Van Criekingen, M. (2012.). “La gentrification et son contraire”. *La Revue Politique* (76). Polititque: <https://www.revuepolitique.be/la-gentrification-et-son-contreire/> adresinden alındı
- Van Criekingen, M. (2013). “La gentrification mise en polititques: De la revitalisation urbaine à Bruxelles”. *Métropole*, 1-22.
- Wyly, E. K. ve Hammel, D. J. (2003). *Mapping Neo-liberal American Urbanism*. <https://ibis.geog.ubc.ca/~ewyly/research/neo.pdf>